
SLOVARJI SERIJE *COBUILD* IN FORMALIZACIJA DEFINICIJSKEGA JEZIKA

Angleški enojezični slovarji iz serije COBUILD so pred poldrugim desetletjem v (britanskem) enojezičnem slovaropisju povzročili svojevrstno revolucijo. Pred nekaj leti je na podlagi enega od njih nastala tudi dvojezična serija slovarjev, imenovana COBUILD BRIDGE, med njimi tudi *Angleško-slovenski slovar BRIDGE*. Članek obravnava teoretsko zasnovo slovarjev COBUILD z značilnim korpusnim izhodiščem in celostavnim definicijskim slogom ter njen prenos v dvojezično okolje.

1 Enojezični angleški slovarji za domače govorce tujega jezika

V britanskem slovaropisnem prostoru slovar *Collins COBUILD English Language Dictionary* (CCELD)¹ tradicionalno spada med slovarje, namenjene tistim, ki se učijo angleščino kot tuji ali drugi jezik.² Poleg omenjenega med »veliko četverico« v to kategorijo slovarjev spadajo predvsem OALD, ki je s prvotnim avtorjem A. S. Hornbyjem po drugi svetovni vojni (1948) prvi utrl pot specifični veji angleškega slovaropisja, trideset let mlajši rival iz založniške hiše Longman (LDOCE), prvič izdan leta 1978, po COBUILDU (1987) pa se je trem glavnim protagonistom na področju slovarjev za nematerne govorce angleščine leta 1995 kot zadnji pridružil slovar založbe na Univerzi v Cambridgeu (CIDE).³

Najpomembnejše značilnosti, ki ločijo slovarje za tujce od splošnih enojezičnih slovarjev, namenjenih domačim govorcem angleščine, so naslednje:

¹ Bibliografski podatki slovarjev so skupaj s kraticami navedeni med literaturo na koncu članka.

² *English as a foreign/second language (EFL/ESL) dictionaries* ali *learner's dictionaries* (Hartmann in James 1998: 47, 148; Vrbinc 1997: 110).

³ V zadnjih letih sicer izhaja precejšnje število izvedenk iz naštetih slovarjev, tako da je »veliko četverico« potrebno razumeti bolj v idejni ter zgodovinski perspektivi. Tako denimo novi slovar EFL založbe MacMillan (MED) izhaja pretežno iz Longmanovske tradicije.

- uporaba omejenega besedišča v definicijah;⁴
- navajanje slovničnih informacij o iztočnici, vključno s tipičnimi vezljivostnimi vzorci;
- načrtno izpostavljanje besednozveznih enot, od pogostih kolokacij do idiomov;
- radodarno vključevanje zgledov rabe;
- pazljivo navajanje informacij o stilni ravni iztočnice ter druge morebitne omejitve pri rabi.

Vse navedeno služi predvsem temu, da bi učeči se čimbolj uspešno premostil leksikalne omejitve, ki jih mora upoštevati pri tvorjenju ali razumevanju besedil v zanj tujem jeziku, najsibo vezljivostne, kolokativne ali pomenske.

Vendarle pa CCELD predvsem po dveh značilnostih izstopa iz omenjene četverice in prva mu je prisluzila tudi status pobudnika minirevolucije v slovaropisju. Je namreč prvi slovar, ki je v celoti in načrtno nastal na podlagi elektronske zbirke besedil, zbrane po kriterijih za uravnotežen zajem različnih tipov besedil (Kennedy 1998: 62), t. i. referenčnega korpusa besedil. Prvotno je ta korpus – prav tako pod imenom COBUILD (*Collins Birmingham University International Language Database*) – obsegal dvajset milijonov besed, zdaj pod imenom *Bank of English* (BoE) že presega petsto milijonov besed.

Slovarji so seveda že pred prihodom računalniških zbirk besedil nastajali na podlagi citatnega gradiva, izpisanega na kartotečne listke in noben od omenjenih slovarjev pri tem ni bil izjema. OALD se je tako opiral na impresivno gradivo, zbrano za potrebe največjega britanskega slovarja *The Oxford English Dictionary*, LDOCE pa je v predračunalniškem obdobju nastajal na osnovi t. i. *The Longman Citation Corpus*, petindvajsetmilijonske zbirke listkovnega gradiva.

Vendar prelom, ki ga je prinesel s sabo slovar COBUILD, pomeni predvsem prelom v leksikografskem izhodišču. Zbirka citatov iz konkretnih besedil ne služi več kot zbirka možnih ilustrativnih slovarskih zgledov v okviru tradicionalnih jezikoslovnih kategorij, temveč lahko kategorije svoj smisel in upravičenost potrdijo le z obstojem v referenčnem korpusu, hkrati pa korpus pokaže tudi na jezikovne pojave in posledično kategorije, ki se prej v jezikoslovju morda niso pojavile ali bile izpostavljene. Tak pristop včasih imenujejo tudi popolni korpusni pristop, za razliko od delnega korpusnega pristopa (Drstvenšek 2003: 67–68), ki v korpusu išče le potrditve že izdelanih teoretskih tez. Novo polje jezikoslovja, imenovano tudi korpusno jezikoslovje, omogoči šele razvoj ustreznih programskih orodij in računalniških kapacitet za manipuliranje z velikimi količinami tekstovnega gradiva.

Druga ključna novost, pri kateri slovar COBUILD med veliko četverico ostaja osamljen tudi po petnajstih letih, je njegov specifični celostavčni definicijski slog. Tradicionalno je slovarsko geslo razdeljeno na makrostrukturo, geslovník, ki vsebuje geselske iztočnice, in mikrostrukturo, ki vsebuje razlage posameznih pomenov iztočnice. Celostavčni cobuildovski definicijski slog temelji na izhodiščni ugotovitvi avtorjev slovarja, da »nenaravni«, okrnjeni jezik v slovarskih definicijah uporabnikom slovar-

⁴ LDOCE uporablja v definicijah približno 2000 besed – *The Longman Defining Vocabulary* (Hartmann in James 1998: 25; LDOCE 1987: F8).

jev povzroča težave, predvsem seveda če gre za nematerne govorce angleščine, in zato so se avtorji pred izdelavo slovarja lotili analize spontanega definicijskega diskurza v šolski ali podobnih situacijah (Sinclair 1975) in rezultate teh analiz prenesli v slovarsko okolje. Na njihovi podlagi je nastala t. i. podslovnica jezika definicij (*subgrammar of definition language*), ki je ena od glavnih tem našega članka.

2 Celostavčni definicijski slog

Pojmovni aparat oz. koncept, s katerim so se tipologije celostavnih definicij v slovarju CCELD lotili avtorji slovarja, med njimi predvsem duhovni oče projekta COBUILD John Sinclair, je pojasnjen v dveh publikacijah, ki podrobneje opisujeta projekt COBUILD (Sinclair 1987; Sinclair 1991) ter v opisih formalne analize stavčnih definicij pri tem projektu (Hanks 1987; Sinclair 1991: 123–137; Barnbrook in Sinclair 1994; Barnbrook 2002).

Definicija v CCELD je sestavljena iz dveh delov, levega in desnega.⁵ Levi del med drugimi elementi vsebuje tudi geselsko iztočnico ali tradicionalno rečeno *definiendum* (tisto, kar je pojasnjeno); desni del vsebuje »komentar« ali tradicionalni *definiens* (tisto, kar pojasnjuje). Nasploh velja, da levi del podaja informacijo o rabi iztočnice, desni pa o njenem pomenu.

Odnos med levim in desnim delom opredeljujeta dva temeljna pojma. Prvi je pojem enakovrednosti oz. ustreznosti (*equivalence*), s čimer izražamo, da imata levi in desni del enak pomen. Iz pojma ustreznosti izhajata pojma parafraze (*paraphrase*) in zamenljivosti (*substitutability*). Parafraza je definirana kot zamenjava iztočnice z definicijo ali obratno, zamenljivost pa je opredeljena kot zmožnost, da nek del besedila pomensko ustreza ali je enakovreden drugemu delu.

Drugi pojem, ki opredeljuje odnos med levim in desnim delom definicije, je pojem eksplicitnosti (*explicitness*). Običajno je desni del bolj ekspliciten kot levi. Med levim in desnim delom stoji t. i. *hinge* (za potrebe tega članka ga imenujmo zglob) ali vejica.

Levi del lahko poleg iztočnice (*headword*) vsebuje tudi t. i. pribesedilo (*co-text*), operator (*op-word*) in projekcijo (*projection*). Formalni polni zapis vseh možnih elementov levega dela je naslednji:⁶

[pribesedilo0] [zglob] [projekcija] [operator] [pribesedilo1] iztočnica [pribesedilo2]

Funkcija desnega dela je eksplicirati pomen iztočnice s pomočjo različnih tehnik. Najbolj pogosta med njimi je analiza s pomočjo razlikovanja *genus proximum – differentia specifica*, ali če se izrazimo s termini ene od možnih interpretacij: razlikovanje s pomočjo uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) (Vidovič Muha 2000: 53). Desni del torej običajno sestoji iz nadpomenke (*superordinate*) in vsaj enega razločevalnega elementa (*discriminator*). Pri tej tehniki je realizirana zahteva po eksplicitnosti desnega dela. Druga tehnika je navajanje sopomenke (*synonym*), pri čemer je realiziran pojem zamenljivosti, ne pa

⁵ Kategorijo levo in desno je potrebno obravnavati kot koncept. Realno sta pri nekaterih definicijah levi in desni del lahko tudi »obrnjena«.

⁶ Konkretni zgledi formule so navedeni kasneje.

eksplicitnosti. V primeru navajanja sopomenske zveze (*synonymic phrase*) pa sta realizirana oba pojma.

Desni del lahko na začetku vsebuje zglob, v njem so lahko tudi ustreznice (*matches*) – elementi, ki ustrezajo elementom iz levega dela. Njihovo mesto je odvisno od drugih izbir in ni enoznačno določljivo. Formalna struktura desnega dela je naslednja:

{ustreznice} [zglob] (nadpomenka + razločevalni elementi) / sopomenska zveza / sopomenka⁷

Za ilustracijo navajamo dva primera definicij, samostalniško in glagolsko, razčlenjena po zgoraj navedenih kategorijah.⁸

pribese-dilo (1)	iztočnica	pribese-dilo (2)	zglob	ustreznica pribedila (1)	sopomenska zveza	ustreznica pribedila (2)
An	issue	of a magazine or newspaper	is	a	particular edition	of it.

zglob	pribese-dilo (1)	iztočnica	pribese-dilo (2)	ustreznica pribedila (1)	sopomenska zveza	ustreznica pribedila (2)
If	you	confirm	something	you	say that → is true	it

Avtorji izvirnega slovarja (CCELD) in kasnejše analize ugotavljajo, da glede na zgoraj navedene strukturne elemente definicij (vseh je 26) lahko ločijo med štirimi osnovnimi tipi, ki jih delijo na skupaj 17 podtipov (Barnbrook 2002: 135–136). Na ta način dosežejo tudi homogenost in konsistentnost obravnave podobnih tipov iztočnic. Avtorji to lastnost obravnavajo kot izrazito prednost slovarja, saj so prepričani, da je informativnost slovarja za nematerne govorce z uporabo definicijskega sloga, ki konsistentno, tj. tipizirano v stavčni definiciji, daje vse vrste informacij – pomen, vezljivost, frazeologija, kolokacije itd. – s tem še večja. Glede natančnejše enojezične obravnave tipov in podtipov definicij bralca napotujemo na omenjeno delo (Barnbrook 2002), v nadaljevanju pa se bomo lotili obravnave *Angleško-slovenskega slovarja BRIDGE* (ASSB), ki je izšel leta 2000, in nekaterih značilnosti cobuildovske definicije ter njenih zanimivejših elementov v kontrastivni situaciji.

3 Angleško-slovenski slovar BRIDGE

Angleško-slovenski slovar BRIDGE je nastal v okviru projekta TELRI (Trans-European Language Resources Infrastructure)⁹ na pobudo avtorja izvirnega slovarja COBUILD, Johna Sinclairja. Osnovna ideja projekta COBUILD BRIDGE je bil prevod definicij skrajšane šolske različice slovarja COBUILD – *Collins COBUILD Student's Dictionary* (CCSD) – v jezike udeleženk projekta TELRI. Kot prvi je

⁷ Poševnica označuje možnosti; zaviti oklepaji označujejo strukture brez stalnega mesta.

⁸ Vzeta sta iz slovarja *Collins COBUILD Student's Dictionary* (CCSD), po katerem je nastal tudi *Angleško-slovenski slovar BRIDGE* (ASSB).

⁹ Spletna stran: <http://www.telri.bham.ac.uk/>.

nastal angleško-portugalski slovar, sledilo pa je še nekaj drugih jezikov (češki, slovenski, danski itd.).

Na prvi pogled dokaj radikalna ideja mešanja dveh jezikov v eni definiciji je imela dvojni namen. Prvi je bil poskus narediti slovar, ki bo v jeziku domačega govorca določenega jezika pojasnil pomen tujejezične iztočnice. Kot tak naj bi se uvrstil na lestvico slovarjev za nematerne govorce med slovarje tipa *Password* (PASS), ki v mikrostrukturi slovarja ponujajo kombinacijo definicije pomena iztočnice v tujem jeziku in prevodne ustreznice v domačem, ter klasične dvojezične slovarje. Slovar tipa BRIDGE naj bi bil namenjen predvsem odraslim učencem tujega jezika, ki še ne zmorejo uporabljati enojezičnega slovarja za tujce, potrebujejo pa podrobnejše informacije (skladenjski vzorci, vezljivost, kolokacije itd.) o iztočnici, kot jih ponuja klasični dvojezični slovar.

Drugi namen je manj transparenten, vendar zanimiv predvsem za jezike z manjšim številom govorcev, kot je npr. slovenščina. S pomočjo večjezične slovarske baze prevedenih slovarjev BRIDGE bi bilo pri teh jezikih mogoče lažje priti do klasičnih dvojezičnih slovarskih parov, denimo slovensko-estonskega, slovensko-turškega itd., ker bi enotna struktura prevedenih definicij omogočala sestavljanje parov ustreznic za dvojezični geslovnik. Ta ideja zaradi različnih razlogov doslej ni bila realizirana, vendar možnost pri vseh prevedenih slovarjih BRIDGE obstaja.

Če se vrnemo k analizi posameznih elementov celostavčne definicije, si lahko izvorno enojezično delitev ogledamo v kontrastivni situaciji. V tabeli so predstavljeni posamezni primeri iz omenjene razdelitve na posamezne tipe definicij. Prikazani so nekateri najpogostejši tipi definicij, zaradi lažjega prikaza je desni del razen zgloba v posebni tabeli:

	tip	levi del				desni del	
		operator	pribesedilo (1)	iztočnica	pribesedilo (2)	zglob	komentar
E	A1		An	issue	of a magazine or newspaper	is	a particular edition of it.
S	A1		An	issue	of a magazine or newspaper	je	določena izdaja neke revije ali časopisa.
E	A2		The earth's	crust		is	its outer layer.
S	A2		The earth's	crust		je	zunanja plast Zemlje.
E	B1	When	a country	liberalizes	its laws or its attitudes,		it makes them less strict and allows more freedom.
S	B1	Kadar	neka država	liberalizes	its laws or its attitudes		svoje zakone ali ravnanje, naredi manj strogo in dovoli več svobode.
E	B2	If	someone is	run-down,			they are tired or ill.
S	B2		Kdor je	run-down,		je	utrujen ali bolan.
E	C1		You can also say you	admire	something	when	you look with pleasure at it.
S	C1		Kadar človek	admires	something,		na tisto stvar gleda z zadovoljstvom.
E	C2	If	you say to someone that something is	their own affair,			you mean that you do not want to know about or become involved in their activities.
S	C2	Če	nekomu rečemo, da je nekaj	their own affair,			hočemo povedati, da o tistem nočemo nič vedeti ali se nočemo vpletati v njegovo dejavnost.
E	D1		In	humid	places, the weather	is	hot and damp.
S	D1		V kraju, ki je	humid,		je	vroče in vlažno.

Komentar:

	tip	zglob	ustreznica (1)	nadpomenka + razločevalni elementi / sopomenska zveza / sopomenka	ustreznica (2)
E	A1	is	a	particular edition	of it.
S	A1	je		določena izdaja	neke revije ali časopisa.
E	A2	is	its	outer layer.	
S	A2	je		zunanja plast	Zemlje.
E	B1		It	makes → less strict and allows more freedom.	them
S	B1			naredi → manj strogo in dovoli več svobode.	svoje zakone ali ravnanje
E	B2		they are	tired or ill.	
S	B2		je	utrujen ali bolan.	
E	C1	when	you	look with pleasure at	it.
S	C1	kadar		na → gleda z zadovoljstvom.	tisto stvar
E	C2		you mean that you	do not want to know about or become involved in	their activities.
S	C2		hočemo povedati, da	o tistem nočemo nič vedeti ali se nočemo vpletati v →	njegovo dejavnost.
E	D1	is		hot and damp.	
S	D1	je		vroče in vlažno.	

V nadaljevanju bomo pozornost posvetili predvsem tistim elementom definicije, ki jih v drugih slovarjih ne najdemo in so zanimivi v dvojezični sopostavitvi: zglob iz desnega dela definicije ter pribesedilo iz levega dela.

4 Slovarska enačba

Pri tradicionalnih slovarjih je med iztočnico in definicijo vedno postavljen preprost slovarski enačaj. Denimo:

SSKJ: **potrditi** /.../ /z besedo, kretnjo/ izraziti, da je kaj /prej povedanega ali storjenega/ v skladu z resničnostjo.

Klasična slovarska enačba pri cobuildovski definiciji obstaja med elementom »iztočnica« v levem delu in elementom »sopomenska zveza« v desnem delu. Vsako cobuildovsko geslo je tako mogoče parafrazirati na »klasičen« način:

CCSD: **confirm** /.../ **say that something is true**,

ASSB: **to confirm** /.../ **reči, da je** nekaj **res**,

pri čemer je **say** nadpomenka (UPS) in **that something is true** razločevalni element (RPS).

Poglejmo še en glagolski primer (*to abuse*):

CCSD:

zglob	pribesedilo (1)	iztočnica	pribesedilo (2)	ustreznica pribesedila (1)	sopomenska besedna zveza	ustreznica pribesedila (2)
If	you	abuse	something	you	use → in a wrong way or for a bad purpose.	it

abuse /.../ use something → **in a wrong way**.
→ **for a bad purpose**.

ASSB: **to abuse** /.../ nekaj **uporabljati** narobe ali s slabim namenom.

V osnovi je torej tehnika definiranja pri celostavnem definicijskem slogu enaka kot pri »klasičnih« slovarjih, tj. s pomočjo UPS/RPS, razlika med »klasično« in cobuildovsko definicijo je v tem, da levi del definicije prinaša informacijo o vezljivosti, in sicer denimo pri naših glagolskih primerih o tem, da bo glagol tipično ob sebi zahteval osebek, ki ima lastnost živosti, ter tožilniško določilo (*direct object*), ki ima lastnost neživosti.

Ena od prednosti cobuildovske definicije je tudi osvoboditev od nujnosti slovarskega enačaja, ki obvladuje tradicionalni slovarski definicijski slog. Vez med levim in desnim delom definicije v cobuildovski definiciji je namreč lahko preprost slovarski enačaj, ki se največkrat izraža z glagolom *biti* ali *pomeniti*, kot smo videli že v gornjih primerih. V nasprotju s klasično definicijo torej, ki ima na voljo le tak enačaj, celostavna definicija omogoča tudi vključitev metajezikovne informacije ali subjektivnega stališča govorca. Vzorci, ki jih uporabljajo v ta namen so npr. izraz/beseda ... pomeni, ... uporabimo, z besedo ... izrazimo, ... rečemo, ko ... ipd. Tradicionalni slovarji imajo pri podobnih definicijah zaradi omejenosti na preprost slovarski enačaj več težav. SSKJ npr. v ta namen uporablja metajezikovni *izraža* ali *poudarja* ter slovnično kvalifikatorsko pojasnilo *v medmetni rabi*. Poglejmo primere:

CCSD: You use **not a bit** when you want to make a strong negative statement.

ASSB: Z izrazom **not a bit** izrazimo odločno zanikanje.

SSKJ: **nikakor** /.../ izraža zanikanje kakršnegakoli načina.

CCSD: You say '**all right**' when you are agreeing to something.

ASSB: Izraz '**all right**' uporabimo, kadar v nekaj privolimo.

SSKJ: **prav** /.../ v *medmetni rabi* izraža /.../ soglasje, privolitev.

CCSD: You use **naturally** to indicate that something is obvious and not surprising.

ASSB: Z izrazom **naturally** povemo, da je nekaj samoumevno in ne presenetljivo.

SSKJ: **seveda** /.../ v *medmetni rabi* izraža soglasje, pritrditev brez pridržka.

Podobna, a vsebinsko drugačna kategorija so leksemi, ki izražajo subjektivno stališče govorca, kajti brez dodatne informacije o subjektivnosti piščevega ali govorcevega stališča namreč preprost slovarski enačaj postane sporen:

CCSD: If you call a woman a **bitch**, you mean that she behaves in a very unpleasant way.

ASSB: Kadar neko žensko imenujemo **a bitch**, se po našem mnenju vede neprijetno.

SSKJ: **psica** /.../ *nizko* hudobna, zlobna, ničvredna ženska /.../ *kot psovka*: govori, psica; psica nesramna.

Zadnji primer kaže tudi na težavo, ki jo imajo klasični slovarji pri definiranju podobnih leksemov. Če iz SSKJ vzamemo npr. nevtralen primer:

perica /.../ ženska, ki se poklicno ukvarja s pranjem,

iz te definicije lahko brez težav tvorimo stavek z »objektivno« trditvijo: »Ta ženska je perica.« Pri stavku, tvorjenem na podlagi prve definicije »ta ženska je psica« ali parafrazirano »ta ženska je hudobna, zlobna, ničvredna«, pa za pravilno razumevanje nujno potrebujemo pomensko sestavino, ki jo lahko parafraziramo kot »nekdo meni, da ... je ta ženska psica«.

Podobno reagirajo tudi drugi (angleški) enojezični slovarji, ki vključujejo subjektivno stališče v definicijo (iztočnica *bitch*):

NODE:

2 *informal* a woman whom one dislikes or **considers to be** malicious or unpleasant
(pogovorno ženska, ki komu ni všeč ali **se mu zdi** zlobna ali neprijetna).

LDOCE:

2 *informal* an insulting word for a woman that you dislike or **think** is unpleasant
(pogovorno žaljiva beseda za žensko, ki vam ni všeč ali **menite**, da je neprijetna).

5 Pribesedilo

Med elementi levega dela definicije si velja poglobljeno ogledati pribesedilo, skupaj s ustreznimi v desnem delu, ki z najvišjimi elementi na leksikalni »pomenski piramidi« (Vidovič Muha 2000: 60) – *something, you* itd. – opozarja na vezljivostne vzorce (prehodnost glagolov, kategorija živo/neživo), s pomočjo najpogostejših kolokatorjev ali njihovih nadpomenk pa omejuje pomensko polje posameznega pomena iztočnice. Oglejmo si samostalniško, glagolsko, pridevniško in prislovno definicijo z pribesedilom in brez pribesedila iz CCSD, ASSB in jih primerjajmo z definicijami v SSKJ (pribesedilo je v spodnjih definicijah podčrtano).

1. Samostalnik

a) brez pribesedila:

CCSD: A **debt** is a sum of money that you owe someone.

ASSB: A **debt** je znesek, ki ga nekomu dolgujemo.

SSKJ: **dolg** /.../ kar mora kdo vrniti, poravnati, zlasti v denarju.

b) s pribesedilom:

CCSD: The **pedals on a bicycle** are the two parts that you push with your feet in order to make the bicycle move.

ASSB: Pri **kolesu** sta **the pedals** dela, ki ju potiskamo z nogami, da se kolo premika.

SSKJ: **pedal** /.../ del priprave, stroja /.../ s katerim se ta z nogo goni, poganja.

2. Glagol

a) brez pribesedila:

CCSD: To **battle** means to fight very hard.

ASSB: **To battle** pomeni na vse kriplje si prizadevati za nekaj.

SSKJ: **boriti se** /.../ 2. zelo si prizadevati za kaj.

b) s pribesedilom:

CCSD: If an amount swells, it increases.

ASSB: Kadar znesek swells, se poveča.

SSKJ: **narasti** /.../ postati večji po /.../ obsegu.

3. Pridevnik

a) brez pribesedila:

CCSD: **Artistic** also means relating to art or artists.

ASSB: **Artistic** je /.../ tak, ki se nanaša na umetnost ali umetnike.

SSKJ: **umetniški** /.../ nanašajoč se na umetnike ali umetnost.

b) s pribesedilom:

CCSD: An **unlocked door** has not been locked.

ASSB: Vrata so **unlocked**, kadar jih nihče ni zaklenil.

SSKJ: **nezaklenjen** /.../ ki ni zaklenjen, ni zaprt.

4. Prislov

a) brez pribesedila:

CCSD: **Almost** means very nearly, but not completely.

ASSB: **Almost** pomeni blizu, vendar ne v celoti.

SSKJ: **skoraj** /.../ izraža precejšnje približevanje določeni polni meri.

b) s pribesedilom:

CCSD: When you speak or read aloud, you speak so that other people can hear you.

ASSB: Kadar govorimo ali beremo aloud, govorimo tako, da nas drugi slišijo.

SSKJ: **naglas** /.../ zelo dobro slišno.

Pribesedilo je torej tisti del definicije in morda velja pripomniti, edini del cobuildovske definicije, kjer se neposredno pojavlja okolica iztočnice iz besedilnega korpusa bodisi v obliki najpogostejših kolokatorjev, lahko pa tudi v obliki višjih elementov na pomenski piramidi.

Ena od težav, pred katero se lahko znajdemo pri prevajanju celostavnih definicij, je ta, da v ciljnim jeziku ob iztočnici ne bomo našli podobne okolice, kot se izkazuje v izhodiščnem, ali rečeno drugače, da prevodne ustreznice iz slovarja ASSB ne bodo izkazovale enakih kolokatorjev v kombinaciji z elementom pribesedilo v definiciji. Poglejmo na nekaj primerih z začetka črke A, če se element pribesedilo (v definiciji podčrtan) potrjuje tudi v slovenščini:¹⁰

¹⁰ Vrednost MI³ iz tretjega stolpca v tabelah je ena od standardnih statističnih vrednosti v korpusnem jezikoslovju in kaže kolokacijsko moč določene zveze (Gorjanc in Vintar 2000: 24; Gorjanc 2000: 342, 344–345; Vintar 1999: 162–167). Vrednost nad 10 nakazuje močno povezanost elementov v zvezi.

absolute /.../ Vladar, ki je **absolute**, ima neomejeno oblast nad svojo deželo /.../ absoluten.

FIDA (absoluten):

kolokator	št.	MI ³
gospodar	25	16.668.364
vladar	14	14.903.733

abstract /.../ Zamisel ali argument, ki je **abstract**, sloni na splošnih zamislih, ne pa na konkretnih predmetih ali dogodkih /.../ abstrakten, teoretičen.

abstract /.../ Umetnostni slog, ki je **abstract**, poudarja uporabo oblik in barv, ne pa oseb ali stvari /.../ abstrakten.

FIDA (abstrakten):

kolokator	št.	MI ³
ekspresionizem	36	23.816.221
slikarstvo	36	20.831.443
pojem	52	19.992.426
mišljenje	29	19.378.050
ekspresionist	8	18.947.551
umetnost	41	18.458.692
kompozicija	9	15.420.237
oblika	25	14.929.884
slika	24	14.260.236

acid /.../ Pripomba, ki je **acid**, je neprijazna ali kritična /.../ zbadljiv, jedek.

kolokator	št.	MI ³
pripomba	3	12.592.823

FIDA (zbadljiv):

kolokator	št.	MI ³
pripomba	5	13.448.877

FIDA (jedek):

acrobatic /.../ Gib ali nastop, ki je **acrobatic**, vsebuje zahtevne skoke, premete in ravnotežne točke /.../ akrobatski.

FIDA (akrobatski):

kolokator	št.	MI ³
smučanje	43	23.297.637
letenje	33	23.134.551
smučar	19	20.012.098
skupina	51	19.310.605
veščina	6	15.250.502
skok	6	13.330.471
skakalec	3	12.252.798
prvina	3	12.125.354
vložek	3	11.874.993
spretnost	3	11.753.544

active /.../ Vulkan, ki je **active**, je izbruhnil nedavno /.../ delujoč.

FIDA (delujoč):

kolokator	št.	MI ³
vulkan	16	16.215.319

adaptation /.../ An **adaptation of a story or novel** je igra ali film, ki je posnet po noveli ali romanu /.../ priredba.

FIDA (priredba):

kolokator	št.	MI ³
pesem	63	20.321.479
skladba	34	20.014.144
roman	18	15.355.583
hit	13	14.652.248

adorable /.../ Otrok ali žival, ki je **adorable**, v nas zbuja veliko naklonjenost /.../ čudovit, ljubeč.

FIDA (ljubeč):

kolokator	št.	MI ³
otrok	14	12.429.428
deklica	13	15.613.778
dekle	11	14.159.450
živalca	8	18.000.424
hčerka	5	12.284.320
otročiček	4	15.461.104
punčka	4	13.581.025
antilopa	3	13.594.847
medvedek	3	12.755.312

Opazimo lahko, da se ob prevodnih ustreznicah z visoko vrednostjo MI³ pojavljajo elementi pribesedila v definicijah ali njihove podpomenke, kar v splošnem potrjuje primernost prevodnih ustreznic v slovarju ASSB.

6 Prevajanje definicij – nadpomenke

Prevajanje definicij vendarle ne poteka vedno brez težav. Kot zgled bomo navedli definicijo leksema *mačka* v ASSB.

CCSD: A **cat** is a small, furry animal with a tail, whiskers, and sharp claws. Cats are often kept as pets.

ASSB: A **cat** je majhna, kosmata žival z repom, brki in ostrimi kremplji. Ljudje jih imajo pogosto za hišne ljubljence.

Primerjajmo z definicijo v SSKJ:

SSKJ: **mačka** /.../ domača žival, ki lovi miši.

Do zadrege lahko pride zaradi neprekrivnosti pomenskih polj med angleščino in slovenščino, predvsem pri nadpomenkah oz. UPS. Navedeni definiciji sta lep zgled takšne razlike. V slovenščini zveza *domača žival* pri iztočnici *mačka* brez težav deluje kot nadpomenka oz. UPS, medtem ko v angleščini zveza s popolnoma enakim pomenom in statusom ne obstaja, tj. zveza, ki bi pomensko zajemala vse živali, ki *živijo ob človeku, pod njegovim nadzorstvom* (SSKJ, geslo *domač*, pomen 3) in bi bila enako pogosta. Poglejmo si primerjavo nadpomenk pri iztočnicah, kjer v SSKJ kot nadpomenka nastopa zveza *domača žival*:

SSKJ	ang. iztoč.	LDOCE	CCELD	NODE	CED	ASSB
alpaka	alpaca	animal	animal	domesticated mammal	domesticated /.../ mammal	–
govedo	cattle	cows and bulls	cows and bulls	(ruminant) animals	(bovid) mammals	krave in biki
konj	horse	animal	animal	domesticated mammal	domesticated /.../ mammal	žival
koza	goat	animal	farm animal	domesticated (ruminant) mammal	(bovid) mammal	žival
kozača	–	–	–	–	–	–
maček	cat	animal	animal	domesticated (carnivorous) mammal	domesticated (feline) mammal	žival
mačka						
mezeg	hinny	–	–	offspring	offspring	–
mula	mule	animal	animal	offspring	offspring	žival
osel	donkey	animal	animal	domesticated (hoofed) mammal	domesticated member (of the horse family)	žival
ovca	sheep	farm animal	farm animal	domesticated (ruminant) mammal	(bovid) mammals	domača žival
pes	dog	animal	animal	domesticated (carnivorous) mammal	domesticated (canine) mammal	žival
prašič	pig	farm animal	animal	domesticated (hoofed) mammal	(artiodactyl) mammal	domača žival
živinče	–	–	–	–	–	–

Iz tabele je lepo vidna razlika med slovarji EFL (CCELD, LDOCE), ki bodo raje izbrali splošnejšo nadpomenko s širšim pomenskim poljem (*animal*, žival) in ožali pomen z nizom razločevalnih elementov, slovarji za domače govorce angleščine (CED, NODE) pa bodo izbrali manj pogosto rabljen terminološki izraz (*mammal*, sesalec), pomensko komponento *domačnosti* iz slovenske besedne zveze pa izrazili z elementom *udomačen* (*domesticated*), ki z jedrnim samostalnikom v angleščini ne tvori ustaljene besedne zveze. Zveza *domesticated mammal* je tako bistveno pre malo pogosta za rabo v funkciji nadpomenke v slovarjih EFL.

Dodatna zanimivost je, da se kot pomensko ožja nadpomenka v slovarjih EFL pojavlja tudi zveza *farm animal* (*pig*, prašič; *sheep*, ovca), ki pa zajema le del domačih živali, pretežno tiste, ki služijo prehranjevanju in oblačenju, brez hišnih ljubljencev (*dog*, pes; *cat*, mačka). Slovenščina, obratno kot v gornjem primeru, nima povsem ustreznega nadomestka za to zvezo in tako se kot logični prevod pojavi prav *domača žival*, ki ima sicer nekoliko širši pomen, vendar v definiciji uspešno nadomesti angleško nadpomenko.

7 Zaključek

Angleško-slovenski slovar BRIDGE je zanimiv poskus v inovativni smeri dvojezične leksikografije. Omogoča ga cobuildovski definicijski slog s celostavnimi definicijami, ki vključujejo iztočnico s tipično okolico iztočnice ali skladenskimi vzorci in ga uporabljajo le slovarji serije COBUILD. Analiza izvorno enojezičnih definicij v dvojezičnem okolju pokaže, da kljub posameznim težavam zaradi nepopolnega prekrivanja pomenov pri prevedenih elementih definicije slovar zadovoljivo odraža stanje tudi v ciljnem jeziku – slovenščini. Uporabnik slovarja dobi s kombinacijo slovenske definicije angleške iztočnice ter slovenske prevodne ustreznice dvojno informacijo, ki je v določenih primerih redundantna, v večini primerov pa predvsem začetnik pri učenju tujega jezika na ta način lažje in bolj celovito dojame pomen angleške iztočnice ter njene omejitve pri rabi.

Literatura

SLOVARJI IN KORPUSI:

ASSB: *Angleško-slovenski slovar BRIDGE*, 2000. Ur. Polona Štern. Ljubljana: DZS.

BoE: *Bank of English*: <http://www.cobuild.collins.co.uk/>.

CCELD: *Collins COBUILD English Language Dictionary*, 1998 (CD-ROM). London in Glasgow: HarperCollins.

CED: *Collins English Dictionary*, 1995 (CD-ROM). London in Glasgow: HarperCollins.

CIDE: *Cambridge International Dictionary of English*, 1995. Cambridge: Cambridge University Press.

FIDA: *Korpus slovenskega jezika FIDA*: <http://www.fida.net/>.

LDOCE: *Longman Dictionary of Contemporary English*, 1995. Harlow: Longman.

MED: *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, 2002. London: Macmillan.

NODE: *The New Oxford Dictionary of English*, 1998. Oxford: Oxford University Press.

OALD: *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 1995. Oxford: Oxford University Press.

PASS: *Password*, 1999. Ljubljana: DZS.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1998 (CD-ROM). Ljubljana: DZS.

DRUGO:

Barnbrook, Geoff, 2002: *Defining Language: A Local Grammar of Definition Sentences* (Studies in Corpus Linguistics). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Barnbrook, Geoff in Sinclair, John, 1994: Parsing Cobuild Entries. *The Languages of Definition: The Formalisation of Dictionary Definitions for Natural Language Processing*. Ur. John Sinclair, Martin Hoelter, Carol Peters. Luxembourg: European Commission. 13–58.

Drstvenšek, Nina, 2003: Vloga besedilnega korpusa pri postavitvi geselskega članka v enojezičnem slovarju. *Jezik in slovstvo* 48/5. 65–81.

Gojanc, Vojko, 2000: Nekatere možnosti jezikoslovne izrabe enojezičnih korpusov. 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. Irena Orel. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 335–348.

Gojanc, Vojko in Vintar, Špela, 2000: Iskanja po Korpusu slovenskega jezika FIDA. *Informacijska družba, Jezikovne tehnologije*. Ljubljana 17.–19. oktober 2000. Ur. Tomaž Erjavec in Jerneja Gros. 20–26.

Hanks, Patrick, 1987: Definitions and Explanations. *Looking Up: An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. Ur. John Sinclair. London in Glasgow: Collins ELT. 116–136.

Hartmann, R. R. K. in James, Gregory, 1998: *Dictionary of Lexicography*, New York: Routledge

Kennedy, Graeme, 1998: *An Introduction to Corpus Linguistics*, London in New York: Longman.

Sinclair, John in Coulthard, R. M., 1975: *The English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.

Sinclair, John, 1987: *Looking Up: An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. London in Glasgow: Collins ELT.

Sinclair, John, 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Vintar, Špela, 1999: Računalniško podprto iskanje terminologije v slovensko-angleškem vzporednem korpusu. *Uporabno jezikoslovje* 7–8. 156–169.

Vrbinc, Alenka, 1997: Tipologije slovarjev. *Vestnik* 31/1–2. 105–126.

PRIPRAVA, IZVEDBA IN POMEN PERCEPTIVNIH TESTOV ZA FONETIČNO-FONOLOŠKE RAZISKAVE (NA PRIMERU ANALIZE FONOLOŠKIH PAROV)

V članku predstavljeni perceptivni testi, pripravljeni po vzoru praške fonetične šole, so poskus objektivizacije raziskovanja in ustreznega vrednotenja govorjenega jezika, kar bo prav gotovo pomembno prispevalo k raziskovanju slovenskega jezika kot empirično preverljive danosti. Pri slušni analizi je še posebej pomembna ustreza priprava in izvedba preverjanja določenih fonetičnih lastnosti. Raziskovali smo razpoznavanje nekaterih segmentnih (fonemov /e/ in /ɛ/ ter /o/ in /ɔ/) in nadsegmentnih značilnosti (fonološkost trajanja pri fonemih /a/, /i/, /u/).

1 Uvod o smiselnosti perceptivnih testov¹

V jezikoslovju se pogosto izpostavlja problem vrednotenja določenih izmerjenih vrednosti, poleg tega pa je vprašljivo že samo pridobivanje relevantnih podatkov. Prav gotovo je tukaj še posebej v ospredju podoba govorjenega jezika in njegovo slušno sprejemanje, ki posledično vpliva tudi na vrednotenje in normiranje jezika. In čeprav se postavimo na stališče, da nočemo ničesar predpisati, ampak le opisati, se nam zastavi vprašanje: kaj opisati, kaj slišimo? Človeški organ za sluh (uho) z možganskim centrom je prav gotovo zelo precizen aparat za razpoznavanje zvoka, že sam prenos iz pisnega v govorjeni prenosnik in samobranje (oz. zapis prebranega) pa vpliva na objektivno opredelitev slišanega (Riglerjeve ankete in zapisovanje naglasa; Rigler 1970, 1971, 2001 in Uvod v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970: X–LIX). Zato je pomembno, da se pri preverjanju neke fonološke značilnosti čim bolj izključi najrazličnejše vplive – potrebna je ustreza kvaliteta posnetka, ustrežno dolgo in kvalitetno predvajanje posnetkov, izbira govorcev in anketirancev ter preverjanje le enega parametra na osnovi pomenske različnosti. Prav gotovo ni

¹ Primerljive perceptivne teste so za češki jezik preizkusili na Fonetičnem inštitutu filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi, predstojnica prof. dr. Z. Palková. Sicer pa je ta članek na podlagi novih spoznanj dopolnjen in kritično ovrednoten del magistrerja H. Tivadar, *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik* (magistrsko delo), mentorica prof. dr. Ada Vidovič Muha, somentorica prof. dr. Zdena Palková, Oddelek za slovenistiko, 2003. Tudi eksperimentalno-slušni prikazi, katerih del so perceptivni testi, so dodatno izpopolnjeni in na novo predstavljeni. Mentoricama se tudi ob tej priložnosti najlepše zahvaljujem.

ustrezno preverjanje na osnovi vprašanja: ali izgovoriš to besedo dolgo/kratko? Pri tem namreč lahko prihaja do določenih motenj v sprejemanju slišane (»prisluhov«), ki je posledica naših pričakovanj in izkušenj, jezikoslovnega znanja/predvidevanja (Vitez 1999 in Tivadar 2003a: 283).

Perceptivni testi omogočajo objektivno preverjanje določenih fonetičnih lastnosti, tj. pomenske vrednosti slišane, pri čemer je potrebno v največji meri izključiti vplive zunanjih (najrazličnejši šumi, slaba slišnost povedanega), pa tudi notranjih (opis slišane na podlagi lastnih izkušenj) dejavnikov. Objektivnost perceptivnih testov v veliki meri zagotavlja veliko število anketirancev.

2 Primer slušne analize s perceptivnimi testi

Perceptivne teste bomo v prispevku predstavili na primeru raziskave, ki je potekala v dveh fazah: a) priprava gradiva, izbira govorcev in branje (snemanje) besedil ter b) priprava in izvedba perceptivnih testov.

2.1 Priprava gradiva

Osnovni namen našega slušnega in z računalniškimi meritvami (Tivadar 2003b: 82–143) podprtega preverjanja je bil preveriti nekatere sistemsko (teoretično) opredeljene značilnosti slovenskih samoglasnikov:

a) segmentne – različna kakovost sredinskih samoglasnikov (/e/ in /ɛ/ ter /o/ in /ɔ/)

in

b) nadsegmentne – razlikovanje v trajanju (dolgi : kratki samoglasniki).

Analizirane besede smo vključili v enostavne povedi, ki so bile približno enako dolge, da je bilo izločeno vplivanje določenih stavčnih parametrov, kar lahko povzroči spremembo trajanja in formantnih značilnosti posameznih fonemov (npr. na spremembo trajanja vplivajo predvsem trajni glasovi). Potrebno je bilo tudi zagotoviti, da so bile analizirane besede izgovorjene v čim bolj podobnem glasovnem okolju. S tem so bili zagotovljeni pogoji za primerljivost posameznih samoglasnikov in njihovih lastnosti.

Izbrani so bili naslednji fonološki pari:² *góst* : *gòst*, *grób* : *gròb*, *klóp* : *klòp*, *kós* : *kòs*, *pót* : *pòd*; *léd* : *lèt*, *méd* : *mèt*, *pét* ('peti') : *pêt* ('peta') (kakovost samoglasnikov); *k njím* : *z njím*, *sít* : *sít*, *bíl* : *bíl*; *kùp* : *kúp* (in *nakúp*); *naglàs* : *na glás*, *bràt* : *brát*, *vàs* : *vás*, *kàkšen* : *kákšen*, *kàj* : *káj* (trajanje samoglasnikov); *med*, *pod*, *vas* (nenaglašeni samoglasniki).

² O minimalnih parih in besedno razlikovalni (fonološki) funkciji trajanja je na osnovi tonemskih govorcev pisala že Srebot Rejec, kjer se sicer v drugačnih stavčnih položajih in na podlagi manjšega števila govorcev ni potrdilo sistemsko razlikovanje med dolgimi in kratkimi po kvaliteti enakimi (naglašeni) samoglasniki, npr. *moj brát* : (*grem*) *brát jagode* (Srebot Rejec 1998: 342–343).

Gradivo je bilo torej posebej pripravljeno za analizo predvsem naglašanih samoglasnikov v nevtralnem stavčnem položaju:

Vzel je led iz novega čarobnega napoja. – To je bil let iz novega podzemnega letališča.

Raziskovani pa so bili primeri samoglasnikov v nevtralnem stavčnem položaju na osnovi jakostnega (netonemskega) knjižnega govora, saj je pri tonemskem govoru poleg trajanja razločevalna tudi razlika v tonu.

2.1.1 Izbira govorcev

Tako pripravljene stavke so nato *prebrali* profesionalni govorniki Radia Slovenija,³ ki so vsi govorno šolani – ustrezno glede na *obveznost* knjižne norme. Profesionalni govorniki – napovedovalci (*spikerji*) nacionalnega radia so zaradi velike slišnosti in tudi poslušnosti prav gotovo pomemben dejavnik knjižne izreke, čeprav se njihova funkcija spreminja, več naj bi bilo vodenja (moderiranja) oddaj in ne samo branja (Tivadar 2003a: 287–289). Ob tem zaenkrat puščamo odprto vprašanje realne knjižne norme, ki vsekakor ne more biti odvisna le od neke skupine govorcev in samo branih besedil. Težišče govornega ustvarjanja se preusmerja na govorniki prenosnik, čeprav pisni prenosnik v določenih besedilih še v celoti prevladuje (npr. poročila, literarna dela ...). Za celovito in sočasno podobo govornega knjižnega jezika bo potrebno oblikovati ustrezen govorniki korpus, kar je v veliki meri že uresničeno za pisni jezik v *Korpusu slovenskega jezika FIDA* – na tem področju sicer že obstajajo nekatere zamisli in zasnove korpusa govorniki besedil (Vitez in Stabej 2000).

Za naš namen so bili izbrani govorniki, ki se redno pojavljajo na radiu z največjo slišnostjo in v najbolj poslušanih terminih, tj. na poročilih ob 7.00 in 15.30, ki jih predvajajo tudi mnoge lokalne, predvsem nekomercialne postaje (vir: Mediana, 14. februar 2002), in v jutranjem programu. Glede na pogovor z napovedovalci ob snemanjih se zavedajo »svoje slišnosti in tudi posebne narave svojega dela, saj velikokrat zajema tudi nočno delo, ko je potrebno biti zbran in imeti dober glas«. Ob že navedenih argumentih za izbiro profesionalnih govorcev je potrebno opozoriti še na izkušnje raziskovalcev na Elektrotehnični fakulteti ob izdelavi govorniki zbirk za razpoznavanje in sintezo govora (Gros idr. 2003), ko so navadni govorniki med snemanjem oz. obvestilom o tem zelo spremenili svoj govor (prof. dr. F. Mihelič, predavanje S. Dobriška o razpoznavalniki govora na lingvističnem krožku 19. novembra 2001; Gros idr. 2003: 49–50).

³ Prebranih in posnetih je bilo preko sto stavkov in več besedil devetih profesionalnih govorcev, spikerjev (tudi tonemcev), ki so zelo pogosto na radijskem programu in tudi zelo poslušani. Gradivo je bilo posneto v obdobju od novembra 2001 do januarja 2002 na Radiu Slovenija (del gradiva, govorec 005m, je bil na enak način posnet na radiu Antena) na programu Dalet v obliki kompaktne plošče (wave format na 44100 Hz stereo), kar omogoča dobre pogoje tudi za nadaljnjo (slušno in instrumentalno) analizo – relevantni samoglasniški formanti se sicer merijo v območju do 4000 Hz. Tudi zaradi tehnične izvedbe (zagotovitev studia) in kvalitetnega posnetka je bil izbran predvsem Radio Slovenija.

Pri tem »laboratorijskem poskusu« (snemanje v studiu) je šlo za čim bolj normativno (velika samokontrola, kar je običajno za knjižnojezikovni izraz) knjižno izreko – za branje –, kar naj bi bil tisti največji »posnetek« oz. približek normi knjižnega jezika. Analizirani profesionalni govorci so seznanjeni s kodifikacijo knjižnega jezika in po koncu šolanja je zagotovljena nevtralnost oz. njihova nenarečnost in odsotnost govornih napak ipd. Obenem pa je v tej kontroliranosti in »nenaravni situaciji« pri branju pripravljenih stavkov in povedi (besedil) bila dosežena čim večja sproščenost (sproščenost pred mikrofonom glede na njihovo dolgoletno in vsakodnevno delo) in nepredvidljivost (nepripravljenost na branje in neseznanjenost z namenom branja tega gradiva oz. raziskave). Izbrani govorci imajo veliko izkušenj in od šolanja je minilo že nekaj let, tako da so že povsem izoblikovani ter samostojni (nelektorirani) govorci.⁴ V zadnjem času se je namreč odnos do norme tudi na nacionalnem radiu spremenil – govorci sicer opravijo radijsko govorno šolo, vendar potem gre njihov govor neposredno v eter (oddaje berejo in vodijo večinoma v živo). Radijski govorni lektorji delujejo kot svetovalci in imajo vpliv preko izobraževanja in pri snemanju nekaterih branih besedil (npr. radijskih iger, esejev).

Vsi obravnavani govorci so profesionalni govorci nacionalnega Radia Slovenija in so opravili interno šolo govora (daljši opis Tivadar 1998: 42–48), ki jo izvajajo (slavisti – teoretiki in govorci – praktiki) na tem radiu – kot profesionalni govorci – napovedovalci (spikerji) so opravili najdaljši in najzahtevnejši tečaj,⁵ prav tako pa so za tovrstno šolanje in službo izbrani govorci z najboljšimi govornimi lastnostmi, tj. brez govornih napak, z ustreznim registrom, odsotnostjo narečnih prvin itd. Za delo profesionalnega govornika na Radiu Slovenija univerzitetna diploma ni pogoj, potrebna pa je govorna sposobnost. To se ugotovi na začetni avdiciji, kjer se potem tudi priporoča dolžina tečaja in namen izobraževanja.

Analizirane govorce smo šifrirali in opredelili po spolu, starosti, narečju, opravljeni šoli govora, izobrazbi. Analiziranih je bilo šest netonemskih govorcev (trije moški

⁴ Mnoga besedila so bila v preteklosti na radiu vnaprej (jezikovno in pred leti tudi vsebinsko) pripravljena in šele v zadnjem času se je postavilo v ospredje tudi oddajanje v živo. Na nacionalnem radiu se je to začelo pravzaprav s programom Val 202 v 70-ih letih 20. stoletja, ki je kasneje prerasel v samostojen program (Tivadar 2003a: 287–288). Za primerjavo omenimo tudi izsledke raziskav sprejemljivosti govorcev hrvaškega knjižnega jezika – knjižni izgovor profesionalnih govorcev napovedovalcev (spikerjev) Radia Zagreb so anketirani študentje označili za sprejemljiv, medtem ko so npr. izgovor v učbeniku (Ivšič, Kravar) označili za nesprejemljiv in dialektalen (Bakran 1996: 250).

⁵ Omenjeno radijsko izobraževanje je namenjeno vsem govorcem na Radiu Slovenija, delno tudi drugim govorcem zavoda RTV. Pred začetkom izobraževanja je prvi preizkus, ki opredeli dolžino in zahtevnost izobraževanja, naslednji preizkus po enem semestru pouka je *vmesna avdicija*; učenec naredi posnetek, ki ga potem posluša komisija fonetičark in mentorjev ter šefov uredništev, ki so poslali kandidata. Po posvetu se komisija odloči, ali je avdicija opravljena ali ne – če ni bila opravljena, je možna še *druga vmesna avdicija*. Po opravljeni vmesni avdiciji spet obiskuje vaje in na koncu leta je *končna avdicija*. Po uspešno opravljeni *končni avdiciji* potem dobi spričevalo Interne radijske šole in s tem tudi dovoljenje za nastop pred mikrofonom, kar naj bi praviloma veljalo za Radio Slovenija. Spričevala in s tem tudi izobraževanje pa poteka na več nivojih: a) za novinarja – lažje vaje in tudi manjše sposobnosti na začetnem govornem preizkusu; pri novinarju lahko, če ni dovolj dober, opredelijo, da lahko bere le krajša in samostojno pripravljena besedila; b) za spikerja (profesionalnega govornika) – govorno najzahtevnejše vaje s poudarkom na branem govoru; c) za novinarja voditelja – tudi zahtevnejše vaje, vendar s poudarkom na vodenju oddaj, tj. *govorni iznajdljivosti*.

in tri ženske),⁶ ki so opravili izpopolnjevanje za napovedovalce na Radiu Slovenija pri Ajdi Kalan in Cvetki Šeruga Prek. Starost govorcev je od 28 do 39 let, trije imajo univerzitetno izobrazbo, trije pa srednješolsko oz. še niso zaključili študija. Vsi živijo in delajo v Ljubljani (natančneje ponazorjeno pri poglavju 4.1.1).

2.1.2 Način snemanja

Osnovni namen je bil torej raziskati fonološke opozicije (fonološke pare) pri naglašeni samoglasnikih; analiza je bila osredotočena na značilnosti naglašeni samoglasnikov (trajanje in formantna struktura).⁷ Za čim realnejšo izgovarjavo omenjenih parov je bilo potrebno pripraviti ustrezne stavčne povedi, in tudi besedila, zakriti pa je bilo potrebno tudi predmet raziskovanja.⁸ Zato je bilo spikerjem dano več stavkov in besedil, da ne bi mogli ugotoviti omenjenih fonoloških parov (po njihovih zatrjevanjih po snemanju in glede na to, da so hoteli izvedeti za cilj te raziskave, je bilo temu pogoju realnosti zadoščeno). Na branje se niso pripravljali – branega gradiva prej niso videli (nekaj časa jim je bilo dano le pred branjem zahtevnejših besedil). Šlo je skratka za čim večjo avtomatizacijo normativne izreke.

2.2 Priprava posnetkov in šifriranje govorcev

S pomočjo računalniškega programa (COOL Edit) so bile stavčne povedi govorcev združene, tako da je bil isti par ponovljen od vsakega govorca posebej. Temu je sledilo izrezovanje besed iz stavkov in njihovo šifriranje, npr. **let002z** pomeni besedo *let* druge ženske govorce.

3 Pomen perceptivnih testov

Slušno sprejemanje govornega signala je primarni proces obdelave govora, pri čemer je uho (zunanje, srednje in notranje) slušni aparat, ki sprejema signal in ga posreduje v možganske centre. Pri tem je potrebno poudariti, da je sprejemanje nekega signala v veliki meri odvisno od zunanjih okoliščin, pa tudi izkušenj posameznika in njegovega predznanja, nenazadnje njegovih pričakovanj.

⁶ Posebej bi se rad zahvalil govorcem, tehnikom in vodstvu Radia Slovenija, ki so bili pripravljani na sodelovanje in podprli to raziskavo.

⁷ V slovenskem jezikoslovju je formant opredeljen kot »okrepljen snop harmoničnih tonov« (Toporišič 2000: 43; 44–49; prim. Palková 1997: 103, 110–111), tj. ponovitve (ojačitve) periodičnega valovanja določenega tona. F0 je enkratna ponovitev, zato se tudi imenuje osnovni ton, F1 je druga ponovitev, F2 tretja, F3 četrta in F4 peta, ki so tudi relevantne za opis glasov, predvsem samoglasnikov. Fonološko relevantna sta predvsem F1 in F2.

⁸ Za to raziskavo je bilo potrebno pripraviti več gradiva (stavke in tudi besedila) in z več govorcami (devet govorcev), kot so bili obravnavani (šest analiziranih), da ni bilo že na podlagi izbora govorcev jasno, da bo analiziran naglas, tj. jakostni naglas, in besede v nevtralnem stavčnem položaju. Dosti zbranega gradiva bo mogoče uporabiti tudi za nadaljnje raziskave, še posebej daljša besedila.

Zato so bili za analizo že omenjenih fonoloških parov *góst : gòst, grób : gròb, klóp : klòp, kós : kòs, pót : pòd; léd : lèt, méd : mèt, pét ('peti') : pèt ('peta')* (kakovost samoglasnikov); *k njím : z njím, sit : sít, bìl : bít; kúp : kúp* (in *nakúp*); *naglàs : na glàs, bràt : brát, vàs : vàs, kàkšen : kákšen, kàj : káj* (trajanje samoglasnikov); *med, pod, vas* (nenaglašeni samoglasniki) pripravljene perzeptivni testi za analizo nekaterih fonetičnih značilnosti govora: razlikovanje med sredinskimi samoglasniki /e/ in /ɛ/ ter /o/ in /ɔ/ in razlikovanje na osnovi trajanja kakovostno enakih fonemov (/a/, /i/, /u/). Pri perzeptivnih testih je čim bolj izločeno subjektivno vrednotenje slišane na podlagi lastnih predvidevanj, vpliv črke na samo zvočno podobo (pri nas se to zelo pogosto dogaja npr. pri črki <l>), prav tako pa je poslušalec osredotočen samo na eno stvar – na tisto, kar sliši in razume (sprejema).

Pri poslušalcu seveda ne moremo izključiti njegovega predznanja, kar je pri kontroliranem govoru (knjižni izreki) tudi zelo pomemben, pravzaprav nujni dejavnik. Toda poslušalec ob poslušanju besed nima pred seboj nobenega konteksta, ampak mora samo označiti pomen slišane (najbolje je, da ima na izbiro samo dve možnosti, torej a in b; primer perzeptivnega testa v Dodatku).

Pri slušni analizi s pomočjo perzeptivnih testov je možno analizirati tudi večje število anketirancev, kar je sicer zahtevalo mnogo več statistične obdelave podatkov, prav gotovo pa daje realnejšo podobo o slušnem sprejemanju slovenskega jezika.

3.1 Priprava perzeptivnih testov (P1 in P2)

Besede, ki so nas s segmentnega (kakovost samoglasnikov) in nadsegmentnega (naglas in trajanje) vidika zanimale, so bile »izrezane« iz stavčnih povedi izbranih govorcev. Pred posnetkom besede je bila vedno izgovorjena številka, sintetizirana na slovenskem sintetizatorju govora (več o slovenskem sintetizatorju glej Gros 2000). Vsak testiran primer je bil predvajan trikrat, tako da je imel anketirani dovolj gradiva in časa za odločitev o pomenu slišane – po predvajanju besed je sledil malo daljši premor.

Posnetek je torej izgledal takole:

Sintetizirana »ena« (1,2 sekunde premora) + led (1 sekunda premora) + led (1 sekunda premora) + led in 2 sekundi premora.

Pred začetkom testa so bili predvajani *testni (poskusni) primeri*, prav tako je bilo anketirancem razloženo, kaj in kako morajo označiti na testih, da ne bi bilo nejasnosti oz. celo nereševanja testa. Poslušalec se pri testu mora odločiti, lahko pa neodločenost ponazori z vprašajem ob odgovoru, morebitno nejasnost posnetka pa z negativnim odgovorom na vprašanje o jasnosti izgovarjave. Te dodatne opredelitve posnetka se potem upoštevajo pri analizi rezultatov.

Pri prvem testu (P I, 4. marec 2002) je bilo analiziranih 21 različnih primerov, večinom fonoloških dvojnic, ki so jih izgovorili štiri različni govorci – dva moška in dve ženski. Fonološki pari so bili med seboj pomešani, tako da anketiranci (tudi po izvedeni anketi po končanem predvajanju sodeč) niso mogli vzpostavljati »umetnih razlik«, imeli pa so dovolj možnosti in časa za ugotovitev pomena slišane besede (trikrat ponovljena ista beseda in enaki premori med posnetki ter daljši na koncu primera), saj so jo slišali štirikrat od različnega govorca (skupaj torej 84 primerov; glej Dodatek).

Pri drugem perceptivnem testu (P II, 18. marec 2002) smo izhajali iz podobnih predpostavk kot pri prvem in je bil izveden ter pripravljen na podoben način, pri čemer je bilo 22 različnih primerov štirikrat izgovorjenih od različnih govorcev – dva moška in dve ženski –⁹ skupno torej 88 primerov.

4 Izvedba perceptivnih testov

Na testu ne sme biti testiranih preveč fonetičnih značilnosti naenkrat – najbolje samo ena –, prav tako pa test ne sme trajati predolgo, nikakor ne več kot 45 minut, saj anketiranci po tem času postanejo utrujeni oz. jim pade koncentracija; naši testi so trajali manj kot 30 minut. Prav tako je pomembna motivacija, zbranost in ustrezen čas testiranja – zanesljivo ni ustrezno preverjati v smislu ocenjevanja, tudi ne npr. po napornih predavanjih.

4.1 Anketiranci

Anketirani so bili študentje prvega letnika slovenistike in slavistike, ki so sicer seznanjeni s samo knjižno normo, jo tudi bolj ali manj upoštevajo, prav gotovo pa so jo slišali (jo slišijo) tako med izobraževanjem kot tudi v vsakdanjem javnem govoru. Zainteresiranost za slušno analizo je osnovni predpogoj za uspešnost testiranja.

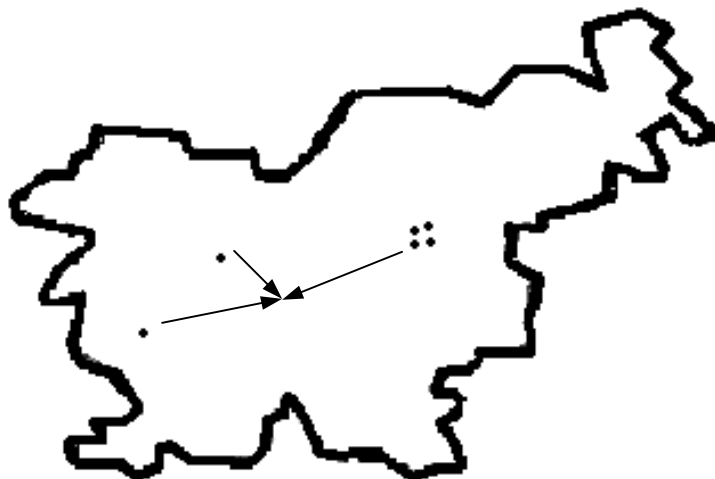
Perceptivni test naj bi pokazal fonološkost kakovostnih (segmentnih) lastnosti in trajanja samoglasnikov, kar bi lahko bilo odvisno tudi od narečnega porekla anketirancev, pa tudi govorcev. Zato anketiranci prihajajo pravzaprav iz celotnega slovenskega območja, kar je razvidno iz spodnjega zemljevida; pri tem smo izhajali predvsem iz načela *združevalnosti*, ob upoštevanju *reprezentativnosti* slovenščine kot uradnega jezika na območju Republike Slovenije (11. člen Ustave RS).¹⁰ Ob tem moramo izpostaviti nezaznamovanost oz. nevtralnost knjižnega izraza v javnih in uradnih položajih po vsej državi, kar je v narečno precej razslojenem slovenskem prostoru pomembno. V javnem in uradnem govornem položaju je verjetno še posebej pomembno, da slišijo »kaj« poveš in ne »kako« poveš. Knjižni jezik, ki se ga vsi priučimo, eni lažje, drugi težje, pa se govori na celotnem slovenskem območju; vsi ti govorcev posredno soustvarjajo njegovo normo. Glede na to, da je večina medijev in uradnih institucij v Ljubljani, ki ima tudi največjo kulturno-politično in ekonomsko moč, pa je Ljubljana z okolico prav gotovo najvplivnejša pri ustvarjanju knjižne norme. Ljubljana je obenem konglomerat ljudi (govorcev) iz različnih krajev Slovenije in tudi iz tujine. Ob vse večjem pretoku ljudi in jezikov bo v prihodnosti še večja prepletenost različnih narečij in tudi jezikov, kar bo predstavljalo dodaten izziv za popisovalce slovenskega jezika.

Zato so bili tudi anketiranci – kot pred tem govorcev – izbrani na podlagi splošne regionalne zastopanosti; večina pa jih je bila iz osrednje Slovenije (in tukaj živijo, študirajo).

⁹ Pri obeh testih sta bila analizirana dva ista govorcev (002m in 004z) in dva različna (P1 – 004m in 003z; P2 – 005m in 002z), torej skupaj šest govorcev.

¹⁰ Od leta 1991 in ustanovitve samostojne države Republike Slovenije ima slovenščina tudi določeno državnoreprezentativno vlogo, po 1. maju 2004 pa je tudi eden od uradnih jezikov Evropske unije.

4.1.1 Shema porazdelitve govorcev (spikerjev) in anketirancev glede na geografsko poreklo

Slika 1: Govorci – spikerji.

Slika 2: Anketiranci na P1 (52 študentov prvega letnika slovenistike, razdelitev po območjih: gorenjsko območje – 27, od tega 15 iz Ljubljane in okolice; dolensko – 2; istrsko – 3; mariborsko – 1; Slovenske gorice – 1; kočevsko – 1; notranjsko – 1; kraško – 4; idrijsko – 1; obsoško – 2; celjsko – 2; zasavsko – 3; prekmursko – 1; belokranjsko – 1; koroško – 2).

Slika 3: Anketiranci na P2 (40 študentov prvega letnika slovenistike, razdelitev po območjih: gorenjsko območje – 23, od tega 16 iz Ljubljane in okolice; dolensko – 2; istrsko – 1; Slovenske gorice – 1; kočevsko – 1; notranjsko – 1; kraško – 3; idrijsko – 1; obsoško – 1; celjsko – 1; zasavsko – 2; prekmursko – 1; belokranjsko – 1; Hrvaška – 1).

5 Slušno sprejemanje naglašanih samoglasnikov – rezultati perceptivnih testov

Perceptivni testi za ugotavljanje določene razlikovalne lastnosti naglašanih samoglasnikov med govorcami slovenskega knjižnega jezika so bili obenem tudi preverjanje instrumentalnega (empiričnega) merjenja dolžine in formantne strukture samoglasnikov. Anketirancem je bilo jasno zastavljeno vprašanje pomena slišane, poleg tega tudi niso bili posebej obremenjeni s predznanjem, odločali so se na podlagi slišane.

5.1 Sprejemanje kakovostno različnih samoglasnikov

Na osnovi dobljenih podatkov na obeh perceptivnih testih lahko z gotovostjo trdimo, da anketirancem ne glede na njihovo narečno poreklo ne dela težav prepoznavanje kakovosti samoglasnikov, v našem primeru med e-jevskimi in o-jevskimi samoglasniki – glej preglednico 1 in graf 1 –¹¹ najmanj 88 % ustreznih odgovorov (primer *pét – pêt* (P2)) pa tudi do 98 % ustreznih rešitev (npr. primer *mèt – méd* (P2)), v povprečju torej več kot 90 % prepoznavnost.

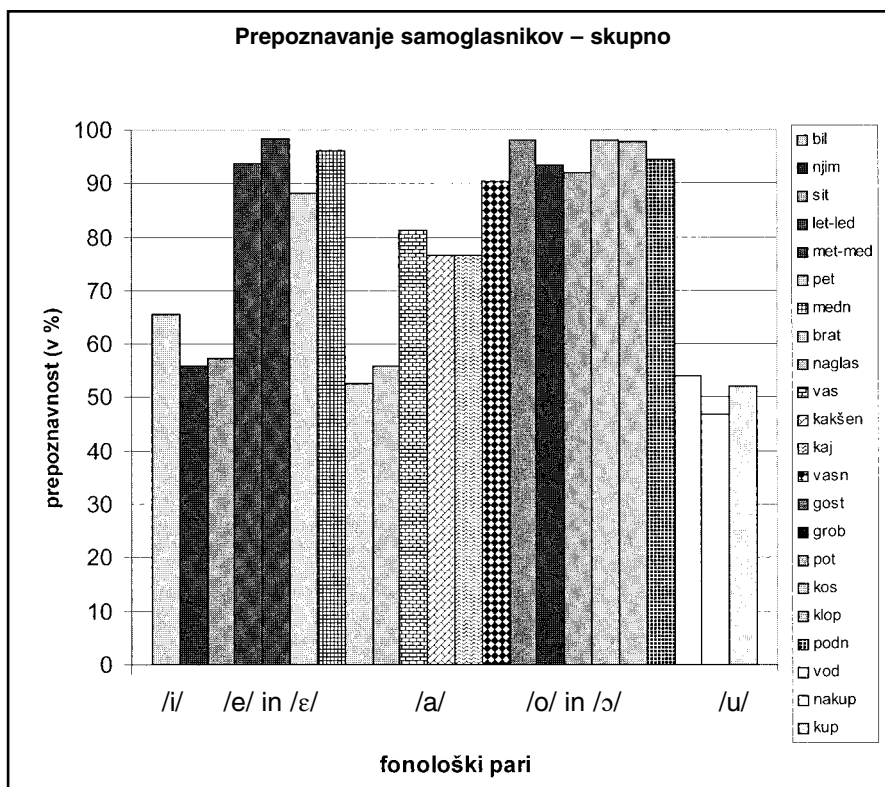
Torej lahko potrdimo z instrumentalno (formantno) analizo dokazano razlikovanje med ozkimi in širokimi e-jevskimi in o-jevskimi samoglasniki (Toporišič 1978: 138,

¹¹ Razlaga kratic: U – ustrezno prepoznavanje, N – neustrezno prepoznavanje, D – trajanje samoglasnikov (absolutna vrednost).

Srebot Rejec 1988/89: 59; Tivadar 2003b: 98–120) tudi na podlagi slušnega sprejemanja.

Fonološki pari /o/ in /ɔ/ (P1)												
góst	U	N	%U	grób	U	N	%U	klóp	U	N	%U	
	51	1	98		48	4	92		52	0	100	
	52	0	100		47	5	90		51	1	98	
	51	1	98		50	2	96		50	2	96	
	51	1	98		47	5	90		50	2	96	
gòst				gròb				klòp				
	51	1	98		50	2	96		50	2	96	
	51	1	98		47	5	90		52	0	100	
	50	2	96		50	2	96		51	1	98	
	51	1	98		50	2	96		51	1	98	
	408	8	98		389	27	94		407	9	98	
Fonološka para /o/ in /ɔ/ (P2)												
pòd	U	N	%U	kós	U	N	%U					
	38	2	95		40	0	100					
	37	3	93		39	1	98					
	39	1	98		38	2	95					
	40	0	100		39	1	98					
pót				kôs								
	35	5	88		40	0	100					
	37	3	93		40	0	100					
	35	5	88		39	1	98					
	33	7	83		39	1	98					
	294	26	92		314	6	98					
Fonološki par /e/ in /ɛ/ (P1)						Fonološka para /e/ in /ɛ/ (P2)						
léd	U	N	%U		mèt	U	N	%U	pét	U	N	%U
	44	8	85			39	1	98		32	8	80
	49	3	94			40	0	100		34	6	85
	46	6	88			40	0	100		35	5	88
	47	5	90			39	1	98		37	3	93
lèt					méd				pêt			
	51	1	98			40	0	100		31	7	82
	51	1	98			39	1	98		37	3	93
	51	1	98			39	1	98		38	2	95
	51	1	98			39	1	98		36	4	90
	390	26	94			315	5	98		280	38	88

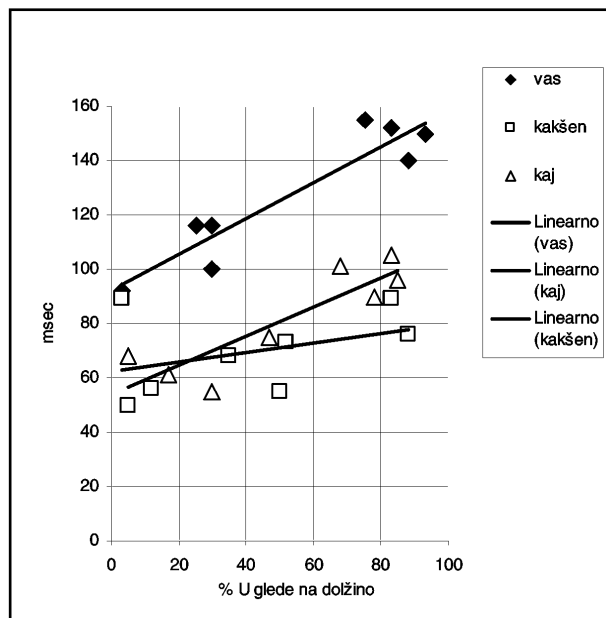
Preglednica 1: Razlikovanje kakovostno različnih naglašanih samoglasnikov.

Graf 1: Prepoznavnost fonoloških parov – skupno.

5.2 Sprejemanje trajanja samoglasnikov kot fonološke kategorije

Izbrani so bili fonološki pari, kjer je po aktualnem normativnem opisu (*Slovenska slovnica, Slovar slovenskega knjižnega jezika*) razlika samo v nadsegmentnih lastnostih – torej so to eni in isti fonemi. Anketiranci so imeli precejšnje težave s prepoznavanjem kratkih in dolgih samoglasnikov (fonološkost trajanja), kjer so se delno potrdile ugotovitve instrumentalnih analiz (Tivadar 2003b: 111–139). Razlika v trajanju med kratkimi in dolgimi naglašeni fonemi /i/, /a/ in /u/ je majhna (nikakor ne razmerje 1 : 2 kot je v češčini razlika med dolgimi in kratkimi samoglasniki; Palková 1997: 179), najočitnejša pri fonemu /a/ (predvsem pari *kāj – káj; vās – vās; kākšen – kákšen*; prim. Šuštaršič idr. 1996), kar je bilo v teh treh parih tudi prepoznavano več kot v 70 %; pri nekaterih primerih celo 97 % (vas004m), kot je razvidno iz preglednice 1. Ne moremo pa vzpostaviti jasne korelacije med dolžino in prepoznavanjem – npr. fonološki par *kākšen – kákšen* je imel pri govorki 002z precejšnje razlikovanje v dolžini, vendar pri primeru *kākšen* samo 50-odstotno prepoznavnost (pri *kákšen* pa pričakovano visokih 83 %). O tem glej graf 2 in preglednico 2, kjer je razvidna različna prepoznavnost posameznih primerov.

Graf 2: Prepoznavnost pri naglašanih fonoloških parih fonema /a/ (vas, kakšen, kaj).

vás (polgl.)	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	kákšen	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	káj	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s
002z	28	12	70	30	116	002m	26	14	65	35	68	002m	38	2	95	5	68
005m	38	1	97	3	92	002z	20	20	50	50	55	002z	33	7	83	17	61
004z	28	12	70	30	100	005m	35	5	88	12	56	005m	21	19	53	47	75
002m	30	10	75	25	116	004z	38	2	95	5	50	004z	28	12	70	30	55
vás						kákšen						káj					
002z	30	10	75	75	155	002m	35	5	88	88	76	005m	31	9	78	78	90
005m	35	5	88	88	140	002z	33	7	83	83	89	004z	34	6	85	85	96
004z	33	7	83	83	152	005m	19	21	48	52	73	002m	27	13	68	68	101
002m	37	3	93	93	150	004z	39	1	98	3	89	002z	33	7	83	83	105
	259	60	81				245	75	77				245	75	77		

Preglednica 2: Primerjava najbolj prepoznavnih parov pri fonemu /a/ (P2) – prikaz razmerja med trajanjem samoglasnikov (absolutna vrednost; D) s prepoznavnostjo (U).

Še manjša je bila prepoznavnost pri fonemih /i/ in /u/ ter tudi nekaterih drugih parih fonema /a/ (in /ɔ/), ki je bila z izjemo *bil* – *bíl* manjša kot 60 % (glej graf 1 in preglednici 3 in 4).

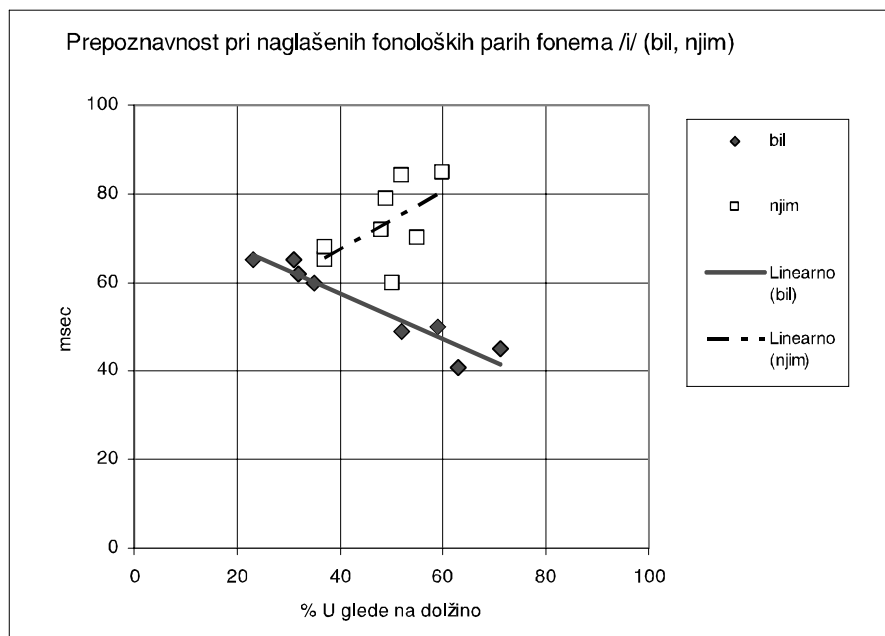
kúp	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	sít	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	brát (P1)	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s
004z	19	20	49	51	59	002z	16	24	40	60	69	003z	27	25	52	48	114
002m	22	18	55	45	62	005m	30	10	75	25	44	004m	27	24	53	47	106
002z	21	19	53	47	56	004z	23	17	57,5	43	59	004z	30	22	58	42	108
005m	26	14	65	35	65	002m	21	19	52,5	48	58	002m	28	24	54	44	111
kúp						sít						brát					
004z	17	22	44	44	78	004z	16	24	40	40	88	004m	26	26	50	50	125
002m	17	23	43	43	73	002m	30	9	76,9	77	80	004z	34	18	65	65	158
002z	25	15	63	63	64	003z	23	17	57,5	58	79	002m	19	33	37	37	122
005m	19	21	48	48	69	005m	24	16	60	60	77	003z	27	25	52	52	158
	166	152	52	52			183	136	57,4				218	197	53		
naglás	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	vòd	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	kúp	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s
004m	29	23	56	44	105	004m	23	29	44	56	95	004z	21	31	40	60	59
004z	31	21	60	40	94	004z	25	27	48	52	111	002m	20	32	38	62	62
002m	34	18	65	35	98	002m	28	24	54	46	100	003z	18	34	35	65	60
003z	25	27	48	52	104	003z	23	29	44	56	105	004m	26	26	50	50	48
na glás						vòd						nakúp					
004z	29	23	56	56	140	004z	31	21	60	60	130	004m	33	19	63	63	55
002m	28	24	54	54	131	002m	34	17	67	67	140	004z	29	23	56	56	65
003z	28	24	54	54	130	003z	36	16	69	69	138	002m	28	24	54	54	67
004z	29	23	56	56	111	004m	24	28	46	46	110	003z	20	32	38	38	63
	233	183	56				224	191	54				195	221	47		

Preglednica 3: Primerjava najmanj prepoznavnih parov (P2 in P1) – prikaz razmerja med trajanjem samoglasnikov (absolutna vrednost; D) s prepoznavnostjo (U).

Pri i-jevskem paru *bil* – *bíl* pa je še posebej zanimivo, da je bilo realizirano (prebrano in izmerjeno) obratno razmerje, kot je normirano (dolgi je bil kratki in kratki je bil dolgi), vendar so anketiranci v precejšnjem odstotku ustrezno prepoznavali (normirano: dolg je *bíl* v pomenu 'obstajati', kratek pa *bil* 'bije'; graf 3 in preglednica 4).

bil	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s	k njím	U	N	%U	%D	10 ⁻³ s
004m	34	16	68	32	62	002m	27	25	52	48	72
004z	36	16	69	31	65	003z	33	19	63	37	65
002m	40	12	77	23	65	004m	33	19	63	37	68
003z	34	18	65	35	60	004z	26	25	51	49	79
bil						z njím					
004m	32	19	63	63	41	004z	27	25	52	52	84
004z	37	15	71	71	45	002m	31	21	60	60	85
002m	27	24	53	52	49	003z	28	23	55	55	70
003z	30	21	59	59	50	004m	26	26	50	50	60
	270	141	66	66			231	183	56		

Preglednica 4: Prepoznavnost pri parih *bil* in *njím* (P1) – prikaz razmerja med trajanjem samoglasnikov (absolutna vrednost; D) s prepoznavnostjo (U).

Graf 3: Prepoznavnost pri naglašanih fonoloških parih fonema /i/ (bil, njim).

Pri i-jevskem paru *bil* – *bíl* (graf 3 in preglednica 4) je bila izmerjena več kot 30-odstotna razlika med dolgimi in kratkimi glasovi, razen pri govorki 003z in govorcu 002m, pri katerih so tudi rezultati perceptivnih testov večinoma manj ugodni (65 % ustreznih odgovorov za *bil* pri 003z in 58 % za *bíl* oz. 52 % *bíl* pri primeru *bíl*), razen pri *bíl* govorca 002m, kjer je kljub majhni razliki v trajanju, veliko anketirancev ustrezno prepoznavalo (77 %). Rezultati pri obeh ostalih govorcih, ki sta izgovarjala za skoraj 35 % po trajanju različne foneme, pokažejo, da so bili ti pari v določenih primerih ustrezno (torej v skladu z izgovorom napovedovalcev in ne glede na normativni zapis) prepoznavani (71 % – primer *bíl004z*), pri drugih pa kljub 34 % razliki med dolgimi in kratkimi fonemi samo 63 % (primer *bíl004m*). Na osnovi teh podatkov težko govorimo o razlikovanju med dolgimi in kratkimi samoglasniki na podlagi trajanja pri paru *bil* – *bíl*, čeprav je bilo res več ustreznih odgovorov. Kajti kljub največji razliki v trajanju je bila pri primeru *bíl* govorca 004m ustreznost odgovorov nizka (manj kot 65 %).

Tudi pri primeru *sít* – *sít* (preglednica 3) je bilo očitno odstopanje pri primeru *sít005m* (izmerjeno razmerje med kratkim in dolgim /i/ je bilo pri tem govorcju 1 : 1,75), kjer je delež ustreznih odgovorov pri kratkem *sít* 75 %, pri dolgim *sít* pa samo 60 % pravih odgovorov.

5.3 Razlikovanje med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki

Glede na aktualni normativni opis (*Slovenska slovnica, SP 2001*) naj bi bila razlika med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki samo v nadsegmentnih lastnostih (trajanje, naglašenost) – torej so to eni in isti fonemi.¹² In slovenski govorniki očitno razlikujejo med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki (preglednica 5 in graf 1), kar je posledica predvsem velike razlike v trajanju fonemov. Pri nekaterih primerih pa je obstajala tudi segmentna razlika med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki, ki so jo nekateri (tudi do 44 %, torej več, kot je anketirancev, ki nimajo v svojem primarnem govoru (narečju/mestnem govoru) polglasniškega izgovora; poglavje 4.1.1, slika 2 in 3) označili kot neustrezno,¹³ in to verjetno tudi pripomore k prepoznavanju. Nenaglašeni /a/ so pomensko pravilno opredelili, kljub temu da niso imeli fonološke opozicije v istem testu, kar je poleg razlike v trajanju posledica verjetno tudi posledica večje oz. manjše jakosti izgovora.¹⁴

vas : vás	P	N	% U				% U
(P1)	51	1	98				
	46	6	88				
	46	6	88				
	45	7	87				
	188	20	90				
(P2)							
med : mèt	P	N		pod : pòd	P	N	
	40	0			38	2	
	38	1			39	1	
	39	1			39	1	
	36	4			35	5	
	153	6	96		151	9	94

Preglednica 5: Razlikovanje med nenaglašeni in naglašeni samoglasniki (P1 in P2).

¹² Srebot Rejec namreč zatrjuje, da so nenaglašeni fonemi različni tudi kakovostno, so bolj sredinski (Srebot Rejec 1988/89: 59; tukaj primerja slovenske naglašene in nenaglašene samoglasnike z angleškimi samoglasniki).

¹³ Precejšnje število anketirancev je polglasniški oz. neajevski izgovor v kratkih in nenaglašeni a-jih označilo kot neustrezen (primer *vas* pri P1 je v 13. primeru (vasn002m) in 55. primeru (vasn004m) dojet kot neustrezen pri 23 oz. 16 anketirancih, čeprav so prepoznavali pomen izgovorjenega – pri manj polglasniškem izgovoru v 76. primeru je samo 8 anketirancev dojemalo izgovor kot neustrezen, prepoznavnost pa zaradi tega ni bila nič slabša, celo ista kot pri 55. primeru (vasn004m)). Prav tako so govorniki pri P1 dojemali kot neustrezno izgovorjavo [n'im] (6., 27. primer) oz. [nim] (48., 69. primer). Na podlagi tega lahko postavimo domnevo, da je redukcija samoglasnikov in soglasnikov, skratka »nečisti« izgovor glasov sprejeman pri naših anketirancih kot neustrezen. Prav tako so pri P2 precej reducirani izgovor [kaj] (10. primer; pkaj004z) označili za neustrezen, kot tudi slabo slišen nenaglašen predlog pod (22. primer podn004z). Kratke in naglašene nižje (nižji F1) a-jevske foneme niso označili kot neustrezne, razen v že omenjenem primeru nenaglašene fonema /a/.

¹⁴ Zaradi tega pravzaprav ne moremo razločevalnosti povsem pripisati trajanju. Tako nam perceptivni testi kljub potrjenemu prepoznavanju niso odgovorili na vprašanje, katera fonetična lastnost je vzrok za pomensko razlikovanje.

6 Zaključek

Na osnovi objektivne slušne analize s pomočjo perceptivnih testov je bilo torej dokazano razlikovanje na segmentni ravni (/e/ in /ɛ/ ter /o/ in /ɔ/ večinoma nad 90 % – od 88 do 98 %), medtem ko se razlikovanje na osnovi trajanja ni potrdilo v zadostni meri (še najbolj pri nekaterih primerih fonema /a/ *kàj* – *káj*; *vàs* – *vás*; *kàkšen* – *kákšen* in paru *bíl* – *bíl*) oz. so bili primeri z veliko razliko v trajanju prepoznavani slabo in obratno. Na primer največji odstotek prepoznavnosti pri primeru *bíl*, tj. 77 % (govorec 002m), ni bil posledica velike razlike v dolžini (le 1,3 : 1). Očitno prepoznavni pa so naglašeni in nenaglašeni samoglasniki (90–96 %), ki imajo tudi večjo razliko v trajanju (v 90 % primerov več kot 1 : 2).

Na koncu moramo še enkrat opozoriti, da je šlo pri tej raziskavi za analizo jakostno naglašanih samoglasnikov (torej analiza besedil govorcev z jakostnim naglaševanjem); še vedno se trajanje in naglas v sodobnem knjižnem jeziku pogosto obravnava predvsem skozi prizmo zgodovinskega razvoja in s tem seveda tudi tonemskega naglasa. Tako zasnovana raziskava je bila zato nujna zaradi dveh razlogov. Pri jakostnem naglaševanju je dolžina pri istih samoglasnikih odločujoči faktor (fonološka značilnost), kar je pri tonemskem naglaševanju neločljivo povezano tudi s tonom. Za ustrezno preverjanje sprejemanja (slušna percepcija) teh fonetičnih razlik pa se je potrebno osredotočiti na čim manj vprašanj, najbolje samo na eno značilnost na segmentni (različni e-jevski in o-jevski fonemi) oz. nadsegmentni (trajanje) ravnini.

Pri slušni analizi s pomočjo perceptivnih testov je bilo možno obravnavati tudi večje število anketirancev, kar je sicer zahtevalo mnogo več statistične obdelave podatkov, prav gotovo pa daje realnejšo podobo o slušnem sprejemanju slovenskega jezika. Verjetno bi drugačno sliko pokazala analiza prostogovorjenih besedil »navadnih« govorcev (predvidoma z manj skrbno artikulacijo), to pa je že tema drugega prispevka in nadaljnjih raziskav.

Dodatek: Primer anketnega lista perceptivnega testa (anketiranci so slišali samo z VELIKIMI črkami označeno besedo)

Perceptivni test I

Datum: 4. 3. 2002

Ime in priimek: Študijska smer:

Kraj in čas rojstva (bivališče):

Kaj slišite? Ali se vam zdi izgovorjava ustrezna?

Tudi če niste prepričani, se odločite, vendar zraven naredite vprašaj:

1. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
2. a) LED	b) LET	DA	NE
3. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
4. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
5. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
6. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
7. a) LED	b) LET	DA	NE
8. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
9. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
10. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
11. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
12. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
13. a) naša VAS	b) Lahko pa VAS nekaj udari po glavi.	DA	NE
14. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
15. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
16. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
17. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
18. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
19. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
20. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
21. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
22. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
23. a) LED	b) LET	DA	NE
24. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
25. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
26. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
27. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
28. a) LED	b) LET	DA	NE
29. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE

34 Hotimir Tivadar

30. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
31. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
32. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
33. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
34. a) naša VAS	b) Lahko pa VAS nekaj udari po glavi.	DA	NE
35. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
36. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
37. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
38. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
39. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
40. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
41. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
42. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
43. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
44. a) LED	b) LET	DA	NE
45. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
46. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
47. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
48. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
49. a) LED	b) LET	DA	NE
50. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
51. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
52. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
53. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
54. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
55. a) naša VAS	b) Lahko pa VAS nekaj udari po glavi.	DA	NE
56. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
57. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
58. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
59. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
60. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
61. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
62. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
63. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
64. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
65. a) LED	b) LET	DA	NE
66. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE

67. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
68. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
69. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
70. a) LED	b) LET	DA	NE
71. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
72. a) priti k NJIM	b) priti z NJIM	DA	NE
73. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
74. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
75. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE
76. a) naša VAS	b) Lahko pa VAS nekaj udari po glavi.	DA	NE
77. a) GOST napitek	b) večerni GOST	DA	NE
78. a) NAGLAS besede	b) reči NA GLAS	DA	NE
79. a) NAKUP	b) dati NA KUP	DA	NE
80. a) več vrst VOD	b) električni VOD	DA	NE
81. a) moj BRAT	b) Grem BRAT gobe.	DA	NE
82. a) strupen KLOP	b) šolska KLOP	DA	NE
83. a) Zvon je glasno BIL polnoč.	b) Marko je BIL že doma.	DA	NE
84. a) majhen GROB	b) GROB človek	DA	NE

Viri

Posnetki stavkov in besedil z besedami v nevtralnem stavčnem položaju (sestavila Hotimir Tivadar in Peter Svetina). Radio Slovenija, Radio Antena, november–januar 2001.

Literatura

Bakran, Juraj, 1996: *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.

Gros, Jerneja, 2000: *Samodejno tvorjenje govora iz besedil. Postopek za izdelavo sintetizatorja slovenskega govora*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Gros, Jerneja, Mihelič, France in Dobrišek, Simon, 2003: Govorne tehnologije: pridobivanje in pregled govornih zbirk za slovenski jezik. *Jezik in slovstvo* 48/3–4. 47–59.

Palková, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praga: Univerzita Karlova.

Rigler, Jakob, 1970: Akcentske variante I. *Slavistična revija* 18. 5–15.

Rigler, Jakob, 1971: Akcentske variante II. *Slavistična revija* 19. 1–12.

Rigler, Jakob, 2001: *Zbrani spisi I*. Ljubljana: SAZU. 299–346.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1. knjiga), 1970. Ljubljana: SAZU. X–LIX.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: SAZU.

Srebot Rejec, Tatjana, 1988/89: Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov: kontrastivna analiza obeh sestavov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike. *Jezik in slovstvo* 34/3, 4–5. 57–64, 129.

Srebot Rejec, Tatjana, 1998: O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let. *Slavistična revija* 46/4. 339–346.

Šuštaršič, R., Komar, S. in Petek, B., 1996: An Acoustic Analysis of Contemporary Vowels of the Standard Slovenian Language. *Proceedings of the 4th International Conference on Spoken Language Processing (ICSLP 96)*. University of Delaware, Philadelphia. 133–136.

Tivadar, Hotimir, 1998: *Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje: (ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil)*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.

Tivadar, Hotimir, 2003a: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Gajda, Stanislaw in Vidovič Muha, Ada (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa / Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej. 281–299.

Tivadar, Hotimir, 2003b: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*. Magistrsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani.

Toporišič, Jože, 1975: Formanti slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 23/2. 153–196.

Toporišič, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Vitez, Primož, 1999: Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47/1. 23–48.

Vitez, Primož in Stabej, Marko, 2000: Korpus govorenih besedil (KGB). *Informacijska družba IS '2000: zbornik 3. mednarodne multi-konference, 17.–19. oktober 2000*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 79–81.

RAZVIJANJE RAZUMEVANJA IN VREDNOTENJA GOVORJENEGA BESEDILA

Bistveno vprašanje, zastavljeno v prispevku, je, ali je za razvijanje sporazumevalne zmožnosti dovolj le sporazumevalna izkušnja ali pa je treba o praksi tudi razmišljati in jo opisovati. Pregledane so ugotovitve o poteku razumevanja in spretnostih, ki omogočajo učinkovito poslušanje, ter predstavljena odprta mesta, ki povzročajo nesporazume. Na podlagi ugotovitev, da je le-te mogoče reševati le z refleksijo (metakognicijo), so izoblikovani cilji, vsebine in metode razvijanja poslušanja v prvem letniku gimnazije in ob veljavnem učnem načrtu ter učbeniku oblikovan model vključevanja dodatnih dejavnosti.

Bistveno vprašanje, na katero bomo skušali odgovoriti, je, ali je za razvijanje sporazumevalne zmožnosti dovolj le sporazumevalna izkušnja ali pa je treba o praksi tudi razmišljati in jo opisovati. Toda ker je sporazumevanje širok pojem, saj po eni strani zaobseže štiri sporazumevalne dejavnosti¹ (poslušanje, branje, govorjenje in pisanje) in je po drugi strani vsaka izmed le-teh večplastna, se bomo v prispevku vsebinsko omejili in izhajali le iz poslušanja. Tako izhodišče nam ne nazadnje omogoča dejstvo, da so sporazumevalne dejavnosti po eni strani med seboj tesno povezane in da so torej temeljna načela njihovega razvijanja enaka, da pa so hkrati tako specifične, da moramo razvijati in obravnavati vsako posebej.²

Kadar govorimo o poslušanju z razumevanjem in vrednotenjem ali kritičnem poslušanju,³ govorimo o razvijanju tiste sporazumevalne zmožnosti, ki omogoča razume-

¹ V prispevku ločujemo med poslušanjem kot sporazumevalno *dejavnostjo* ter *zmožnostjo* razumevanja in vrednotenja govorenega besedila, ki omogoča, da je sporazumevalna dejavnost uspešna in učinkovita. Ker je poslušanje sestavljena dejavnost, ki jo sestavljajo in pri kateri se prepletajo številni procesi, je tudi zmožnost, ki to sporazumevalno dejavnost omogoča, sestavljena iz številnih *spretnosti*.

² V psihološkem pogledu lahko sporazumevalne dejavnosti razdelimo na dejavnosti sprejemanja (receptije) in tvorjenja besedila (produkcije). Če je poslušanje po eni strani še posebej tesno povezano z govorjenjem, saj brez njega ne more potekati, je po drugi strani enako tesno povezano z branjem. Kajti medtem ko sta govorjenje in pisanje dejavnosti tvorca, sta poslušanje in branje dejavnosti prejemnika. Zanj je značilno, da človek sprejema besedila, ki prihajajo od zunaj, in jih skuša razumeti, zato so branju in poslušanju nekatere zmožnosti in spretnosti skupne. Vendar pa se hkrati zaradi različnega prenosnika, po katerem se prenaša besedilo, med seboj močno razlikujeta.

³ Poslušanje najpogosteje razvrščamo glede na poslušalčev namen, in sicer na razlikovalno in razčlenjevalno, priložnostno, doživljajsko poslušanje, poslušanje z razumevanjem, poslušanje z vrednotenjem ali kritično poslušanje ter terapevtsko poslušanje. Članek se omejuje na poslušanje z razumevanjem in vrednotenjem kot tisti vrsti poslušanja, ki jima pri pouku jezika posvečamo posebno pozornost.

vanje dobesednega in sporočenega pomena (smisla) govornega besedila, presojo njegove smiselnosti, zanimivosti, resničnosti, primernosti, učinkovitosti ter jezikovne pravilnosti in na podlagi sodbe ustrezen odziv nanj. Da bi odgovorili na vprašanje, kako pri jezikovnem pouku uresničiti to zahtevno nalogo, bomo v prispevku najprej pregledali ugotovitve o značilnostih in poteku razumevanja govornega besedila, nato pa na podlagi teh spoznanj oblikovali temeljne sestavine didaktične strukture (tj. cilje, vsebine in metode) razvijanja poslušanja za nekatere enote pri pouku jezika v prvem letniku gimnazije.

1 Sporazumevanje in poslušanje

Sporazumevanje se je v komunikološki in jezikoslovni teoriji dolgo opredeljevalo kot mehanično prenašanje informacij oz. proces ohranjanja tvorčevega sporočila med prenosom.⁴ V okviru te t. i. informacijske teorije se je izoblikoval dokaj ozek pogled na to, kaj dela prejemnik.⁵ Ta sprejema informacije, ki so posredovane prek slušnega kanala, pri čemer zaznava slušne signale in jih dekodira. Poslušalec je tako predstavljen kot pasivni udeleženec sporazumevanja, ki je uspešen, če prepozna dobesedni pomen besedila.

V zadnjih desetletjih pa se je zaradi ugotovitev različnih znanosti izoblikovalo nekaj drugačnih pogledov na sporazumevanje. Spoznavna psihologija je namreč dokazala, da znanja posameznik ne sprejema, temveč ga ustvarja, tako da ga miselno predeluje. Sodobne jezikoslovne vede pa so hkrati usmerile pozornost v spoznanje, da je mogoče isto misel izraziti na različne načine in isto besedilo razumeti različno. Danes tako na splošno velja, da so modeli prenašanja informacij preveč omejeni, da bi opisali sporazumevanje, saj premočno poudarjajo govorca kot edinega avtorja sporočila in predvidevajo, da sporočilo do poslušalca v celoti prihaja od zunaj.

Izhodišče za nove opredelitve sporazumevanja (in poslušanja) je teorija relevance.⁶ To teorijo sta v 80-ih letih razvila D. Sperber in D. Wilson, ki pravita, da je vsako sporazumevanje v svojem bistvu sodelovalni proces. Govorec v njem besedilo oblikuje in izreka, poslušalec pa signale, ki jih je sprejel, kontekstualizira. Ker – kot je od 50-ih let 20. stoletja dokazovalo jezikoslovje – besedilo ob propozicijski sestavini vsebuje tudi vplivajnsko in okoliščinsko, je po teoriji relevance razumevanje

Pri tem sta sopomensko uporabljena izraza poslušanje z vrednotenjem, ki je uveljavljen v strokovni literaturi, npr. pri Leopoldini Plut - Pregelj, Sonji Pečjak in Jerici Vogel, ter kritično poslušanje, ki se uporablja v najnovejših učnih načrtih za predmet Slovenščina v osnovni in srednjih šolah.

⁴ T. i. informacijske opredelitve sporazumevanja in poslušanja so zgoščeno predstavljene v Rost (1993: 2–4) ter Brajša (1993: 21–25).

⁵ Ločevanje med pojmom prejemnik in naslovnik je v slovensko jezikoslovje po Grepl-Karliku vpeljala Martina Križaj - Ortar (1997: 35–61). Naslovnik opredeljuje kot osebo, ki ji je govorno dejanje namenjeno – med govornim dejanjem ni nujno prisoten, vendar govorec misli nanj pri ubesedovanju svojega razmerja do stvarnosti in svoje miselne predstave o stvarnosti, in torej ni dejavna oseba. Prejemnik pa je tisti, ki sprejema besedilo, ga pretvarja v svojo miselno podobo (ga interpretira v skladu s svojimi željami ipd.) in se nanj odziva – ki torej v nasprotju z naslovnikom nekaj dela. Prejemnik je sicer navadno ista oseba kot naslovnik, ni pa nujno: naslovniški prejemnik besedilo pogosto interpretira drugače kot nenaslovniški, saj je bilo besedilo tvorjeno zanj, ne pa za katerega koli prejemnika.

⁶ Teorijo relevance predstavljata Leopoldina Plut - Pregelj (1997: 15) in Michael Rost (1993: 5).

govornega besedila povezovanje različnih ravni besedila ter v svojem bistvu proces sklepanja.

Vloga poslušalca torej ni le v tem, da zazna in dekodira govorničevo besedilo, ampak mora zgraditi svojo koherentno interpretacijo. Poslušanje zato opredeljujemo kot sprejemno jezikovno sporazumevalno dejavnost, ki je

- a) *sestavljena* iz različnih procesov, ki se med seboj prepletajo in vplivajo drug na drugega, saj poslušalec
 - v množici zvočnih signalov prepozna besedilo in nanj usmeri pozornost,
 - na podlagi svojega jezikovnega znanja neprekinjeni govorni tok segmentira v enote,
 - ugotovi, kako so besede, besedne zveze, stavki in povedi med seboj povezani,
 - dobredni pomen besedila povezuje s sporazumevalnim sotrvarjem ter tako oblikuje sporočeni pomen (smisel) besedila in
 - besedilo vrednoti ter se nanj nebesedno ali besedno odziva;
- b) *namerna*, saj poslušamo z določenim namenom;
- c) *miselna*, saj temelji na poslušalčevi uporabi znanja;
- č) *čustvena*, saj na interpretiranje pomembno vplivajo čustva, občutki, stališča;
- d) *ustvarjalna/konstruktivna* in
- e) *sodelovalna*.

2 Potek poslušanja in spretnosti, potrebne za razumevanje in vrednotenje govornega besedila

Splošna opredelitev poslušanja utemeljuje potrebo po razvijanju zmožnosti razumevanja in vrednotenja govornega besedila, za natančnejšo opredelitev ciljev, vsebin in metod pri pouku slovenščine kot prvega jezika pa moramo natančneje predstaviti spretnosti, ki to zmožnost sestavljajo ter omogočajo uspešno in učinkovito poslušanje. Pri tem je treba poudariti, da so procesi in spretnosti, ki jih poslušalec uporablja, sicer predstavljeni analitično, da pa dejansko potekajo sočasno in vplivajo drug na drugega.

2.1 Zaznavanje

Zvok je valovanje zraka, zato mu v fizikalnem pogledu lahko določimo čas, amplitudo (dolžino valov) in frekvenco (število nihajev na sekundo). Obe zadnji lastnosti sta pomembni, saj v psihoakustičnem pogledu ustrezata vtisu glasnosti zvoka in njegove višine: čim večjo amplitudo ima valovanje, tem glasnejši se nam zdi zvok, in čim višja je frekvenca, tem višji je zvok. Časovnost pa je pomembna vsaj v dveh razsežnostih:

- a) Michael Rost (1994: 17) opozarja,⁷ da, kot so pokazali poizkusi, človeški slušni sistem ne more razlikovati toliko glasov na sekundo, kot jih zazna, zato smo pri poslušanju prisiljeni izbirati zvoke iz govornega toka.
- b) Druga pomembna časovna razsežnost pri razumevanju govornega besedila je psihološka prezentnost.⁸ To je izsek časa, v katerem signale/znake, ki so v besedilu razvrščeni zaporedno, zaznamo kot sočasno obliko, zunanji znak prezentnosti pa je intonacijski lok.

2.2 Dekodiranje

Da bi poslušalec slišano sporočilo razumel, mora zvočni signal analizirati, zvok mora povezati s pomenom. Številne teorije o prepoznavanju besed in določanju besednega pomena izhajajo iz prepričanja, da besede prepoznavamo linearno, na podlagi neposrednega spreminjanja zaporednih glasov v besede.⁹ V zadnjem obdobju pa se raziskovalcem zastavljata vprašanji: ali posamezni besedi zaradi časovnih omejitev res namenimo toliko časa in ali – ker v govornem besedilu ni preproste ga znaka členjenja na besede in kot celoto zaznavamo večje enote – besede res prepoznavamo drugo za drugo, kot se pojavljajo v govorni verigi. Michael Rost tako meni, da poslušalec besed ne prepozna zaporedno, temveč hierarhično, najprej tiste, za katere presodi, da so najpomembnejše, nato preostale. To mu omogočajo slušne lastnosti govornega besedila. Pomembna slušna informacija, ki poslušalcu omogoča prepoznati besede v govornem besedilu, izvira iz različne jakosti, s katero izgovarjamo posamezne dele besed in posamezne besede in ki jo kot poslušalci zaznamo kot besedni naglas¹⁰ in stavčni poudarek.¹¹ Ta strategija tako predvideva, da poslušalec najprej prepozna poudarjene (najpomembnejše) dele besedila, šele nato dekodira preostale naglašene in na koncu nenaglašene besede.

Na prvi pogled se morda zdi, da je za razumevanje besed dovolj imeti razvito zmožnost razlikovanja posameznih glasov in razčlenjevanja besed na glasove ter primerno znanje o slovarju. A razumevanje besed se ne konča z njihovim prepoznavanjem in povezavo slišane besede s pojmom v mentalnem slovarju, poslušalec mora določiti tudi konkretne reference, na katere se nanašajo besede v slišnem

⁷ Michael Rost izhaja iz angleščine, kjer ima beseda v povprečju pet glasov. Navaja, da v pogovoru izgovorimo okoli 150 besed na minuto. To pomeni, da vsako sekundo govorec izgovori in poslušalec sliši 2,5 besede ali 12,5 glasova. Ne bistveno drugačne rezultate za hrvaščino navaja Ivo Škarić (1996: 158).

⁸ Pojem psihološke prezentnosti je uvedel psiholog William James, ki jo je imenoval »perching of consciousness«. Prim. s Škarić 1996: 156.

⁹ Ena najbolj znanih teorij neposrednega spreminjanja zaporednih glasov v besede je logogeni model Johna Mortona, ki ga je podrobneje predstavila Simona Kranjc. Gl. Kranjc 1998.

¹⁰ Na podlagi izmenjavanja naglašanih in nenaglašanih zlogov si poslušalec oblikuje metrični vzorec govorne enote in ga shrani v kratkoročnem spominu, kar mu omogoča, da kasneje dekodira tudi le delno slišane nenaglašene segmente. Hkrati izmenjavanje naglašanih in nenaglašanih zlogov poslušalca usmerja k prepoznavanju mej med besedami.

¹¹ Metrični vzorec ne vsebuje le podatkov o razporeditvi naglašanih in nenaglašanih zlogov, ampak s poudarkom prinaša tudi informacijo o pomembnosti posameznih delov besedila. Poudarek nam omogoča, da smo pozornejši na predvidoma nove ali posebej pomembne dele, in nas usmerja pri prepoznavanju govorne informacijske členitve sporočila na izhodišče in jedro.

besedilu. To od njega zahteva dodatne spretnosti. Odločiti se mora npr., kateri izmed več pomenov besede je v danem besedilu ustrezen. Druga značilnost besede, na katero je opozarjal že Vigotski (1977: 323–325), je razlika med dobesednim, s slovarjem določenim pomenom in dejanskim pojmom oz. generaliziranim pomenom, ki ga priključuje beseda v posameznikovi psihi. In končno, kot dokazuje pragmatično jezikoslovje, v določenem govornem položaju izbrana beseda izmed drugih deloma sopomenskih besed ne poimenuje samo predmetnopomenske prvine, ampak lahko sporoča tudi govorcevo vrednotenje poimenovane predmetnosti.

2.3 Razumevanje dobesednega pomena povedi

Za razumevanje dobesednega pomena povedi ni dovolj prepoznati pomen v njej vsebovanih besed. Če želi poslušalec poved razumeti, mora oblikovati njeno propozicijo, prepoznati v povedi neposredno eksplicitno ali implicitno izraženi namen ter pomen vsake povedi povezati s splošnim konceptualnim okvirjem besedila.

- a) Za *prepoznavanje propozicije povedi* je zelo pomembno razčlenjevanje. To je proces, pri katerem na podlagi svojega slovničnega znanja določamo, kako so besede povezane v besedne zveze (frazе) in te v stavke. Sestavljen je iz dveh sočasnih procesov: razvrščanja besed v slovnične kategorije in določanja razmerij med njimi.¹² Lahko bi rekli, da razumevanje propozicijskega pomena povedi zahteva vsaj dve stopnji: poslušalec mora prepoznati temo, na katero se poved nanaša, saj drugače ne more umestiti informacije. Nato pa mora temo povezati z remo, tj. s tem, kar je o njej povedano.
- b) Poslušalec pri razumevanju dobesednega pomena iz povedi/besedila razbira tudi implicitno ali eksplicitno izražen govorec *namen*. Tako pri razbiranju propozicije kot pri odkrivanju namena ga pomembno usmerja intonacija ali tonski potek segmenta.¹³
- c) Končno je treba poudariti, da razumevanje dobesednega pomena povedi zahteva *predelovanje večjih besedilnih enot*. Treba je namreč prepoznati koreference ter logična razmerja med povedmi, pogosto pa tudi spremeniti svoje prvotno razumevanje dobesednega pomena.¹⁴

¹² Ko vzpostavljamo hierarhijo med besedami posamezne govorne skupine, se hkrati odločamo, v katero slovnično kategorijo besede spadajo: ali so glagoli, samostalniki, pridevniki ipd. Po mnenju Michaela Rosta je vloga razčlenjevanja v tem, da odkrijemo tisto skupino, ki organizira stavek. To je, kot pravi Rost (1994: 37), v vseh jezikih glagol, ki s svojo valentnostjo odpira prosta mesta za druge besedne skupine. Gillian Brown to ugotovitev razširi in trdi, da prav na podlagi glagola poslušalec odkrije tisto sestavino povedi, ki je bistvena za nadaljnje razumevanje, tj. temo ali tisto, o čemer je v povedi (besedilu) govor in kar se navadno izrazi z osebko skupino.

¹³ Intonacija ima pri razumevanju besedila več vlog: a) skupaj s premori poslušalca nakazuje meje med govornimi enotami; b) ima svoje tipične oblike, imenovane intonemi, ki mu povedo, ali je poved pripovedna, velelna, želelna – ali je vprašalna – ali pa vzključna; c) nakazuje mu mesto, ki ga ima segment v povedi (končna intonacija mu pove, da se poved končuje, nekončna, da se bo nadaljevala); č) s členitvijo na intonacijski trup in glavo ga deloma usmerja pri razbiranju govorceve členitve na izhodišče in jedro; d) v dvogovornem sporazumevanju mu nakazuje, kdaj lahko prekine (so)govorca in prevzame njegovo vlogo.

¹⁴ Prvotna interpretacija povedi '*Sanjal sem, da bom nekoč slaven slikar, tako kot moja mama ...*' se bo namreč verjetno spremenila, če ji bi sledila poved '*Ona ni nikdar uresničila svojih sanj, vendar me je vedno spodbujala pri mojih*', ne pa tudi, če ji bi sledila poved '*Njene slike so mi, tako kot številni slikarjem po vsem svetu, še danes vir navdiha*'.

2.4 Sklepanje o sporočenem pomenu/smislu povedi (besedila)

Znano je, da se celo poslušalec z ustreznim jezikovnim znanjem in zadostno izkušnjo s temeljnimi načeli jezikovne rabe pri razumevanju in interpretaciji besedil dejansko pogosto srečuje s težavami, saj vseh nejasnosti ni mogoče rešiti zgolj z zanašanjem na t. i. konvencionalno rabo jezika in na to, da govorec svoj namen izraža neposredno. Da bi poslušalec razumel smisel govornega besedila, mora to, kar je slišal, povezati s kontekstom.

Načela, na katerih temelji pogovorno sklepanje, je opredeljevalo pragmatično jezikoslovje. Kako ta načela uporabljamo, pa delno pojasnjuje teorija shem. Kot ugotavlja spoznavna psihologija, imamo namreč v spominu shranjenih zelo veliko kulturnih in izkušenskih shem in jih lahko med poslušanjem aktiviramo.¹⁵ Vsaka shema zajema posplošeno znanje o določeni temi, kot smo si ga oblikovali na podlagi svojih izkušenj in predstav. To znanje nas usmerja pri zapolnjevanju praznih mest (vrzeli) v poslušanem besedilu. V slišano vpeljujemo razmerja, ki temeljijo na naših pričakovanjih, na našem vedenju o tem, kaj se ponavadi zgodi v podobnih okoliščinah. Shem pa, kot opozarja Michael Rost (1994: 66–76), ne uporabljamo le za interpretacijo poslušanega besedila, ampak na njihovi podlagi besedila, ki smo jih poslušali, kasneje tudi priključimo. Pri tem vedno ohranjamo shematsko ogrodje, pogosto pa spreminjamo posamezne podatke, jih izpuščamo ali dodajmo nove. Prav tako lahko teorija shem deloma razloži, kako poslušalec interpretira govorne namen, kadar ta ni izražen neposredno.

Ob tem imajo pomembno vlogo tudi nebesedni spremljevalci govorjenja. Tako kot pri zapisanem besedilu je namreč tudi pri govornem temeljni nosilec vsebine in dobesednega/predmetnega pomena sicer besedni jezik, toda ob besednih jezikovnih sredstvih vsako besedilo vsebuje t. i. slušne nebesedne spremljevalce govorjenja. Ti imajo ob pomenskorazločevalni (npr. naglas, intonacija) po Branku Vuletiću (1980: 21–23) vsaj še dve bistveni vlogi:

- a) Nekatera sredstva izražajo vsebino, ki je lastna govorjenju in ni povezana s pomenom besedila, iz samega načina govora tako npr. izvemo, ali je govorec otrok, ženska, moški, prepoznamo njegovo narečno pripadnost, počutje, čustveno razmerje do naslovnika ...
- b) Govorcu omogočajo, da hkrati z izrekanjem neke misli oz. propozicije izraža tudi svoje stališče do nje, oz. kot pravi Vuletić:

Vrednost govora je med drugim tudi v tem, da govorniku omogoča ne samo izraziti neko misel (kar lahko stori tudi zapis), temveč da to misel sočasno komentira, tako da ji povsem spontano da ustrezno zvočno realizacijo (česar zapis ne more). Tudi najpreprostejša poved *Lepo vreme* lahko ob različnih zvočnih uresničitvah izraža tudi govorne stališče do te vsebine in ima različne pomene. Zato lahko govorimo o linearni dimenziji pisne informacije in o vertikalni dimenziji, večplastnosti govorne. (Vuletić 1980: 23.)

¹⁵ Spoznavna psihologija pravzaprav ne govori le o shemah, temveč tudi o scenarijih. Prim. s Pečjak 1999: 48–49.

Če nam način govorenja torej razkriva predvsem govorno sotvarje, se prek intonacije, poudarkov, premorov, hitrosti marsikdaj razkriva dejanska vplivajska pomenska sestavina povedi.

2.5 Vrednotenje in odziv

Sporazumevanje in razumevanje se s poslušalčevo interpretacijo ne zaokrožita.¹⁶ Poslušalčev odziv – nebesedni ali besedni –, ki je posledica interpretacije in vrednotenja besedila ter merilo učinkovitosti oz. uspešnosti sporazumevanja, je sestavni del poslušalskega procesa.

Pri tem ne mislimo toliko na t. i. *znamenja spremljanja*, saj ta sama po sebi dokazujejo le, da je poslušalec pozoren na besedilo, temveč predvsem na *ugotavljanje veljavnosti sklepov in ustreznosti razumevanja*. Pri tem je bistvena razlika med eno- in dvogovornim sporazumevanjem. V prvem poslušalec nima možnosti neposrednega besednega posega v govorničevo govorjenje,¹⁷ zato se preprosto zanese na svoje sklepanje ali pa težave rešuje po poslušanju. Med načini, ki mu kljub omejitvam spomina omogočajo razumevanje, presojanje in vrednotenje, sta pisanje zapiskov in postavljanje vprašanj. V pogovorih pa lahko svoje razumevanje neposredno preverja, negotovost lahko izrazi z vprašanji, ponovitvijo nejasnih delov besedila, trditvami, parafraziranjem ...¹⁸

Pri tem je pomembno opozoriti, da tako kot sporočevalec z besedilom ne predstavlja le izseka stvarnosti, temveč tudi svoje stališče do njega, in želi z izrekanjem vplivati na poslušalca, tudi poslušalec ne razbira le propozicijske vsebinske sestavine besedila in se ne odziva le nanjo, temveč tudi na govorničevo stališče do izseka stvarnosti in do poslušalca ter na njegov sporazumevalni namen.¹⁹

¹⁶ Olga Kunst Gnamuš (1984: 17) opozarja, da imamo kot pri sleherni dejavnosti tudi pri sporazumevanju namene, ki navadno presegajo zgolj razumevanje povedi, in to ponazarja z naslednjim primerom: »Če komu rečemo *Tu se ne sme kaditi*, potem ne zadošča razumevanje te povedi, veliko bolj nas zanima, ali naslovnik zares ne bo več kadil. Toda razumevanje sporočilnega namena še ne zagotavlja, da bo govorno dejanje tudi učinkovito, čeprav je razumevanje na drugi strani nujen pogoj učinkovitosti.«

¹⁷ V neposrednem sporazumevanju (npr. ob predavanjih) lahko govornicu z nebesednimi znamenji (»vprašujočimi« pogledi, mrščenjem, nemirom ...) nakaže, da njegovemu govorjenju ne sledi, pri čemer govorec seveda ne more vedeti, česa poslušalec ni razumel, pa tudi ne, ali ga ni razumel ali pa se z njim ne strinja.

¹⁸ Michael Rost je prepričan, da je učinkoviteje, če poslušalec zahteva pojasnilo o delu besedila, zaradi katerega v svojem razumevanju ni gotov, kot če le na splošno izrazi negotovost; in če namesto dobesedne ponovitve govorničevih besed ali vprašanja, s katerim dobesedno ponovitev zahteva od govornicu (*Kaj si rekel?*), govorničevo trditev parafrazira (in od govornicu pričakuje, da bo njegovo parafrazo potrdil ali zavrnil) ali od govornicu pričakuje parafrazo povedanega (*Kaj si s tem mislil?*).

¹⁹ Olga Kunst Gnamuš (1984: 74) je vprašanja, po katerih poslušalec oblikuje sodbo in ki jih lahko v dvogovornem sporazumevanju tudi zastavi sogovornicu, za trditve na splošno oblikovala kot: a) Kaj mi sporočevalec sporoča?; b) Kako je prišel do podatka?; c) Ali je sporočeni podatek resničen? Ali je zatrjeno v skladu z dejanskim?; č) Ali sporočevalec v to, kar zatrjuje, tudi verjame, ali je iskren?; d) Na kakšnih postavkah o mojem znanju, čustvih ali stališčih je oblikoval sporočilo?; e) Čemu mi je podatke sporočil? — Tako oblikovanim vprašanjem pa moramo glede na našo opredelitev poslušanja dodati še vprašanje, ki je za poslušalca bistveno: Kako naj se na govorničevo besedilo odzovem? Ali naj se z govornicom strinjam, mu verjamem, upoštevam njegovo zapoved ...?

2.6 Nerazumevanje in nesporazumi²⁰

Oprelitev procesov razumevanja govornega besedila in poslušalčevih strategij po eni strani dokazuje, da med sporazumevanjem večinoma brez težav uporabljamo svoje jezikovno, pragmatično in predmetno znanje. Toda hkrati razkriva tudi razloge za nesporazume ali nerazumevanje, do katerih prihaja.²¹

a) Razlogi nerazumevanja

- O nerazumevanju na ravni besed govorimo, kadar poslušalec sicer prepozna besedo, vendar ji ne more pripisati pomena. Pri sporazumevanju v prvem jeziku prihaja do nerazumevanja, ker poslušalec za besedo nima izoblikovanega pojma v svojem mentalnem slovarju. To je zlasti pogosto pri strokovnih in znanstvenih besedilih.
- Drugi vir težav pri določanju reference posameznim besedam je povezan z nizom koreferenčnih izrazov.
- Do nerazumevanja pogosto pride zaradi zapletenih stavčnih struktur, kar je značilno npr. za strokovna in uradovalna besedila ter za sicer izgovorjena besedila, ki pa so bila tvorjena za pisni prenosnik.
- Končno je nerazumevanje lahko tudi posledica tega, da poslušalec ne (pre)pozna teme in vsebine besedila ter tako ne ve, o čem govorec govori.

b) Razlogi nesporazumov

- Pogosto manj opazni so na ravni besede nesporazumi ali razhajanja. Ti so posledica dejstva, da je bistvena značilnost vsakega pojma in besede posploševanje. Zato prihaja do dinamičnega in odprtega razmerja med splošnim pomenkim okvirom in konkretno predmetno vsebino (Kunst Gnamuš 1984: 44).
- Veliko nesporazumov izhaja iz dejstva, da je izbrana propozicija vedno le del celotne propozicijske podstave in da tudi razmerja med propozicijami niso vedno eksplicitno izražena (Kunst Gnamuš 1984: 43–44). Poslušalec tako vedno vpeljuje dodatne podatke in sklepe, pri čemer izhaja iz svojega predznanja in razumevanja sporazumevalnega položaja.
- Do nesporazumov ne prihaja le zaradi neusklajenosti med govorčevim in poslušalčevim predznanjem, temveč tudi zaradi nasprotij v njuni sodbi o medsebojnem družbenem razmerju in sporazumevalnem namenu, zaradi česar različno razumeta in presojata sporazumevalni položaj (Kunst Gnamuš 1984: 45).

²⁰ O razlogih za nerazumevanje in nesporazume govorijo O. Kunst Gnamuš (1984: 43–44), M. Rost (1993: 51–53) in L. Vigotski (1977: 325).

²¹ Nesporazume in nerazumevanje seveda povzročajo tudi govorčeve vsebinske ali jezikovne napake. Prav tako so pogosti neizpeljani skladenjski vzorci, redukcije ipd., saj je govorec časovno omejen in mora besedilo sočasno načrtovati ter izrekat (Rost 1993: 51–53).

2.7 Sklep

Številna odprta mesta v sporazumevanju in možni nesporazumi dokazujejo, da zmožnosti razumevanja in vrednotenja govornega besedila ni mogoče razvijati zgolj s sporazumevalno izkušnjo, temveč jo je treba nadgraditi z opazovanjem, posploševanjem ter končno preizkušanjem tako oblikovanih ugotovitev. Čeprav, kot opozarja Gillian Brown (1990: 168), trenutno še ne moremo dokončno odgovoriti na vprašanje, kako poslušalcu pomagati k ustreznemu sklepanju, ga lahko ozaveščamo o tem, da je sklepanje nujni del razumevanja, o kulturnih shemah in temeljnih sporazumevalnih načelih. To pa je mogoče le, če praktično dejavnost nadgradimo z reflektivno (tj. opazovanjem in razčlenjevanjem izkušnje) in metakognitivno (tj. razmislekom o lastnem poslušanju in njegovem vrednotenju oz. opisovanjem izkušnje).²² Ali povedano drugače, to pomeni, da za razvijanje razumevanja in vrednotenja govornega besedila pri pouku slovenščine kot prvega jezika ni dovolj le sprejemanje, ampak morajo temu slediti pomenska, naklonska, okoliščinska, vrednotenjska, tvorna, jezikovna ter metajezikovna razčlemba.

Poslušanje je, kot smo omenili uvodoma, tesno povezano z drugimi sporazumevalnimi dejavnostmi ter zato deloma omogoča posploševanje. Tako lahko sklenemo, da učinkovito razvijanje sporazumevalne zmožnosti ne zahteva le uravnoveženega deleža poslušanja, govorjenja, branja in pisanja, temveč tudi sistematično in načrtno razvijanje vseh zmožnosti in spretnosti, ki sporazumevalno zmožnost sestavljajo. Ob razvijanju jezikovne (poimenovalne in upovedovalne zmožnosti ter zmožnosti ubesediljenja), pragmatične in pravorečne je torej potrebno tudi razvijanje metajezikovne zmožnosti. Pri tem je razvijanje sporazumevalne zmožnosti najučinkovitejše, če poteka v skladu s procesom naravnega spoznavanja, kot ga je predstavil Colb,²³ tj. skozi praktično izkušnjo (sporazumevalno dejavnost) prek razmišljajočega opazovanja (opazovanja in razčlenjevanja) do abstraktne konceptualizacije (opisovanja, metakognitivne dejavnosti) in končno do aktivnega preizkušanja v praksi.

3 Neposredno razvijanje poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem pri pouku slovenskega jezika v prvem letniku gimnazije

Didaktika slovenskega jezika je uporabna veda, zato mora na podlagi teoretičnih spoznanj določiti uporabna načela pouka prvega jezika ter ta načela udejanjiti v konkretnih oblikah. Določiti mora torej sestavine didaktične strukture pouka (tj. cilje, vsebine in metode) in jih uveljaviti v praksi. Zato so v praktičnem delu najprej predstavljeni cilji, vsebine in metode neposrednega razvijanja poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem v prvem letniku gimnazije. V nadaljevanju je pregledano njihovo uresničevanje v učnem načrtu ter z njim usklajenem učbeniškem kompletu,

²² Metakognicijo kot drugi pomemben dejavnik pri procesu razumevanja omenja tudi Perfetti. Po njegovem metakognicija procesa poslušanja (oz. na splošno razumevanja besedila) vključuje sodbo o težavnosti besedila in o dejavnostih, ki so potrebne za njegovo predelavo (Pečjak 1999: 49).

²³ Uveljavljanje Colbovih spoznanj pri pouku književnosti opredeljujeta Boža Krakar Vogel (1989/90) in Nataša Pirih Svetina (1997: 12–13).

nato pa predstavljen izsek iz modela za vključevanje dodatnih dejavnosti v pouk slovenščine, ki je bil oblikovan na podlagi teoretičnih ugotovitev.

3.1 Cilji, vsebine in metode neposrednega razvijanja poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem v prvem letniku gimnazije

Sestavine didaktične strukture pouka so med seboj v soodvisnem, a tudi v hierarhičnem razmerju. V skladu s teorijo učnocijnega načrtovanja so namreč cilji poglobljena sestavina in vplivajo na izbiro metod ter vsebin.²⁴ Zato so v članku predstavljeni kot izhodišče.

Cilji. Če po Olgi Kunst Gnamuš (1992: 5) opredeljujemo zmožnost kot enotnost namere, da kaj storim, metode, kako to storim, in vsebine dejanja, ki ga storim, potem sprejemamo tudi izhodišče, da zmožnosti kritičnega poslušanja ni mogoče preprosto prevzeti, temveč jo moramo razvijati med govorno (tj. praktično dejavnostjo, konkretno sporazumevalno izkušnjo) in miselno dejavnostjo (tj. reflektivno in metakognitivno dejavnostjo oz. opazovanjem, razčlenjevanjem in opisovanjem izkušnje) in da sta zato ob razvijanju zmožnosti potrebna tudi razvijanje znanja in vzgoja, kar se izraža v funkcionalnih, izobraževalnih in vzgojnih ciljih.

Funkcionalni cilji. Ker je poslušanje zapletena in sestavljena dejavnost, lahko rečemo, da so uspešni poslušalci tisti dijaki prvega letnika, ki v predvidenih govornih položajih oblikujejo

a) *dobesedni pomen besedila*, in sicer

- prepoznajo temo govornjenih neumetnostnih besedil ter posamezne prvine/motive in logičnopomenska razmerja med njimi;
- sledijo načinom razvijanja teme in njihovim zakonitostim;
- na podlagi poslušanega besedila sklepajo o kasnejših dogodkih ali izpeljejo logične implicitne sklepe;
- ločujejo stališča in dejstva;
- določijo sporočilnost nebesednih slušnih in vidnih spremljevalcev govornjenja in jih povezujejo z besednim sporočilom;
- upoštevajo merila besedilnosti;
- določijo neposredno izraženi sporočevalčev namen in
- povezujejo govorne prispevke posameznih govorcev;

²⁴ Medsebojna odvisnost pomeni, da kljub relativni neodvisnosti ciljev nobene izmed sestavin ne moremo opazovati ali načrtovati izolirano, ampak le ob upoštevanju drugih dveh.

b) *sporočeni pomen* ali smisel,²⁵ in sicer

- prepoznajo in upoštevajo okoliščine sporazumevanja;
- odkrijejo sporočevalčev posredno izražen namen;
- izpeljejo pogovorne sklepe;
- postavijo se na govorcevo pozicijo, da bi razumeli njegova stališča;
- prepoznajo metaforično, preneseno rabo jezikovnih sredstev;
- prepoznajo in se zavedajo sredstev, ki jih govorec uporablja, da bi vplival nanje;
- oblikujejo glavno idejo (sporočilo) govornih neumetnostnih besedil;

c) *sodbo/vrednotenje* o besedilu, in sicer razlikujejo

- razumljiva in nerazumljiva, smiselna in nesmiselna (tj. ali imajo prepoznavno temo in namen), resnična in neresnična, zanimiva in nezanimiva;
- veljavna in neveljavna;
- vljudna in nevljudna, iskrena in neiskrena;
- ustrezna in neustrezna;²⁶
- pravilna ali nepravilna ter
- učinkovita in neučinkovita besedila (tj. ali so dosegla pričakovani/želeni učinek);

č) *ustrezen odziv*, in sicer

- med poslušanjem izberejo učinkovito strategijo; se zavedajo svojega sporazumevalnega namena; prepoznavajo mesta, kjer so potrebna dodatna pojasnila; prekoderajo poslušano besedilo, npr. v zapiske; oblikujejo ustrezne nebesedne odzive in v dvogovornem sporazumevanju ustrezne besedne odzive;
- po poslušanju povezujejo informacije z drugimi viri, da bi odpravili nesporazume; uporabijo podatke iz besedila pri reševanju novih problemov; sprejmejo govorcevo stališče ter namen ali jima argumentirano nasprotujejo; se zavedajo lastnih predsodkov, stereotipov ...

Izobraževalni cilji. Dijaki lahko o uspešnosti/neuspešnosti svojega poslušanja oziroma o vzrokih za morebitne nesporazume učinkovito in kritično razmišljajo le, če poznajo značilnosti govornega besedila in njegovega sprejemanja ter se zavedajo dejavnikov, ki vplivajo na uspeh poslušanja.²⁷

²⁵ Čeprav je dobesedni in sporočeni pomen (smisel) besedila najpogosteje težko ločevati, sta cilja navedena ločeno zaradi besedil tistih besedilnih vrst oz. tistih govornih položajev, kjer je to ločevanje tudi pri obravnavi pri pouku potrebno, npr. pri besedilih ekonomske propagande.

²⁶ V didaktiki jezika se je uveljavilo razlikovanje med pravilnostjo in ustreznostjo besedila. Pravilnost se nanaša na njegovo jezikovno (tj. besedno-slovnico) sestavo, ustreznost pa na upoštevanje okoliščin sporazumevanja.

²⁷ To seveda ne pomeni, da je pridobivanje vedenja o poteku in zakonitostih poslušanja prevladujoči ali celo edini cilji. Pri razvijanju zmožnosti poslušanja v srednji šoli je v središču pozornosti sprejemanje besedila oz. jezikovna raba in tudi izobraževalne cilje je mogoče učinkovito dosegati le prek dijakove lastne sporazumevalne dejavnosti. Zato je mogoče izobraževalne cilje dosegati le v povezavi s funkcionalnimi.

Vzgojni cilji. Glavni vzgojni cilj je razvijanje poslušalske kulture. V tem okviru je posebej pomembno dijake ozaveščati o nalogah, ki jih imajo kot poslušalci, ter o pomenu kritičnega sprejemanja besedil in ustreznega odzivanja.

Vsebine in metode. Ob tako zastavljenih ciljeh smo *vsebinsko* neposrednega razvijanja zmožnosti poslušanja pri pouku slovenskega jezika v srednji šoli strnili v pet sklopov:

- a) sodelovanje v pogovorih,
- b) kritično poslušanje govornih nastopov,
- c) kritično poslušanje pogovorov drugih sogovorcev,
- č) temeljna sporazumevalna načela in
- d) temeljna spoznanja o poteku razumevanja.

Glede načrtovanja temeljne *metode* pa je raziskava pokazala, da je neposredno razvijanje zmožnosti poslušanja možno le ob obravnavi neumetnostnega besedila, saj le to dijakom omogoča, da pri pouku izhajajo iz neposredne sporazumevalne izkušnje, da jo z različnih vidikov opazujejo, razčlenjujejo in opisujejo ter tako pridobljeno zanje preizkusijo/uporabijo ob novih besedilih/drugačnih sporazumevalnih okoliščinah.

3.2 Udejanjanje uporabnih načel v Učnem načrtu za predmet slovenščina v gimnazijah iz leta 1998 ter učbeniškem kompletu *Na pragu besedila 1*

S prenovo pouka slovenščine se je dokončno uveljavil pogled, da je temeljni cilj tega predmeta razvita sporazumevalna zmožnost, zato so na podlagi sodobnih teoretičnih spoznanj oblikovani cilji, vsebine in metoda načeloma upoštevani že v veljavnem učnem načrtu in deloma še nadgrajeni v učbeniškem kompletu. V analizi nas je zato zanimalo predvsem, s katerimi delnimi cilji, ob katerih vsebinah in s katerimi metodami bi ju kazalo dopolniti, da bi bilo razvijanje razumevanja in vrednotenja govornega besedila še učinkovitejše.

Cilji. Funkcionalni cilji, kot so zastavljeni v učnem načrtu in v učbeniku, zaobsegajo razvijanje skoraj vseh bistvenih spretnosti. Tako ob poslušanju besedil dijaki določajo okoliščine, sporočevalčev namen, temo besedila in posamezne podatke v njem ter vrednotijo razumljivost, ustreznost in pravilnost besedila. Da bi pri pouku slovenščine zmožnost poslušanja dejansko celovito razvijali, pa bi morali njihovo pozornost usmerjati še v

- a) opredelitev poslušalčevega sporazumevalnega namena,
- b) predvidevanje nalog, ki jih predenj postavlja besedilo določene besedilne vrste,
- c) spremljanje in preverjanje razumevanja besedila ter
- č) razmislek o odzivu in učinkovitosti besedila.

Prav tako dijaki ob učbeniškem kompletu pridobijo veliko védenja o poslušanju kot pomembni sporazumevalni dejavnosti in se ozaveščajo o tem, da je treba tudi

zmožnost razumevanja in vrednotenja govornega besedila razvijati. Ker pa sta védenje in ozaveščanje pogosto izraženi implicitno in od dijakov v prvem letniku gimnazije ne moremo pričakovati samostojnega povezovanja delnih in implicitnih opredelitev, morajo učitelji oboje eksplicirati.

Vsebine. Temeljno merilo, po katerem so avtorji učnega načrta izbirali vrste govornih besedil, je delitev na dvogovorno in enogovorno sporazumevanje, znotraj tega pa upoštevajo načelo postopnosti. Tako dijaki v prvem letniku natančneje obravnavajo in spoznavajo raziskovalne pogovore; med enogovornimi besedili pa poslušajo predvsem opisna besedila in besedila ekonomske propagande. S tako izbiro vsebin je omogočeno razvijanje zmožnosti razumevanja in vrednotenja govornega besedila, saj dijaki

- a) uravnoteženo razvijajo spretnosti, ki omogočajo uspešno sodelovanje v pogovorih, in spretnosti, potrebne za uspešno poslušanje govornih nastopov,
- b) ob besedilih s prevladujočim prikazovalnim namenom razvijajo predvsem zmožnost razumevanja pomena ter vrednotenja resničnosti, zanimivosti, veljavnosti sklepov/trditev, ustreznosti in jezikovne pravilnosti; ob prepričevalnih in pozivnih besedilih pa tudi zmožnost razumevanja sporočenega pomena (smisla), ki se lahko bistveno razlikuje od dobesednega, ter presojanja iskrenosti in učinkovitosti.

Metoda. Temeljna metoda dela z neumetnostnim besedilom je predstavljena že v učnem načrtu, na podlagi tega pa je v učbeniškem kompletu ob poglavju Obravnava besedilnih vrst izoblikovan temeljni model za razvijanje kritičnega poslušanja. Obravnavo neumetnostnega govornega besedila so avtorice večinoma zasnovale dvodelno, in sicer tako, da dijaki najprej sprejemajo besedilo in po poslušanju odgovarjajo na vprašanja o okoliščinah, namenu, temi in vsebini. Toda dijaki morajo biti – kot je pokazala razprava – za poslušanje tudi motivirani, hkrati pa je poslušanje zanje zahtevna miselna in ustvarjalna dejavnost, pri kateri na razumevanje in vrednotenje bistveno vplivajo poznavanje okoliščin sporazumevanja, snovno predznanje, stališča, predsodki ... Po učbeniku predvidene dejavnosti bi bilo tako pri pouku dobro dopolniti z naslednjimi:

- a) Ker je poslušanje namerna, miselna in ustvarjalna dejavnost, je poslušanje smiselno neposredno razvijati tudi z dejavnostmi *pred* sprejemanjem besedila. Te so po eni strani namenjene motivaciji, po drugi pa ustvarjanju pričakovanj, aktivaciji predznanja, usmerjanju pozornosti na izbrane sestavine besedila, oblikovanju ciljev ipd. Sestavni del razvijanja poslušanja pri pouku je torej tudi priprava na poslušanje.
- b) Dijaki že *med* sprejemanjem besedila prepoznajajo njegovo temo, ločujejo pomembnejše podatke od manj pomembnih, dogodke urejajo v zapovrstje ... Ker v nasprotju z branjem ponovno poslušanje ni mogoče, je treba – zlasti v prvem letniku – njihovo pozornost natančneje usmerjati. V nasprotju z višjimi letniki, ko tudi učni načrt ob besedilih nekaterih vrst predvideva pisanje zapiskov, je v prvem letniku smiselno oblikovati naloge, ki od dijakov med poslušanjem zahtevajo malo pisanja (npr. izpolnjevanje preglednic, dopolnjevanje podatkov, razvrščanje).

- c) Pri razumevanju besedila med poslušalci pogosto prihaja do razlik, zato morajo imeti dijaki *po* poslušanju možnost izraziti svoje razumevanje in se pogovoriti o vzrokih za morebitne nesporazume ali nerazumevanje.
- č) In končno je treba obravnavo poslušanega besedila v dvojem dopolniti tudi zaradi predvidenega vrednotenja besedil:
- O učinkovitosti je mogoče soditi le po dijakovem odzivu, zato se mora dijak svojega odzivanja in njegove ustreznosti zavedati, to pa ni mogoče brez refleksije o sprejemanju besedila.
 - Dijaki morajo po učnem načrtu govorjena besedila ovrednotiti tudi glede na jezikovno in pravorečno pravilnost, kar seveda ni mogoče brez besedno-slovnične in izrazne analize. To pomeni, da je treba po ponovnem poslušanju celotnega besedila ali njegovih izsekov pozornost vendarle usmeriti tudi na besedno-slovnico sestavo besedila, kar ne po učnem načrtu in ne ob učbeniku ni predvideno.

3.3 Model vključevanja dodatnih dejavnosti za neposredno razvijanje razumevanja in vrednotenja govorjenega besedila

Izhodišče za zasnovo modela vključevanja dodatnih dejavnosti (torej izbiro ciljev, vsebin in metod) je bila – ob teoretičnih spoznanjih – anketa, izvedena med profesorji in dijaki nekaterih ljubljanskih gimnazij.²⁸ Ta je pokazala, da se zdi obojim potrebno razvijanju razumevanja in vrednotenja govorjenega besedila nameniti več pozornosti. Hkrati se je pokazalo, da je zaradi časovne stiske dodatne dejavnosti učinkoviteje zasnovati kot posebne etape učnih ur, kot pa jim nameniti celotno učno uro. Ur, ki so ob četrtem poglavju učbenika *Na pragu besedila 1* namenjene celostni obravnavi poslušanega neumetnostnega besedila, je namreč po mnenju tako učencev kot učiteljev dovolj. Zato smo se odločili oblikovati t. i. mikroenote, ki so z dejavnostmi, predvidenimi ob obravnavi poglavij Jezik, Sporazumevanje in Besedilo v učbeniškem kompletu *Na pragu besedila 1*, povezane v koherentne učne enote.²⁹

Pri oblikovanju t. i. mikro učnih enot smo izhajali iz pojma komunikacijske šolske dejavnosti, kot ga je opredelil David Nunan.³⁰ Po njem je komunikacijska šolska dejavnost vsaka zaokrožena šolska dejavnost, pri kateri se učenci srečujejo z besedilom in je njihova pozornost najprej usmerjena v vsebinsko stran, šele nato v izrazno in jezikovno. Hkrati smo upoštevali ugotovitev, da je za učenca in učitelja še posebej pomemben poslušalčev odziv, saj jima omogoča vpogled v poslušalčevo razumevanje in vrednotenje poslušanega besedila, ki ju neposredno ne moreta spremljati. Ker je bilo predvidevanje odziva eno temeljnih izhodišč pri oblikovanju

²⁸ Anketa je predstavljena v Vogel 2003.

²⁹ Ob učnih enotah iz poglavja *Obravnava besedilnih vrst* dodatne dejavnosti niso predvidene, saj so te učne enote že zasnovane tako, da se ob vseh neposredno razvija zmožnost razumevanja in vrednotenja govorjenega besedila.

³⁰ Posamezne sestavine podrobno opredeljuje David Nunan (1993: 10–11, 74–71).

nalog, te od dijakov zahtevajo »otipljiv« izdelek (npr. zarisati opisano pot na zemljevidu) in/ali vključujejo metakomunikacijo, tj. komunikacijo o lastni komunikaciji.

Ob vsaki izmed 21 mikroenot³¹ so tako predvideni

- a) dodatni cilji, ki se z njo dosežajo,³²
- b) teoretična izhodišča,
- c) učne vsebine,
- č) učni pripomočki,
- d) umestitev dejavnosti v učno enoto in
- e) potek.

Kot ponazoritev predstavljamo dodatne dejavnosti, oblikovane ob enotah Načela sporazumevanja in Besedni jezik.³³

Učna tema: SPORAZUMEVANJE

Učna enota: NAČELA SPOROČANJA

Učni cilji:

- dijaki presoјajo ustreznost izbire teme glede na naslovnika;
- poiščejo in zapomnijo si podatke, določajo njihovo vrsto in obseg;
- določajo poudarjene besede v povedih in utemeljujejo novinarinkino izbiro;
- ugotavljajo razlike med pripravljenim in nepripravljenim govornim nastopanjem;
- razmišljajo o načelih kultiviranega poslušanja enogovornih besedil;
- prepoznavajo namen govorca in poslušalca.

Teoretična izhodišča: vloga poudarka, značilnosti nepripravljenega govorjenega besedila; poslušanje v enogovornem sporazumevanju; poslušalčev namen.

Vsebine: uvodni, tj. enogovorni del predstavitve Borisa A. Novaka; govorni nastop in igra vlog.

Pripomočki: delovni listi z vprašanji za skupine; transkripcija.

Umestitev v učno enoto: dejavnost se predvidoma izvaja pred obravnavo petega načela uspešnega sporočanja,³⁴ opredeljenega kot *upoštevajmo prednosti in pomanjkljivost slušnega in vidnega prenosnika*, in je izhodišče za obravnavo tega načela.

³¹ Celoten model je predstavljen v Vogel 2003.

³² Zapisani so le dodatni funkcionalni, izobraževalni in vzgojni cilji, ne pa tudi drugi cilji oz. sklop spretnosti, ki se razvijajo v enoti.

³³ *Na pragu besedila 1, Učbenik*, str. 44–56 in 9–12; *Delovni zvezek*, str. 40–49 in 7–9.

³⁴ *Na pragu besedila 1, Učbenik*, str. 54.

Didaktični potek:

1. Učitelj napove, da bodo ob gledanju kratke televizijske predstavitve Borisa A. Novaka dijaki ob vprašanjih (individualno) preverjali, ali je novinarka upoštevala načela dobrega sporočanja. Razdeli jim delovne liste, in sicer tako, da približno enako število dijakov dobi vsakega izmed naslednjih sklopov vprašanj:
 - a) Ali se je novinarka temeljito pripravila na predstavitev? Utemeljite.
Zamislite si, da je pozabila povedati, da je Boris A. Novak sedaj predavatelj na Filozofski fakulteti in da vi to veste. Kako in kdaj bi jo na to opozorili?
 - b) Kaj je tema predstavitve? Komu je predstavitev namenjena? Ali je izbira teme glede na naslovnika ustrezna?
Ali se lahko kot poslušalci vedno prosto odločite, da govorca ne boste poslušali, ker vas tema ne zanima? V katerih položajih se ne morete? Zakaj ne?
 - c) Med poslušanjem bodite pozorni na naslednje povedi (ob transkripciji). Katere besede je v njih novinarka najbolj poudarila? Kaj menite, zakaj?
 - č) Ali novinarka v predstavitvi podatke ali besede ponavlja? Zakaj da/ne – kako bi razložili to značilnost njenega govornega nastopa, če jo primerjate z zapisom poročila o žičnicah?
– Deloma ponovila in razširila pa je trditev: *Na otroštvo ga vežejo lepi spomini, saj je bil to čas čudovite svobode in igre, čas, ki je pozneje bistveno zaznamoval tudi pesnikov umetniški razvoj. Jezikovna igra, čudenje in očaranost nad svetom so tiste značilnosti Novakove poezije, ki imajo globlje korenine prav v pesnikovem otroštvu.* Kaj menite, zakaj je avtorica ponovila trditev?
 - d) [Ob pripravljeni shemi vpisujejo podatke.] Ali je novinarka natančna pri navajanju podatkov? Ali katerega podatka ni povedala? Katerih podatkov je največ? Ali nam to pomaga pri napovedovanju nadaljevanja besedila?
2. Dijaki po gledanju dopolnijo odgovore.
3. Glede na sklope vprašanj se razvrstijo v skupine in odgovore uskladijo ter o njih poročajo.
4. Na podlagi skupnih ugotovitev določijo naloge poslušalcev v enogovornem sporazumevanju.³⁵

Vključitev mikroenote v poglavje Obravnava načel sporočanja se zdi umestna predvsem zaradi ugotovitev, da se dijaki zavedajo dolžnosti, ki jih imajo kot govorce ali sogovorce, veliko manj pa tega, da ima določene naloge tudi poslušalec govornega nastopa. Namenjena je torej predvsem nadgradnji in razširitvi poglavja še na načela

³⁵ Npr. vprašanja ali pripombe in predloge si zapisujejo in jih postavljajo govorce, ko konča govorjenje, in to na ustrezen način/vljudno; ali bomo govorca poslušali, se v nekaterih položajih, npr. v šoli, na proslavah ipd., ne moremo odločiti le glede na to, ali nas tema zanima ali ne; govorec poudarja besede, ki se mu zdijo najpomembnejše, in tako usmerja našo pozornost; tudi trditev je novinarka ponovila zato, ker je bistvena za nadaljnje besedilo.

sprejemanja. Hkrati je – prav zaradi tega, ker dijaki načela sprejemanja odkrivajo na novo, medtem ko so se z načeli sporočanja srečevali že v osnovni šoli – dosledno zasnovana transakcijsko. Vsaka skupina je tako med poslušanjem prvega, enogovornega dela TV-predstavitve Borisa A. Novaka pozorna na določeno sestavino besedila, na podlagi zbranih podatkov pa lahko po poslušanju izpelje jasne in prepričljive posplošitve.³⁶ Te so po eni strani izhodišče za obravnavo razlik med govornim in zapisanim besedilom, po drugi pa dijakom pomagajo razumeti trditev, da je poslušanje zahtevna dejavnost, ki sicer ob enoti Sprejemanje besedila³⁷ ostaja neutemeljena.

Učna tema: JEZIK

Učna enota: BESEDNI JEZIK

Učni cilji:

- dijaki se ozaveščajo o razliki med splošnim in konkretnim pomenom besede in o tem, da imajo za posamezne besede različno oblikovane pojme;
- razlagajo pomen besed glede na sobesedilo;
- spoznajo, da so lahko tudi razlike v pojmih razlogi za nesporazume.

Teoretična izhodišča: možnosti in razlogi za nesporazume.

Vsebine: izsek posnetka predstavitve avtomobila Clio – četrti in peti odstavek po transkripciji.

Pripomočki: transkripcija.

Umestitev v učno enoto: dejavnosti neposrednega razvijanja zmožnosti kritičnega poslušanja smiselno sledijo 5. nalogi v delovnem zvezku.³⁸

Didaktični potek:

1. Za motivacijo pred poslušanjem dijakom zastavimo problemsko vprašanje, ali isto besedo tudi dejansko popolnoma enako razumemo. Pri tem jim lahko v pomoč navedemo nekaj konkretnih poimenovanj, kot sta *samostalnik*, *Ljubljanski grad*, in nekaj poimenovanj, ki vključujejo kvalitativno sodbo, npr. *lep fant/dekle*.
2. Napovemo poslušanje izseka že znanega besedila, katerega vsebino, okoliščine nastanka in besedilno vrsto poznajo, in jih opozorimo, naj bodo pozorni na besede, ki nam morda pomenijo različno. Dijakom razdelimo transkripcije, tako da si besede med poslušanjem označijo.
3. Dijaki med poslušanjem podčrtujejo izbrane besede, npr. *manjši* (trk), *pretirano*, *lepa*, *strmo* (padajoča strešna linija); *zanimivo* (zakrivljeno zadnje okno).

³⁶ Prav zaradi jasne izpeljave posplošitev in zaradi tega, da bi bilo treba – če bi želeli, da vsako načelo odkrijejo vsi dijaki – besedilo večkrat poslušati, je predlagana učna oblika skupinsko delo. S tem je učitelju omogočeno, da kompleksne cilje doseže v relativno kratkem času.

³⁷ *Na pragu besedila 1, Učbenik*, str. 57–58.

³⁸ *Na pragu besedila 1, Delovni zvezek*, str. 8.

4. Po poslušanju se po skupinah pogovarjajo o tem, kaj jim pomenijo te besede. Ugotovitve o ujemanju ali razlikah v pojmih predstavijo tudi drugim, nato pa se razvije pogovor o tem, ali razlike v pojmih kdaj pripeljejo do nesporazuma. Za izhodišče oziroma spodbudo lahko učitelj uporabi primer *lep fant/dekle* in dijake vpraša, ali so kdaj po pripovedovanju prijatelja pričakovali manj/več ter zakaj.
5. Pogovor je smiselno zaključiti z ugotovitvijo, da je treba v nekaterih položajih preverjati tudi pomen posamezne besede: *Oprosti, kaj misliš z manjšim trkom? Mi lahko razložiš/poveš, kakšen je zate pretirano lep? ...*; in to posplošitev preizkusiti v igranih pogovorih (npr. opisu novega prijatelja/učitelja).

Kot je pokazala razprava, do nesporazumov prihaja tudi zato, ker beseda ob dogovorjenem/splošnem pomenu vsebuje konkretno vsebino, ki ji jo pripisuje vsak posameznik. Zdi se, da je do tega spoznanja dijake smiselno voditi ob enoti Besedni jezik, potem ko ob učbeniku ponovijo, da vsaka beseda nekaj pomeni in da imajo nekatere besede več pomenov. V primerjavi s prejšnjo mikroenoto je v tej neposrednih ciljev sicer manj, vendar pa je za njihovo dejavno doseganje potrebna jezikovna (tj. besedna) razčlemba besedila. Ta je mogoča šele ob ponovnem poslušanju, ko dijaki besedilo že poznajo in ga razumejo, zato izhajamo iz predstavitve naprave, ki so jo dijaki pomensko, okoliščinsko in naklonsko že razčlenili. Med poslušanjem imajo vsi dijaki enako nalogo – ta je zasnovana tako, da so rezultati po poslušanju jasno razvidni (podčrtane besede) –, saj je bistvena sestavina dejavnosti primerjanje podobnosti/razlik v njihovem razumevanju. Hkrati je upoštevano načelo, da sta pri sodobnem jezikovnem pouku raba in spoznavanje jezika tesno povezana, vendar je izhodišče in cilj jezikovna raba. Dijaki namreč ugotavljajo značilnost besednega jezika prek poslušanja in razčlenjevanja besedila, te ugotovitve pa so izhodišče za oblikovanje strategij učinkovitega preverjanja razumevanja (tj. postavljanja vprašanj o konkretnem vzroku morebitnih nesporazumov) med pogovorom oz. po govornem nastopu.

4 Sklepne ugotovitve

Teoretični del razprave je pokazal, da je poslušanje sestavljena, namerna, družbena, miselna in ustvarjalna dejavnost ter da se zaradi teh značilnosti na vseh ravneh razumevanja možni številni odprti prostori, posledično pa tudi možnosti za nesporazume ali nerazumevanje. Te lahko poslušalec (in govorec) uspešno rešuje le, če pozna razloge zanje – če torej pozna dejavnike, ki na poslušanje vplivajo, in če se zaveda nalog, ki jih ima v določenem sporazumevalnem položaju. Za pouk slovenščine to hkrati pomeni, da zmožnosti razumevanja in vrednotenja govornega besedila – tako kot sporazumevalne zmožnosti v celoti – ni mogoče preprosto prevzeti oz. je ni mogoče razvijati zgolj skozi praktično izkušnjo. Praktična izkušnja oz. raba je seveda izhodišče in tudi cilj, vendar je treba, da bi ta cilj – tj. »izboljšanje« praktične dejavnosti – dosegli, prvotno izkušnjo doživljati, jo razumsko razčlenjevati in opisovati ter svoje ugotovitve posploševati. Praktično dejavnost moramo nadgraditi s kognitivno in metakognitivno.

Pri tem je model, katerega izsek je predstavljen, le ena izmed možnosti, kako v pouk slovenskega jezika skozi celotno šolsko leto ob upoštevanju veljavnega učnega načrta vključevati dodatne dejavnosti, s katerimi se neposredno razvija zmožnost razumevanja in vrednotenja govornih besedil. Pri tem seveda ni mišljeno, da mora učitelj v pouk vključevati vse dejavnosti in jih obravnavati v predstavljenem zaporedju. Usmeriti ga želimo predvsem k temu, da bi s smiselno izbiro dejavnosti razvijal tiste poslušalske spretnosti, zaradi katerih imajo njegov dijaki največ težav ali za razvijanje katerih so najbolj motivirani.

Literatura

Anderson, Anne in Linch, T., 1988: *Listening*. Oxford: Oxford University Press.

Bešter, Marja in Križaj - Ortar, Martina, 1995/1996: Prenova jezikovnega pouka pri predmetu slovenski jezik. *Jezik in slovstvo* 41/1-2. 5-16.

Bešter, Marja in Križaj - Ortar, Martina idr., 1999: *Na pragu besedila 1*. Ljubljana: Rokus.

Brown, Gillian, 1990: *Listening to the spoken English*. 2. izdaja. London: Longman.

Brown, Gillian, 1995: *Speakers, listeners and communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krakar Vogel, Boža, 1989/90: Metodični sistem šolske interpretacije umetnostnega besedila. *Jezik in slovstvo* 35/4-5. 91-98.

Krakar Vogel, Boža, 1997: *Teme iz književne didaktike*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Kranjc, Simona, 1998: *Skladnja otroškega govora od prvega do tretjega leta*. Disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Kunst Gnamuš, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Kunst Gnamuš, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Lurija, A. R., 1982: *Osnovi neurolingvistike*. Beograd: Nolit.

Nunan, David, 1993: *Designing tasks for the communicative classroom*. 6. izdaja. Cambridge: Cambridge University Press.

Pečjak, Sonja, 1999: *Osnove psihologije branja. Spiralni model kot oblika razvijanja bralnih sposobnosti učencev*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Plut - Pregelj, Leopoldina, 1997: Poslušajte sebe – poslušajte študente! Bešter, Marja (ur.): *Skripta 1*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7-18.

Plut - Pregelj, Leopoldina, 1990: *Učenje ob poslušanju*. Ljubljana: DZS.

Rost, Michael, 1993: *Listening in Language Learning*. New York: Longman.

Rost, Michael, 1994: *Introducing Listening*. London: Penguin Books.

Škarić, Ivo, 1996: *V iskanju izgnanega govora*. Ljubljana: Pravljično gledališče.

Vigotski, L., 1977: *Mišljenje i govor*. Nolit, Beograd.

Vogel, Jerica, 2003: *Neposredno razvijanje poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem pri pouku slovenskega jezika v prvem letniku gimnazije*. Disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vuletić, B., 1980: *Gramatika govora*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

PROZAIST KAJETAN KOVIČ

Pričujoči prispevek želi opozoriti, da smo Kajetana Koviča preveč in prepogosto navajeni opazovati »le« kot izjemnega pesnika, ki daje klasično ubrano lepoto, barvo in ton sodobnejši slovenski poeziji. Pri tem pa žal prepogosto pozabljamo na njegova zelo zanimiva prozna dela, ki sodijo zagotovo med vrhunce v pripovedni prozi ob koncu dvajsetega stoletja.

Kajetan Kovič (1931), priljubljeni pesnik, tenkočutni prevajalec in zanimivi prozaist, je bil rojen v Mariboru, a je po študiju ostal v Ljubljani, kjer je delal kot novinar in do upokojitve kot urednik pri Državni založbi Slovenije. Kot eden najvidnejših slovenskih pesnikov iz obdobja po drugi svetovni vojni je že v svojih pesmih nakazal izrazit smisel za žlahtni humor, pa tudi za epskost, kakršna je prišla do izraza v njegovi spremljevalni in nekoliko kasnejši prozi. Le-tej se, kakor je pripovedoval sam, ni utegnil posvečati v tolikšni meri kot poeziji, saj ga je vsakdanje uredniško delo s tujimi besedili preveč zaposlovalo in ga tako rekoč jemalo lastnim. Kljub poklicni razpetosti pa je ustvaril upoštevanja vreden prozni opus. Že leta 1965 je izšel njegov roman *Ne bog ne žival*, ki se spogleduje z modernizmom in katerega odmeve najdemo tudi onstran slovenske državne meje v literarnem delu Florjana Lipuša, pet let pozneje (1970) pa je izšel njegov drugi roman iz tedanjega sodobnega slovenskega življenja *Tekma ali kako je arhitekt Nikolaj preživel konec tedna*.

Kot pravi mojstrski prozaist pa se Kovič slovenski javnosti predstavi šele po letu 1980. Spoznamo ga najprej v novelah *Iskanje Katarine* (1987), ki upovedujejo odnose med moškim in žensko in v katerih nastopajo moški kot omahljivci, ženske pa kot sicer močno izrisane, a izmikajoče se sanje. Naslov napoveduje ljubezensko zgodbo in videti je, da se Kovič z *Iskanjem Katarine* pridružuje nenapisani težnji, ki je prevevala slovensko prozo osemdesetih let, namreč želji, da bi nastala fatalna in berljiva ljubezenska zgodba. Uresničevanje te želje in približevanje njenemu žanrskemu svetu opazamo tudi pri drugih vidnih prozaistih tega obdobja, denimo pri Marjeti Novak Kajzer ali Janiju Virku. Kovičevih pet novel iz omenjene zbirke je postavljenih v svet sodobnih intelektualcev, v mesto, ki tvori njihovo osnovno stičišče. Pri tem je časovna sodobnost zarisana skozi njihovo akcijo, odstirajo pa jo tudi spretni dialogi. Osrednjo temo teh novel tvori iskanje ženske kot iskanje vseizpolnjujoče ljubezni. To se spreminja v iskanje lastnega jaza in nakazuje dozorevanje osrednjega protagonista

v odraslega moškega. Konec zgodbe ostaja odprt, tako da bralec ne izve, ali je prvoosebni iskalec svoj ženski ideal tudi zares našel. Katarina se zdi le želja, pojavlja se kot ljubezen, za katero blodi in jo strastno išče, a se mu venomer izmika. Vse človekovo življenje pa ostaja iskanje – in pot sama postaja cilj, kakor je že v šestdesetih letih v »igrah in igrinah« s koromandijsko tematiko zapisal Dominik Smole.

Enega najizrazitejših romanov, ki so izšli prav v obdobju na prelomu stoletja, predstavlja Kovičev roman *Pot v Trento* (1994). Roman s podnaslovom *Prizori iz navadnega življenja Franca M.* spominja na elemente razvojnega romana, v njem pa se avtor že na začetku zavaruje z opombo, da so vse osebe v romanu »z avtorjem vred« le plod njegove, ustvarjalčeve domišljije. Razvejana fabula pripoveduje namreč o razgibanem življenju pisateljevega sorodnika Franca, odvija pa se od konca devetnajstega in tja do šestdesetih let dvajsetega stoletja. Oblikovana je z vidno naklonjenostjo žanru družinske sage, kakršno je z vso pozornostjo v obdobju po drugi svetovni vojni pisala na primer Mira Mihelič, v osemdesetih letih pa so jo z uspešnimi, postmodernistično zaznamovanimi prijemi oživiljali še nekateri drugi vidni slovenski pisatelji in pisateljice, npr. Katarina Marinčič in Andrej Hieng. Kajetan Kovič je snov, ki se mu je z zanimivim življenjem strica Franca kar sama ponujala v obdelavo, oblikoval še izrazito humorno in satirično. Z oznako, da gre za popisovanje nekega »navadnega življenja«, je opozoril na dejstvo, da bo šlo v njegovem romanu za literarno oblikovanje izsekov iz življenja nekega povsem nezgodovinskega, vsakdanjega in neizjemnega človeka, čigar življenjska zgodba je tvorila zgodovino z enako zanimivo barvitostjo kot t. i. veliki zgodovinski dogodki.

Obširno pripovedno delo je razdeljeno na pet večjih poglavij, pri čemer pisatelj že v uvodu vanje ne izključuje tudi lastne prisotnosti, ki se kaže kot prisotnost oblikovalca besedila, kot razmišljanje pišočega, ki dela nekakšno inventuro s samim seboj in pojasnjuje lastno odločitev za pisanje romana. Njegova realistična prvoosebna pripoved se pričinja v dolini reke Adiže, ko se vrača z nekega pisateljskega srečanja v Švici. V njem se nenadoma porodi želja, da bi napisal družinsko zgodbo: »Moji družinski cesarji niso imeli prostranih cesarstev, ampak le majhne okoliše, v katerih so živeli svoja navadna, vendar enako edina življenja.« Obenem napoveduje tudi svoj pisateljski postopek, namreč da bo njegova pripoved tekla kot listanje po družinskem albumu ali kot brskanje po zaprašenem arhivu, to početje pa ne bo suhoparno nizanje življenjskih zgodb, temveč literarno oblikovanje na osnovi različnih zabavnosti in žgečkljivih podrobnosti »iz življenja stricev«. Vsaj asociativno nakazuje tak postopek na podobno besedilo, namreč na roman Miška Kranjca *Strici so mi povedali* (1972). Kovič pa v uvodu k svojemu romanu omenja tudi enega svojih pisateljskih vzorov, namreč švicarskega pisatelja Maxa Frischa, ki da je zanj »arhitekt«, upornik in odličen stilist, kritičen do švicarske družbe, obenem pa pripovedovalec, ki se ne sramuje pisati o sebi. Ne pozabi pa niti na pripovedni vpliv strica Franca samega, saj ga omenja kot izjemno dobrega pripovedovalca zgodb in anekdot, očitno z velikim smislom za humor, ki si je svojega sorodnika, pisatelja Koviča, kar sam izbral za prihodnjega kronista z besedami: »On bo meni napisal knjigo! Moja rit bo že prhka na Cvekovem bregu, ko boste čitali, kakšen človek je bil Franček M.!«

Pisatelj Kovič, ki tudi sam navaja, da pozna obilico družinskih zgodb, vrednih literarne pripovedi, tako sledi svoji in stričevi želji. Zgodbe se odloči zapisati kot anek-

dote, za katere je značilno, da imajo resnično jedro, h kateremu se navadno lepijo še drobne izmišljije:

Med odločanjem za zgodbo in proti njej sem se zmeraj bolj nagibal k mejni poti med resničnostjo in domišljijo, kakršno sem poznal iz ustnega slovstva svojih stricev, ki so brez teorije vedeli, da mora v anekdoti tičati resnično jedro, da pa neizogibno potrebuje tudi okrasje v obliki podaljškov, krajšav ali prenaredb.

Kovič, ki je roman *Pot v Trento* oblikoval tudi kot moderniziran in ironiziran žanr družinskega romana, je svoje delo podobno kot Katarina Marinčič v *Terezi* (1989) začel z več prologi, kar opozarja tudi na njegov parodičen odnos do že znane, preizkušene literarne oblike. Tako v svojem prvem poglavju – z naslovom *Zaupno poročilo* – osrednje romaneskne zgodbe še ne začne, temveč umesti vanjo pripoved znotraj pripovedi, značilno postmodernistično »škaflo v škafli«, ki v obliki zaupnega poročila bivšega sodnega tolmača za ogrski in hrvaški jezik raziskuje Frančevo grešno življenje ter mu z Dunaja, kjer je osumljen kraje obutve v veleblagovnici, sledi v Radgono. Začetni opis njegovega življenja in številnih ljubezenskih prigod, zaradi katerih si je Franc na Dunaju prislužil jezo zakonskih mož in družinskih očetov skupaj z zgornjim vzdevkom »hudokurčni komi« in po nemško »Schlafzimmerheld«, bralcu razkriva policijska poizvedba. Ta sledi zloglasnemu »babjemu troštarju« na Slovensko in navaja zabavne podrobnosti iz Frančevega naporega ljubezenskega urnika: »V nekem župnišču naj bi v temi zamenjal vrata in namesto k mladi kuharici zašel k njeni teti.« Kovič kot pripovedovalec tako v sodobno slovensko prozo vnese lik rabelaisovsko bohotnega, radoživega spolnega uživača, čigar peripetije pripoveduje realistično in mojstrsko humorno. Pri tem kot pripovedovalec povsem nemoralistično komentira dogajanje ter ironizira tudi lastno vlogo in pisateljski postopek. S svojimi pripombami, ki so zapisane celo pod črto, pa ustvarja različne vsebinske in strukturne plasti literarnega besedila, ki jih je sočasna literarna teorija poimenovala kot palimpsestnost, z izrazom torej, ki je opozarjal na večpomenskost in izrazito večplastnost. Odlika Kovičeve romaneskne pisave pa se odraža tudi v tem, da zna vse te živopisne zgodbene in poročevalske niti suvereno voditi in da kljub množici podatkov, prebliskov in zgodovinskih dejstev zgodbo zapisuje kot berljivo, napeto in privlačno čtivo.

Taka je tudi njegova pripovedna linija v poglavju *Velika vojna*, ki vihravega Franca kot frontnega junaka zanese v dolino Adiže, kjer se zaljubi v mlado in lepo Enrico. Zdaj nenadoma sklene, da se bo poročil, a nevestin oče poroke zaradi nepredvidljivih vojnih okoliščin ne dovoli. Franca kmalu pošljejo na novo vojno dolžnost in njegova prva nekoliko resnejša ljubezen je tako pravzaprav že končana. Zgodba o njem je tokrat oblikovana v bogatem knjižnem jeziku, v katerega pa pisatelj nevsiljivo vpleta tudi nekatere pogovorne izraze. Enako neopazno, mimogrede, je omenjena tudi zanimiva Frančeva trojezičnost, ki slika navzočnost več enakovrednih jezikov v življenju slovenskega človeka v tem času. Frančev materni jezik je tako slovenščina, jezik njegovega izobraževanja je obvezna nemščina, k obema pa se pridruži še jezik, ki se ga mora naučiti v vojni, to je italijanščina. Zanimiva je tudi njegova narodna neosveščenost – »Narodnosti Franc M. ni nosil ne v gumbnici ne za klobukom, zaradi nje se ni vznemirjal, ne mučil« –, s katero Kovič ne sledi več tradiciji slovenske proze, ki se je z oblikovanjem t. i. narodnih, slovensko zavednih

junakov venomer postavljal na nekakšne okope zoper tako ali drugačno nacionalno in jezikovno ogroženost. Bolj kot jezik in narod zanima Franca njegova v vojni ranjena noga, zaradi katere mora v bolnišnico, kjer je tudi večkrat operiran. Vojaška izkušnja je zanj končana, boji za severno mejo in ustanavljanje nove države SHS pa se lahko zaradi njega odvijajo ali pa tudi ne. On sam se za zgodovino ne zmeni več.

V tretjem poglavju postane Franc vinski prekupčevalec, eni ženski zaplodi sina in drugi domala sočasno hčer, se oženi z eno od obeh in postane nekoliko resnejši. Ko mu uspešna gostilna zaradi neugasle cigare nesrečno pogori, postaja njegovo življenje še bolj pritlehno, ujeta v obvezni delovni ritem, in še bolj povsakdanjeno. Boriti se mora za svoj obstoj. Sredi njegovih prizadevanj, popisanih z velikim smislom za podrobnosti, pa po pripovedni plati prihajajo do izraza še številni ljudski običaji s pokrajinskimi značilnostmi. Kovič v roman umešča denimo ženitvovanjske običaje in odlomke iz številnih posrečenih, živopisnih ljudskih pesmi. Tudi nadalje ostaja osrednja literarna oseba izvrstno oblikovan Franc M., ki od posteljnega junaka do stare panonske sablje predstavlja več različic istega jaza in simbolizira življenje slovenskega človeka, »ki je zgolj potekalo, ni pa nikamor peljalo«. Frančev svet se kot simbolna zgodba o preprostih ljudeh iz pisateljevega avtobiografskega spomina nikoli ni mogel sestaviti v uspešno zgodbo, ker Franc tako kot večina okrog njega »ni spadal med gospodarje in obvladovalce sveta«. Pisatelj namen je bil torej prikazati usodo vsakdanjika in mu dati mesto v prostoru in času. Kajti tako imenovane zgodovinske osebe (npr. Hitler), pripominja pripovedovalec, so s pripravljanjem zla in novih zločinov, ki so vodili v drugo svetovno vojno, za svojo javno podobo poskrbele kar same.

V zadnjem poglavju Hiša iz stare zaveze se ponovno oglasi avtobiografski pripovedovalec z začetka romana. Več kot deset let je minilo, odkar je v dolini Adiže in v Trenti iskal sled za postavami iz preteklosti. Avtobiografski spomin ga vrne na začetek druge svetovne vojne in v družinsko zgodbo, v kateri zdaj nastopa kot literarni lik tudi sam. Njegova starša sta bila učitelja v Poljčanah, na začetku vojne pa se je družina pred Nemci umaknila v materino rodno vas Hrastje Mota, kjer sta živela dedek in babica skupaj z nekaterimi strici in s tetami. Sem je prihajal tudi stric Franc s svojimi zgodbami, s katerimi se slepilno, da bi ušla svetu zunanjega nasilja, ob zimskih večerih obdaja vsa njegova širša družina. Kovičev roman postaja tako vse bolj tudi roman o rodu, ne le o nekem radoživem in posebnem posamezniku. V njem zaživi podoba cele polovice dvajsetega stoletja, zgodbo o njem pa podobno kot v Kranjčevih *Stricih* končujejo različne smrti. V tej rodbinski sagi, ki sega tudi v čas povojne slovenske socialistične preobrazbe vasi in odraža različne združne »norosti po ruskem vzorcu«, ostaja Franc M. še vedno zgolj opazovalec zgodovine, ne pa njen akter. Vidi vse zablode novih povojnih oblasti, a ga globlje ne prizadenejo. Vse do smrti ostaja tak, kakršen je vedno bil, namreč docela zaposlen le s svojim osebnim časom.

Roman *Pot v Trento* pisatelja Kajetana Koviča sodi vsekakor med vidne dosežke slovenske proze na prehodu v novo tisočletje. Vprašanje, ali se je s tem romanom avtor hotel ponorčevati tudi iz stare želje, da bi tudi Slovenci premgli tako imenovani veliki (zgodovinski, družinski) roman kot epopejo, ostaja pri tem odprto. *Pot v Trento* namreč dokazuje, da je snovi za tako delo v slovenski zgodovini lahko pre-

cej, da pa se pisateljski poskusi vedno znova raje odločajo za t. i. drobne zgodbe, ki se zdijo za življenje maloštevilnega slovenskega naroda bolj značilne in pisateljsko privlačne. O tem pričajo nenazadnje tudi avtorjevi številni poetiški razmisleki na začetku tega romana.

Kovičev kratek roman *Profesor domišljije* (1996) pa se odvija v predpotresnih mesecih leta 1895 v Ljubljani. Pripoveduje zgodbo o gospe Ursuli in njenih treh moških, možu Feliksu, ljubimcu Kristijanu in oboževalcu Jerneju Petriču. Petrič je oblikovan kot človek različnih jazov, vse od profesorja lepopisa do pesnika. V romanu zaživijo slike iz meščanskega življenja v predpotresni Ljubljani na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje. Koviča znova privlačijo drobne zgodbe o posameznih ljudeh, njihovih družinskih vezeh in poslih. Njegovi liki potujejo med Dunajem in Gorico, med Benetkami in Zagrebom, se srečujejo v salonih, hodijo drug k drugemu na večerje, igrajo tarok in biljard, vmes pa trgujejo in prekupčujejo ter prestajajo motnje v zakonskem in družinskem življenju. Pisatelj je s tem romanom oživil zgodbe iz življenja slovenskega meščanstva, za katerega je znano, da ga je povojna socialistična oblast zatajevala oz. ga razglašala za sebi sovražen družbeni sloj. Literatura z meščansko tematiko je veljala za nezaželeno in je ponovno zaživela šele v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. V njej je ponovno vzcvetel pozabljeni svet trgovcev in konzulov, salonskih dam in njihovih šarmerjev, drobnih goljufov in drugih kukavičjih nakaz. V Kovičevem romanu je njihov svet z blagim humornim tonom prikazan kot svet različnih dogodljajev in prezvrhanih čustev, klovnijad in čajank, poslovnih glazur in lumpaškega vedenja. Pisatelj je z ironičnim veseljem posnel njihove smešne dialoge in vsakdanje pritlehnosti, znal je prisluhniti njihovim šalam in pesmim. S svojo prozo pa je dokazal tudi to, da je bil tak slovenski svet iz literature umetno izrinjen, saj je bil na začetku dvajsetega stoletja še kako živ in je tvoril živahen del nekdanjega srednjeevropskega življenja.

Pričujoči prispevek želi opozoriti na to, da smo Kajetana Koviča preveč in prepogosto navajeni opazovati »le« kot izjemnega pesnika, ki daje klasično ubrano lepoto, barvo in ton sodobni slovenski poeziji. Toda znamenita generacija štirih prodornih poetov (Kovič, Menart, Pavček in Zlobec) je očitno premogla ustvarjalce z več nadarjenostmi – ali kakor je (zase) nekoč navihano zapisal pred kratkim žal preminuli pesnik Janez Menart: »Pet talentov sem dobil, / dva zakopal, tri zapil«. Toda tisto, kar je vendarle ostalo, nadaljujmo v šali in tudi zares, pri pesniku Kajetanu Koviču zadošča, da ga lahko uvrstimo med najzanimivejše ustvarjalce slovenske pripovedne proze ob koncu dvajsetega stoletja.

Literatura

Glušič, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici 20. stoletja*. Slovenska matica: Ljubljana.

Štuhec, Miran, 1996: Pot v Trento. *Sodobnost* 1996/1–2.

Zadravec, Franc, 1997: *Slovenski roman 20. stoletja*. Pomurska založba: Murska Sobota.

DUNAJSKA PREDMESTNA DEKLICA PRI IVANU CANKARJU IN ARTHURJU SCHNITZLERJU

Ivan Cankar in Arthur Schnitzler sta na prelomu iz 19. v 20. stoletje tematizirala dunajsko predmestje in tam živečo deklico, najpogosteje šiviljo iz proletarskega ali malomeščanskega okolja. Cankarjeva predmestna deklica ne pozna erotične lahkoživosti in otožne očarljivosti Schnitzlerjeve »süßes Mädel«, je še napol otrok, vendar že postarana, zmeraj zamišljena, obremenjena s skrbjo za preživetje, pogosto priča ali žrtev spolnega nasilja; iz grdega telesa in vsakdanjega življenja v predmestju, ki ga občuti kot ječo, pobega v hrepenenjski svet čiste lepote, a to jo pogosto vodi tudi v smrt. V upodabljanju predmestne deklice obstajajo med slovenskim in avstrijskim pisateljem velike razlike, pogosta tematizacija smrti v povezavi z umetnostjo, kriza identitete, estetizacija življenja pa so teme, ki ju tudi povezujejo.

Uvod

Z bleščečo zunanostjo je Dunaj ob koncu 19. stoletja simboliziral fevdalno tradicijo, ki se je z brezskrbno eleganco približevala svojemu zatonu. Takšno podobo Dunaja razkriva literatura dunajske moderne in se je ujemala s findesièclovskim občutjem človeka, z občutjem posebne melanholije in očarljive lepote na robu propada.¹ Razpoloženjsko občutenje sveta je prežeto tudi s filozofijo senzualističnega subjektivizma Ernsta Macha, z razdrobljenostjo sveta na občutke in razcepljenostjo subjekta. Ob kavarniški moderni Hermana Bahra, Arthurja Schnitzlerja, Huga von Hofmannsthala, Petra Altenberga idr. se je v dunajski kulturni metropoli močno oblikovala tudi literatura slovanskih avtorjev (Matl 1964: 391).

V letih od 1896 do 1909 je na Dunaju ustvarjal Ivan Cankar. V primerjavi z meščanskimi avtorji dunajske moderne je bil v drugačnem položaju, družil se je s sonarodnjaki, z literarnimi krogi okrog Schnitzlerja in Hofmannsthala ni prihajal v

¹ Osrednji literarni lik dunajske moderne je razdvojeni iskalec duše in esteta, ki se izgublja v mnogoličnosti velemestne lepote. V skrivnostni lepoti, poulični glasbi, plesu, v siju razkošnih luči in elegantnih fijakarjev se razkriva Dunaj na primer Erwinu, glavni osebi iz romana Leopolda Andriana *Der Garten der Erkenntnis* (1895). Toda tudi njega kot številne druge estete ob koncu 19. stoletja ta čar ne more zadovoljiti, pušča ga še bolj samega in osamljenega.

stik,² njihovo literaturo je spoznaval iz literarnih revij. Cankarjev bivalni in literarni prostor je dunajsko delavsko predmestje Ottakring, blizu so mu bili zapostavljeni, izkoriščani in izmučeni ljudje, ki si v središče mesta niti niso upali, saj so tam delovali moteče, bili prezirani in preganjani.³ Z lahkoživostjo in melanholijo prežeto življenje meščanstva v poslednjem lesku in razkošju podonavske metropole, kakor so ga tematizirali avtorji dunajske moderne, Cankarja ni moglo zanimati. Njegove literarne osebe so izključene iz bogastva in blišča metropole, mogočno velemesto je zanje neskončno daleč in dosegljivo le v sanjah. Osrednja tema Cankarjeve v dunajsko okolje umeščene proze postane življenje spodnjih, temnih plasti Dunaja; proletariata, ki prihaja iz slovanskega, zlasti češko-moravskega sveta ter životari, umira in sanja v dunajskem predmestju, in življenje avtobiografsko motiviranih ter na obrobje potisnjenih umetnikov.

Cankarjevo doživetje Dunaja

Ivan Cankar je bil ob prvem prihodu na Dunaj jeseni 1896 povsem očaran, velemesto je doživel s pogledom človeka iz province in naenkrat so se mu odprla velikanska kulturna obzorja.⁴ Spomladi 1897 je pisal bratu Karlu, da se je z »vso dušo zakopal v to dunajsko življenje« (CZD 26, 31). Toda kmalu po prvem navdušenju postane Dunaj za slovenskega pisatelja, živečega v delavskem Ottakringu, velikanska trdnjava političnega in birokratskega aparata monarhije, ki živi na

² Ivan Cankar je danes v avstrijski in nemški literarni javnosti po zaslugi Erwina Köstlerja, prevajalca njegovih izbranih del v nemščino, bolj znan kot kdaj koli poprej, čeprav je slovenski pisatelj več kot deset let živel in ustvarjal na Dunaju. Köstlerjevi nemški prevodi Cankarjevih del izhajajo od srede 90-ih let pri Založbi Drava v Celovcu, doslej so izšle naslednje knjižne izdaje: *Vor dem Ziel*, 1994; *Pavličeks Krone*, 1995; *Das Haus der Barmherzigkeit*, 1996; *Aus fremden Leben*, 1997; *Traumbilder*, 1998; *Nina, Kurent*, 1999; *Knechte*, 2001; *Der Sünder Lenart*, 2002. Od srede 90-ih let prejšnjega stoletja je v avstrijskem publicističnem tisku kot odmev na Köstlerjeve nemške prevode Cankarjeve literature izšla tudi vrsta člankov o Ivanu Cankarju. Nemški kritiki uvrščajo slovenskega pisatelja med pomembne ustvarjalce simbolistične literature, ob tem pa poudarjajo tematsko drugačnost njegove dunajske literature v primerjavi z avtorji dunajske kavarniške moderne. Karl-Markus Gauss je na primer v časopisu *Der Standard* 4. decembra 1999 v prispevku Wien von unten Ivana Cankarja predstavil kot avtorja, ki je v začetku 20. stoletja na simbolističen način opisoval temne plasti dunajskega predmestja in pri tem poudaril, da njegove literarne osebe z družbenega dna nosijo značilnosti hrepenenja po čisti lepoti in niso socialno motivirane.

³ O prezirljivem odnosu dunajske gospode do predmestnih delavcev in zgražanju nad njimi piše Ivan Cankar denimo v črtici Dunaj poleti (CZD 9, 269): »Na Dunaju pa je ostal nepošteni podžupan, debeli kramar Jožef Strobach. O mraku sedi ob oknu, v lepem okraju Margaretinem, in gleda na cesto. Po cesti prihajajo čudni ljudje. Obrazi temni, surovo klesani, oglodani od znoja; roke žuljave in umazane, umazane in zakrpane obleke. V dolgih trumah prihajajo iz tistih neizmernih poslopij, iz katerih se vali neprestano črn dim, – kletve izsesanih in prevaranih ljudi. Prihajajo s težkimi, trudnimi koraki, in debeli kramar Jožef Strobach sedi ob oknu in mrmra: 'Oes G'sind'!'«

⁴ Ivan Cankar je bratu Karlu v pismu 4. novembra 1896 pisal, da ga je mesto popolnoma prevzelo, občudoval je vse, široke ulice na Ringu, drevorede, sprehajališča, takoj na začetku je obiskal likovno galerijo in bil očaran nad kulturnim življenjem, galerijami, revijami. Med drugim je zapisal: »Nato pa me je vzel Dunaj v svoje naročje in – vrag vedi kako! V treh dneh sem zabil vseh petnajst forintov, ki sem jih še imel. /.../ Čisto sem bil omamljen! Ti si te krasote niti predstavljati ne moreš – kakršna je n.pr. na Ringu.« (CZD 26, 18.)

račun nesvobodnih, zlasti slovanskih narodov in o kateri upa, da bo čim prej razpadla. Kritična in ironična podoba avstro-ogrske metropole s perspektive izobčenca, ki lahko le od strani opazuje svet bogatih meščanov, je ubesedena v črtici Nezadovoljnost⁵ (1901), enak motiv se pojavi v pesmi V bogatih kočijah se vozijo (1902). Negativno sliko Dunaja prinaša tudi črtica Dunaj poleti (1900), mesto je zakajeno, polno prahu, lenobno utrujenih in poltenih ljudi. Dunajska metropola je dobila tukaj naturalistično podobo debelega, razgaljenega in pijanega filistra:

Debel pijan filister leži pod Golovcem v sami srajci; na čelu potne kaplje, potne kaplje pod nosom; časih se izvije težek vzdih iz ožganih pljuč; oči so zaprte, samo trepalnica desnega očesa se je nekoliko vzdignila, in kalno oko gleda v spanju trudno in neumno ... To je danes Dunaj. (CZD 9, 267.)

Satirično podobo Dunaja pogosto srečujemo v Cankarjevih delih z avtobiografsko obarvanimi liki umetnika, kot mogočna izkoriščevalska trdnjava je opisan v *Hlapcu Jerneju in njegovi pravici* (Simonek 1993: 140), hrepenenjskim dekletom iz predmestja pa je Dunaj tudi nedosegljiv prostor očarljive svetlobe in bogastva.⁶

Ivan Cankar in Arthur Schnitzler

Pogosti opisi umiranja, smrti, bolezni, sanjskih fantazij, tema zaprtega prostora, lik življenju odtujenega umetnika, bohema, razpoloženski opisi zunanjega sveta, senzualizacija narave, razdrobljenost subjekta so motivi in teme, ki Ivana Cankarja kljub razlikam povezujejo z avtorji dunajske moderne. Stefan Simonek je v zapisu o Ivanu Cankarju leta 1996 v reviji *Literatur und Kritik* opozoril na nekatere sorodnosti pri Ivanu Cankarju, Hugu von Hofmannsthalu in Arthurju Schnitzlerju, ki se kažejo ob pogosti tematizaciji smrti in umiranja.

Po dosedanjih ugotovitvah slovenske literarne vede Ivan Cankar na Dunaju ni imel neposrednega stika z Arthurjem Schnitzlerjem, v svoji korespondenci in literarnih esejih ga ni omenjal, njegovo literaturo pa je gotovo poznal iz publicistike, saj je Arthur Schnitzler objavljial v časopisih in revijah (*Die Zeit, Simplicissimus*), ki jih je Ivan Cankar v tistem času zagotovo prebiral (Pirjevec 1964: 143). V času Cankarjevega prihoda na Dunaj pa je avstrijski pisatelj in dramatik tudi že užival močno popularnost s svojimi dramskimi deli in likom lahkožive predmestne deklice, imenovane »das süsse Mädel«.⁷

⁵ »In ugledal sem svet pred sabo: Brez števila debelih in veselih ljudi sem ugledal, ki niso bili v nobenem oziru boljši od mene in ki so imeli kljub vsemu vsega več nego jaz. Imeli so lepe dvorce sredi mesta, kopo služabnikov, ljubeznivo in svetlo vrsto priležnic, vse bele in sladke, kakor iz cukra. In imeli so konje, da so se vozili po mestu, kadar je sijalo sonce na tlak in smo hodili mi drugi potni in trudni po žarečem kamnu; imeli so prostrane kleti, in v kletih neskončno število sodov, ki je bilo žlahtno vino v njih, medtem ko smo srebal mi drugi grenko vodo. Kjer je bila doma sladkost in lepota, povsod so se jim odpirala vrata na stežaj, če so se le prikazali na pragu.« (CZD 8, 128.)

⁶ Prim. npr. Cankarjevo črtico Iz predmestja (*Knjiga za lahkomišelnje ljudi*, 1901).

⁷ Kot literarna oseba se je »süsses Mädel« pojavila že v Schnitzlerjevi prvi noveli *Sterben* (1894), od drame *Libelei*, ki je bila krstno uprizorjena 9. oktobra 1895 v Burgtheatru, pa je postala stalen lik njegove dramatične.

Werner Fuld je v članku *Die entzauberten Vorstadtmädel*, objavljenem leta 1996 v reviji *Focus*, pisal o nemškem odkritju slovenskega pisatelja Ivana Cankarja, ki da je s svojo tematizacijo spodnjih plasti dunajske metropole dopolnil podobo dunajske moderne, obenem je opozoril na različno tematizacijo dunajske predmestne deklice pri Ivanu Cankarju in Arthurju Schnitzlerju. Cankarjev literarni lik predmestne deklice ne pozna erotične lahkoživosti in otožne očarljivosti Schnitzlerjeve »süsses Mädel«, ampak je predvsem otrok, ki nikoli ni poznal mladosti, veselja in ljubezni. Tudi ubeseditev dunajskega predmestja je pri obeh avtorjih različna, pri Schnitzlerju je ta literarni prostor povezan z likom lahkožive predmestne deklice, je prostor očarljive zabave dunajskih meščanskih gospodov, njihovega nekoliko otožnega, lahkomišelnega in frivolnega uživanja življenja. V Cankarjevi prozi je to isto predmestje dobilo kar najbolj temno podobo, ubesedeno je kot velikanska in neskončna kaznilnica, prostor moloha in bede, zaprašenih in pustih cest, zadušljivega in morečega zraka, utrujenih, z boleznijo, revščino in nasiljem obremenjenih ljudi, obsojenih na životarjenje in smrt, pa vendar hrepenečih po lepoti.

»Das süsse Mädel«

Kot literarna oseba se je »süsses Mädel« pojavila že v drami Johanna Nepomuka Nestroya *Das Mädl aus der Vorstadt*, termin zanjo je uvedel Ernst von Wolzogen (Perlmann 1987: 63), opazujemo jo lahko na slikah Egona Schieleja, najizrazitejšo literarno ubeseditev pa je dobila v proznih in dramskih delih Arthurja Schnitzlerja.⁸ Ljubezenski odnos med deklico iz nižjega socialnega sloja in premožnim mladim gospodom je bil pomembna literarna tema ob koncu 19. stoletja. Na Dunaju je bila »süsses Mädel« povezana s predstavo idealne ljubice mladih moških iz meščanskega sloja, ki so iskali zabavo v predmestju, saj je to ustrezalo njihovim socialnim in erotičnim pričakovanjem (Janz 1977: 41); podobna je bila francoski grizeti.⁹

»Süsses Mädel« je mlada in neporočena deklica iz dunajskega predmestja. Podnevi je zaposlena, zvečer zaživi erotično življenje in je za zabavo mlademu gospodu, ki mu je določen meščanski zakon, a se še ne namerava poročiti in išče pri njej svoje seksualne izkušnje, saj mu je metresa predraga, v prostitutki vidi nevarnost spolne bolezni, v poročeni ženski pa zase preveliko nevarnost moralnega škandala. »Süsses Mädel« je lahkoživa in vesela deklica, spozna se na ljubezen in zanjo ne zahteva denarja, njene želje so skromne, kak nedeljski izlet, večer pri ljudskem pevcu ali obisk operete. Ta deklica je imela posebno družbeno vlogo in ni smela prekoračiti družbenih norm. Bila je zgolj skrivna ljubica, na poroko z mladim gospodom ni mogla računati niti ni imela dostopa v njegov družinski in družabni krog. Njeno

⁸ Arthur Schnitzler je v svojih proznih in dramskih delih opisoval rahlo melanholično in frivolno življenje dunajskega fin de siècle, epizode iz življenja »süsses Mädel« in dunajskih uživačev ter ljubezen, ki se dogaja na robu smrti. Hermann Bahr je v Schnitzlerjevi literaturi videl predvsem tematizacijo življenja dunajskega meščanskega uživača, ki ga spremlja udobna ženska med grizeto in koketo (Janz 1977: 49).

⁹ Grizeta je bila v Parizu znana kot lahkoživo mlado dekle nižjega sloja, živela in skrbela je sama zase, pogosto se je preživljala kot šivilja, perica ali čistilka in je stopala v ljubezenska razmerja s študentom ali umetnikom (Janz 1977: 49).

mesto je bilo v predmestnem varieteu in separeju, v opereti pa se je morala zadovoljiti s sedežem v tretji galeriji. Moški iz višje družbe jo je nagovoril na plesu ali na cesti, nato sta se sestajala v njegovem stanovanju. Deklica se je uresničevala v ljubimkanju, ni bila kakšna zapeljana nedolžnica, ni se bala za svoj položaj v družbi, temveč si je vzela pravico, da svobodno izživi svoje seksualne želje in izkoristi socialno atrakcijo ljubimkanja z mladim gospodom in tako za trenutek pokuka v življenje višjega sloja. »Süsses Mädel« iz dunajskega predmestja je bila idealna ljubica za moškega iz meščanskega sloja, saj mu je v primerjavi z drugimi ženskimi tipi ponujala razkošje ljubezni in radoživosti, ne da bi ga pri tem duševno in materialno obremenjevala in od njega kaj zahtevala. »Süsses Mädel« ni povsem določljiva po poklicu niti po socialnem statusu, prihajala je lahko iz delavskega ali malomeščanskega stanu, preživljala se je kot modistka, statistka, šivilja, pletilja itd., zmeraj pa je bivala v predmestju in svojo vlogo izpolnjevala v okviru ljubimca iz višjega sloja.

Podoba »süsses Mädel« je označena z vidika mladega gospoda in meščanske morale, tako tudi v Schnitzlerjevi avtobiografiji in dnevniku,¹⁰ iz katerega izvemo, da je prvo dekle, ki ji je avtor lahko pripisal lastnosti »süsses Mädel«, bila neka zborovska pevka v gledališču, ki jo je srečal v predmestju Dunaja. Njene lastnosti, opisane v dnevniku novembra 1881, so postale splošne lastnosti za ta tip dekleta. »Süsses Mädel« živi po načelu, samo enkrat si mlad. Je prototip Dunajčanke z očarljivo postavo, ustvarjena je za ples, njena usta pa za poljubljanje, ima bleščeče živahne oči, govori lahkomišlno in v naravnem dialektu. Njena obleka je preprosta (Wagner 1983: 23). Splošne značilnosti »süsses Mädel« je Schnitzler označil tudi v drami *Anatol* (str. 46):

Sie ist nicht faszinierend schön – sie ist nicht besonders elegant – und sie ist durchaus nicht geistreich ... Aber sie hat die weiche Anmut eines Frühlingsabends ... und die Grazie einer verzauberten Prinzessin ... und den Geist eines Mädchens, das zu lieben weiss.

Literarna podoba »süsses Mädel« ima pri Schnitzlerju različne značajske lastnosti, lahko je naivna, pokvarjena, frfotajoča in se pojavlja v kontrastu z drugimi protagonistkami, na primer z metreso (*Anatol*), poročeno mondeno žensko (*Die Weihnachtseinkäufen*), s poročeno demonično žensko (*Libelei*), z neporočeno mlado damo (v fragmentu »Süsses Mädel«). Schnitzlerjeva »süsses Mädel« je pogosto šivilja z razpraskano kožo na prstih, vendar je ta šivilja zmeraj vesela, naivna, lahkomišlno in radoživa deklica za kratkotrajne ljubezni, za moškega iz višje družbe je lahko dosegljiva, lepo doživetje in nič več. Takšna je denimo Cora, o kateri pripoveduje *Anatol* v istoimenski drami svojemu prijatelju, da je bila zanj le kratka epizoda, njena usoda pa je tako ali tako v tem, da je ljubljena v mestu, poročiti pa se mora

¹⁰ Oznako »süsses Mädel« je Arthur Schnitzler prvič uporabil za svojo ljubico Jeanette Heger iz delavske družine. Živela je v dunajskem predmestju s tremi sestrami in bratom, bila je pletilja, deklica z razpraskano kožo na prstih, kakor je avtor poimenoval tipično »süsses Mädel«. Delala je za velike trgovine in v pletilnem salonu. Schnitzlerja je obiskovala na kliniki, pozneje ji je najel posebno sobo. Ko se je je naveličal, je poskušala narediti samomor. Potem je izginila iz njegovega življenja in se poročila, pisatelj ji je še materialno pomagal, vendar je ni hotel več videti (Janz 1977: 43).

nekje v predmestju s kakšnim mizarskim mojstrom.¹¹ Literarna vloga »süsses Mädel« pri Schnitzlerju ni zmeraj enaka, deklica se giblje v razponu od vesele, frfotajoče, lahkožive in vse do tragične upodobitve. Schnitzlerjeva najuspešnejša socialnopsihološka drama *Libelei* (1894) prinaša na eni strani podobo šansonistke Mizi, ki je zadovoljna s svojim lahkoživim romantičnim življenjem, in na drugi strani temo propadle deklice Christine, hčerke violinista iz dunajskega predmestja. Ta deklica razvije globoko čustvo do prijatelja Fritza iz visoke meščanske družbe, a je morala spoznati, da mu ni bila nič več kot »süsses Mädel«, angel iz predmestja. Fritz je živel hkrati z dvema ženskama, s Christino in neko poročeno gospo. Po njegovi smrti, umrl je v dvoboju, se je začela Christinina psihološka drama, saj je spoznala, da je bila njena ljubezen degenerirana v ljubimkanje, da je bila zanj le igrača, le skrivna ljubica, ki ne sme niti na njegov pogreb. Skupne poteze Schnitzlerjevih deklic so, da živijo v predmestju same ali pri starših, pogosto so šivilje, modistke, statistke, opravljajo vlogo prijetne ljubice z gospodom iz višje družbe in so zanj idealna izbira v primerjavi z drugimi ljubezenskimi odnosi.

Deklica v Cankarjevi kratki prozi

Okrog leta 1900 je Ivan Cankar napisal vrsto novel, v katerih je tematiziral tragičnost dekliškega hrepenenja po ljubezni in lepoti. Osrednji liki so dvanajst- do štirinajstletne deklice s socialnega dna, ki jih družijo podobna usoda (Čeh 2001: 104). Mednje se uvrščajo pastirica Tinica (Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast, *LZ* 1898), šivilja Malči (Šivilja, *Ob zori*, 1903), prodajalka vžigalic in cvetic Tončka (O gospodu, ki je bil Tončko pobožal, *Ob zori*, 1903), vaška dekla Francka (Pred gostilnico, *Ob zori*, 1903), Mimi iz istoimenske novele (Mimi, *Život*, 1900), deloma tudi deklica Anka, šivilja kravat pri neki gospe (Iz predmestja, *Knjiga za lahkomišelnje ljudi*, 1901), in Pavla (Krona, *Knjiga za lahkomišelnje ljudi*, 1901). Dekleta doživijo podobno usodo, naj prihajajo iz slovenskega vaškega okolja (Tinica, Francka) ali iz dunajskega predmestja (Mimi, Malči, Tončka, Anka, Pavla), deloma so tudi predhodnice Franckinega hrepenenja iz romana *Na klancu* ali po lepoti in »drugem življenju« hrepenenja deklet iz romana *Hiša Marije Pomočnice*. Sredi teme in trpljenja vsakdanjega življenja se prebudi njihovo hrepenenje, po močnem vzponu doživijo silovit poraz, v vsakdanjem življenju ne vzdržijo več, se izgubijo in pogosto gredo tudi same v smrt. Hrepenenjska in ljubezenska tragika deklet se dogaja na ozadju nepremostljivih socialnih in etičnih kontrastov. V romantičnih novelah se moški pokaže kot uničevalec etično čistega dekliškega hrepenenja in njihovega življenja, ob srečanju z deklico prebudi v njej romantične sanje in hrepenenje po lepoti, nato jo zavrže (Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast, Šivilja, Pred gostilnico, O gospodu, ki je bil Tončko pobožal).

Cankarjeve deklice prihajajo podobno kot Schnitzlerjeve iz predmestja in so pogosto šivilje, vendar so vse prej kot lahkožive, vesele spogledljivke, ki bi se zavedele svoje mladosti in jo znale tudi romantično izživeti. Lahkoživega romantičnega življenja

¹¹ O »süsses Mädel« pravi Anatol: »Ja, so enden diese Mädel mit den zerstochnen Fingern. In der Stadt werden sie geliebt und in der Vorstadt geheiratet.« (*Anatol*, 54.)

sploh ne poznajo, v trpljenju in bolečini sanjajo o čisti ljubezni in lepoti, a so tudi v sanjah in hrepenenju poražene. Prihajajo iz neurejenih družin, iz okolja pretrganih medčloveških odnosov, kjer vladajo nasilje, lakota, alkoholizem in izkrivljeno spolno življenje. Že v zgodnji mladosti so deklice priča razbrzdanemu spolnemu življenju svojih staršev, prisiljene so živeti skupaj z materinim ljubimcem, priča so njenemu ljubimkanju z moškim, ki ga v pijanosti zvabi domov, ali očetovemu posiljevanju še polotroških deklic v domači kuhinji (Tončka), pogosto so tudi same žrtev spolnega nasilja starejših moških, lahko so prisiljene v incestna razmerja, lezbične odnose itd.

Cankarjeve deklice so na zunaj grde, postarane, izmučene. Hodijo sključeno, z zamišljenimi obrazi in stisnjenimi ustnicami. Namesto smeha in veselja poznajo skrb za preživljanje družine in bolezen, pogosto so telesno pohabljene ali bolehalo za jetiko. Imajo razprskane roke, so sramežljive, ponižne in pobožne. Svoje telesnosti se sramujejo, oblečene so v prevelika, strgana in izprana materina krila, na glavi nosijo veliko materino ruto, obute so v težke, blatne škornje. Vsakdanje življenje in svoje telo doživljajo kot prostor nesvobode, priklenjenosti, umazanosti, boleznim. Tončka je na primer doma iz »strašnih krajev« (CZD 9, 226), Malči je priklenjena na »temno predmestje, na to blazno življenje« (CZD 9, 164).

Sredi grdega in krivičnega sveta ter moralno pokvarjenega moškega so deklice nosilke etične lepote (Čeh 2001: 104). Njihov pravi svet je svet duše, hrepenenja in sanj. Dvojno življenje telesa in duše se kaže v kontrastni upodobitvi njihove grde zunanosti ter velikih in čistih oči, ki so organ duše in prek katerih se razkriva lepota njihovega notranjega sveta, sanj in hrepenenja. Tončka prihaja na primer iz grdega, umazanega predmestja, a ve za lepši svet. Vanj je pobegala na skrivaj, v sanjah, ustvarila ga je na novo, in je »živela v njem, če je bila doma in je bilo vsenaokoli samo blato« (CZD 9, 221). V predsmrtnih blodnjah potuje po široki, svetli cesti v svet izsanjane lepote:

Že se je cesta širila, že so bile hiše lepše in večje. Ali to še ni bil tisti svet, ki je mislila Tončka pobegniti vanj, ki ga je bila ustvarila po resnici v svojem srcu in o katerem je vedela natanko, da je nekje in da čaka nanjo. (CZD 9, 223.)

Dekleta verjamejo v usodno določenost življenja, da so zavržena, obsojena na temo in trpljenje, zato živijo zgolj notranje življenje, v domišljiji nenehno potujejo, njihove sanje so dinamične, žive, poznajo silne vrhove in padce. Globoko v sebi nosijo klico lepote; nenehno se sramujejo svoje obleke, razprskanih rok, grdih teles, bolehnosti in pohabljenosti, izgubile so stik z resničnim svetom in v njem niso sposobne živeti. Iz svojega telesa in vsakdanjega življenja bežijo v hrepenenjski svet čiste lepote, a imanentno hrepenenje jih vodi tudi v smrt.

Razdvojenost deklškega lika v Cankarjevi noveli Mimi in Schnitzlerjevi Das neue Lied

V upodabljanju predmestne deklice, ki je pogosto šivilja, obstajajo med slovenskim in avstrijskim pisateljem velike razlike, vendar je med njima mogoče najti tudi nekatere sorodnosti, opazna je tematizacija smrti, ki se prepleta s temo umetnosti. Stefan

Simonek je leta 1996 v reviji *Literatur und Kritik* opozoril na sorodno ubeseditev usode dekliških protagonistk v Cankarjevi noveli *Mimi* in Schnitzlerjevi noveli *Das neue Lied*.¹² Ker je Cankarjeva *Mimi* izšla že leta 1900 v reviji *Život* (CZD 9, 373), Schnitzlerjeva novela *Das neue Lied* pa je bila prvič objavljena šele leta 1905 v reviji *Neue Freie Presse*, je Cankarjevo podobnost v upodobitvi samomora glavnih dekliških likov ter tematsko prepletanje umetnosti in smrti razumeti kot izraz splošnega duha dobe, ki sta ji avtorja pripadala.

Schnitzlerjeva novela *Das neue Lied* je postavljena v dunajsko predmestje, ki je opisano kot svet udobnega in lahkoživega življenja, petja, plesa, kot prostor, kjer prebiva »süßes Mädel« in kamor se hodijo zabavat gospodje iz mesta. Zgodba pripoveduje o usodi varieteske pevke Marie in krizi njene identitete. Marie prihaja iz neke gostilniške družine in je radoživa ter smejoča se deklica svetlih oči. Sprva živi kot varieteska pevka, sredi plesa, petja, lahkotne zabave, k njej zahaja tudi mlad gospod Karl. Njena tragika se začne, ko nenadoma oslepi, tedaj preneha nastopati kot pevka pa tudi za gospoda iz mesta ni več zanimiva. Po dolgem času poskusi z novo pesmijo, a doživi popolno razočaranje, spozna, da v njej vidijo zgolj pohabljenko, da zanjo ni več vrnitve v življenje varieteske pevke in da je tudi v ljubezni dokončno zavržena. Marie se je lahko uresničevala le kot »süßes Mädel«, vendar je to življenje zanjo dokončno izgubljeno. Z novo identiteto pohabljenke ne more živeti, v obupu skoči čez ograjo stopnišča in se ubije.

V Cankarjevi noveli *Mimi* so ubesedene osrednje literarne teme s konca 19. stoletja, naj gre za krizo človekove identitete, estetizacijo življenja, lepoto duše ali hrepenenje po lepoti. Tudi *Mimi* podobno kot Schnitzlerjeva Marie domuje v dunajskem predmestju, a to je pri Cankarju prostor umirajočih, brezposelnih, jetičnih delavcev in lačnih otrok, je zmeraj sivo, pusto, mračno in kot tako simbolizira bivanjski prostor Cankarjevega hrepenenjskega človeka, ki doživlja vsakdanje življenje kot usodno zaznamovanost, kot kaznilnico:

V te kraje ne posije nikoli nebeško sonce. Nad strehami se vije dim iz tovarn, in če greš po ulici, ti padajo saje na obraz. Hiše so visoke in dolgočasne; ljudje, ki ti prihajajo naproti, so slabo oblečeni, njih lica so udrti in oči gledajo nezadovoljno. To pusto predmestje se razteza daleč na okoli; pojdi proti izhodu ali zahodu, nikjer ni konca. /.../ To predmestje je velikanska kaznilnica; nobenega svobodnega človeka ni tukaj. (CZD 9, 149.)

Kot jetnišnico in kaznilnico doživlja svoje vsakdanje življenje tudi *Mimi*, razpeta je med telo in dušo, v svojem telesu se počuti kot grešnica, pravo življenje živi le v hrepenenju, v iskanju lepote: »*Mimi* je bila oblečena v sivo haljo grešnice – ali pod to haljo, pod solzami na obrazu trepeče neizmerna radost; in sredi teh sivih sten polje življenje, življenja je preveč za tako majhno srce.« (CZD 9, 154.)

Cankarjeva deklica ne pozna veselega in lahkoživega življenja Schnitzlerjevih dekliških likov. *Mimi* ima dvanajst let, je še napol otrok, drobna, bleda, vendar

¹² Stefan Simonek je v zapisu o Ivanu Cankarju (*Literatur und Kritik*, 1996) opozoril tudi na podobnost med Erwinom iz romana *Der Garten der Erkenntnis* Leopolda Andriana in Cankarjevo *Mimi* iz istoimenske novele. Oba literarna lika sta razklana med telo in dušo, doživita krizo identitete, iščeta sebe, lepoto in doživita fascinacijo tujega prostora. *Mimi* se to zgodi v operi, Erwinu v neki predmestni gostilni, kjer je prvič srečal tujca, ki ga več ne zapusti in ga vodi v smrt. Podoba predmestne gostilne je za kneza Erwina omamna, nato tuja in grozljiva.

razmišlja in čuti kot odrasla ženska. Obremenjena je s skrbjo za vsakdanje preživetje, pozna krivice odraslega človeka. Njen dan se začne in konča s šivanjem, je resna, zamišljena, hodi s sklonjeno glavo, premišljenimi kretnjami kakor njena mati.

Prvoosebni pripovedovalec povabi deklico Mimi za njen god v opero, kjer si ogledata opero o Faustu in Margareti. Novelistična zgodba temelji na spremembi krajev in ima obročno zgradbo, Mimi in pripovedovalec potujeta iz predmestja v opero, nato se znova vrmeta domov in deklica čez nekaj časa naredi samomor. Dogajanje je usmerjeno v dekličino doživetje opere, meja med realnostjo in njenimi sanjami je zabrisana, Mimi se naenkrat identificira z Margareto in je sama umetnica: »Na odru ni več Margarete v beli obleki, z deviško spletenimi, plavimi lasmi, z zvestobo v očeh in z nedolžnim smehljajem na ustnicah. Na odru je Mimi.« (CZD 9, 153.)

Z obiskom opere se v deklici prebudi vročično hrepenenje po lepoti, kot umetnica bi lahko uresničila svoje življenje, daleč stran od sivega predmestja bi lahko bila svobodna in ustvarjalka novih svetov:

To je najlepša resnica na svetu in Mimi se sprehaja po vrtu v beli obleki z deviško spletenimi zlatimi lasmi; in poleg nje Faust, lepi mladi mož. /.../ Tu polje življenje v polnih valovih kakor morje ... v tisočeri barvah, in vse barve so jasne in svetle. (CZD 9, 154.)

Ko se je v Mimi razplamtelo silno hrepenenje po lepoti, je njena vrnitev v sivo predmestje usodna, izgubila je stik z realnostjo, v svet umetnosti ne more, v umazanem življenju ne vzdrži več. Razpoka med njeno bivanjsko »jetnišnico« in hrepenjskim svetom svobode in čiste lepote je tako velika, da je povsem izgubljena in po dveh mesecih skoči skozi okno in se ubije.

Sklep

Schnitzlerjeva »süßes Mädel« in Cankarjeva deklica prihajata iz dunajskega predmestja in sta pogosto šivilji, toda njuna literarna upodobitev je pri obeh avtorjih zelo različna. Podobnost med Cankarjevo Mimi in Schnitzlerjevo Marie se pokaže šele, ko Marie izgubi svojo prvotno identiteto kot »süßes Mädel«. Deklici na svoj način doživita močno krizo identitete, obe poznata svet umetnosti, a ko spoznata, da jima je vstop vanj za zmeraj zaprt, v življenju ne vzdržita več in se na zelo podoben način ubijeta.

Viri

Andrian, Leopold, 1990: *Der Garten der Erkenntnis*. Zürich: Manesse.

Cankar, Ivan, 1968: *Zbrano delo*, 2. Ur. France Bernik. Ljubljana: DZS.

Cankar, Ivan, 1968: *Zbrano delo*, 8. Ur. Dušan Voglar. Ljubljana: DZS.

Cankar, Ivan, 1970: *Zbrano delo*, 9. Ur. Dušan Voglar. Ljubljana: DZS.

Cankar, Ivan, 1970: *Zbrano delo*, 26. Ur. Jože Munda. Ljubljana: DZS.

Schnitzler, Arthur, 1961: *Das neue Lied*. Schnitzler, Arthur: *Doktor Gräsler, Badearzt und andere Erzählungen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Schnitzler, Arthur, 1977: *Libelei und andere Dramen*. Band 1. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Schnitzler, Arthur, 2001: *Leutnant Gustl*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Literatura

Bernik, France, 1983: *Tipologija Cankarjeve proze*. Ljubljana: CZ.

Čeh, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.

Fuld, Werner, 1996: Die entzauberten Vorstadtmädel. Wiens dunkle Seiten – die deutsche Entdeckung des Slowenen Ivan Cankar. *Focus* 43 (21. oktober 1996). 170–172.

Gauss, Karl-Markus, 1999: Wien von unten. *Der Standard* (4. december 1999). 7.

Janz, Rolf-Peter, 1977: Zum Sozialcharakter des »süssen Mädels«. Janz, Rolf-Peter in Laermann, Klaus: *Arthur Schnitzler: Zur Diagnose des Wiener Bürgertums im Fin de siècle*. Stuttgart: Metzler. 41–50.

Kocijan, Gregor, 1996: *Kratka pripovedna proza v obdobju moderne. Literarnozgodovinska študija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF.

Matl, Josef, 1964: Wien und die Literatur- und Kunsterneuerung der südslawischen Moderne. *Die Welt der Slawen* 9/1. 376–391.

Perlmann, L. Mihaela, 1987: *Arthur Schnitzler*. Stuttgart: Metzler.

Pfeiffer, Joachim, 1977: *Tod und Erzählen. Wege der literarischen Moderne*. Tübingen.

Pirjevec, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: CZ.

Pollak, Michael, 1997: *Wien 1900. Eine verletzte Identität*. Konstanz: Universitätsverlag.

Simonek, Stefan, 1993: Drei Blicke auf Wien: I. Franko – J. S. Machar – I. Cankar. *Wiener slawistisches Jahrbuch*, Band 39. 131–141.

Simonek, Stefan, 1996: Slowenische Weltliteratur, österreichisch geprägt. Zum Werk Ivan Cankars. *Literatur und Kritik*. 86–88.

Wagner, Renate, 1983: *Frauen um Arthur Schnitzler*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Zadavec, Franc, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS.

Žmegač, Viktor, 1995: *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Band II/2. Weinheim: Beltz Athenäum V.

SLOVENSKI ROMAN PO SLEDOVIH EVROPSKEGA NATURALIZMA – USODE POSAMEZNIKOV IN SOCIALNA VPRAŠANJA V *KAPITANOVIH* MIŠKA KRANJCA

Kapitanovi so oblikovani kot roman na treh ravneh: družinski, posameznikovi in družbeni ravni. Po zgledu naturalističnih romanov postavljajo v ospredje propad neke družine, v kateri se očitno uresničujejo medsebojni vplivi med posameznikom in okoljem. Slovenija v tridesetih letih še vedno ni bila zasičena z naturalističnim romanom. Velik naturalistični roman, kakršen se je razvil v nekaterih drugih književnostih na koncu 19. stoletja, pomeni v slovenskem romanopisju skoraj novo zvrst. Tako s tematskega kot strukturnega in naratološkega zornega kota se *Kapitanovi* umeščajo med najzgodnejše naturalistične romane: soočenje posameznika in njegovih prirojnih lastnosti z okoljem, upodobitev propada, ubeseditev zgodbe kot »izseka življenja« in razširjena uporaba personalnega pripovedovalca so prvine, zaradi katerih je ta roman nedvomno pozna, a popolna uveljavitev naturalizma.

Njegov pogled je postajal vse bolj realističen, že programatično realističen. /.../ Pod njegovim vplivom in v ozračju napredujočega materializma, odkrivanja in poudarjanja spolnih osnov življenja ter prav ta čas vsesplošnega relativizma je postal že naturalist, vsaj nekod čisto očiten, in posebno rad upodabljal izživljanje narave.

Lino Legiša¹

S takšno oceno je sprejel Lino Legiša izid *Kapitanovih* (1938), desete knjige in sedmega romana Miška Kranjca. Resnično je slovenski pisatelj – čeprav je bil sicer pod močnim vplivom kmečkega romana Knuta Hamsuna – v tem delu razvil izrazit naturalizem, ki pomeni s svojo koherentnostjo pravi model znotraj slovenskega realističnega romana.

Preučevanje morebitnih stikov Miška Kranjca z evropskim naturalizmom 19. stoletja je posebej težko. Kajti če lahko v resnici potrdimo, da je pisatelj prebral kmečke romane 20. stoletja, povečini prevedene v slovenščino, je naše gotovosti konec, ko skušamo ugotoviti vpliv starejših del, ki so jih le malo prevedli v slovenščino in so

¹ Dva romana Slovenske matice, *Dejanje* 1938. 381.

bila nedostopna tistim Slovencem, ki niso obvladali nemškega jezika (o Kranjčevem dobrem znanju omenjenega jezika ni zanesljivih dokazov). Neka omemba nam vendarle dopušča misel, da se je književnik iz Prekmurja v svojih mladih letih seznanil s pojmom naturalističnega romana,² ni pa mogoče ugotoviti, kaj natančno mu je ta pojem pomenil. Povsem jasen vpliv naturalistične estetike v *Kapitanovih* je morda posreden in so ga vanje zanesla nekatera slovenska dela s pečatom evropskega naturalizma, npr. dela Ivana Cankarja, Zofke Kveder in Lojza Kraigherja. Zato se bomo pri naši presoji vzdržali raziskovanja vplivov literarnih del, za katera ne moremo dokončno trditi, da so bila Mišku Kranjcu dostopna (med drugim mislimo pri tem na veliko večino Zolajevih romanov).

Da bi poudarili sorodnost *Kapitanovih* z evropskim naturalizmom, ki je sicer vidna v vseh plasteh romana, se bomo tukaj osredinili na posebej prepričljiv vidik, namreč na karakterizacijo vezi med posameznikom in družbo. *Kapitanovi* se členijo – kar je pri naturalističnem romanu pogosto – na tri ravni: družinsko oz. napol kolektivno, ki jo postavlja v ospredje že sam naslov, posameznikovo (gre za ključne osebe v zgodbi, ki se vsaka zase počasi, a izrazito oblikujejo, z združenimi močmi pa vplivajo na prejšnjo raven), in na raven vaške skupnosti, moralnega okvira, kamor se vpenjata oba ostala nivoja.

1 Propad neke »velike« družine

Da zasedajo v opusu Miška Kranjca *Kapitanovi* prav posebno mesto, izpričuje že naslov romana. Drugi avtorjevi romani imajo bodisi zelo splošne naslove kot *Os življenja*, *Življenje*, *Do zadnjih meja*, poetične in metaforične, npr. *Prostor na soncu*, *Pesem ceste* in *Povest o dobrih ljudeh*, ali pa so v njih natančno povzete razmere v nekem konkretnem kraju (*Zalesje se prebuja*). Naslov *Kapitanovi* se edini nanaša na ožjo družinsko skupnost, katere ime nosi, ne da bi bil pri tem kaj določnejši. V nasprotju z drugimi Kranjčevimi romani, je najprej zgodba o neki družini, podobno kot *Rougon-Macquartovi*, *Gospoda Golovljevi* Saltikova-Ščedrina, *Buddenbrookovi* Thomasa Manna, Krležini *Glembajevi* ... Poleg tega ne gre za družino malih kmetov ali napol klatežev, kot v drugih romanih, temveč za bogate kmete (v tem pogledu je Miško Kranjec blizu *Kmetom* W. S. Reymonta). Poleg vsega je roman osredinjen na osebo, ki tako rekoč nikoli ne zapusti ospredja, na Agato in njeno vlogo pri propadanju družine *Kapitanovih*, kar Kranjčev roman prav tako približuje Reymontovemu. Čeprav se družini v marsičem razlikujeta (na primer pri Reymontu gre za avtoritarnega očeta, pri Kranjcu pa za očeta, ki ga obvladujejo ženske), jima je skupna strastna in čutna ženska kot osrednja oseba (Jagna v *Kmetih* in Agata v *Kapitanovih*), ki se ne ozira na družbene norme in s tem ogroža družinsko skladnost (njeno čast in enotnost pri Reymontu, njen obstoj pri Kranjcu).

² »Vsebinsko sem krenil samo določneje na poti, ki sem jo prej začel: na eno stran – opisovanje naše pokrajine v ekspresionističnem realizmu, ali če hočeš naturalizmu; in v drugi smeri – mestni milje, proletarsko življenje morda tudi za naturalnim opisovanjem, dasi je ideja vedno – neko iskanje in hrepenenje po odrešitvi; sicer resnična, a se ne sklada z vsebinsko smerjo naturalizma.« (Zadravec 1988: 287.)

1.1 Stopnje propadanja

Etape v razvoju zgodbe povsem ustrezajo petdelni shemi, kot jo je definiral Paul Larivaille (1974). Shema, skupna celotnemu človeškemu imaginariju, omogoča poudarjeno artikulacijo zgodbe. Zaradi stalnega delovanja vseprisotnega vršilca (Agata) družina naglo propada. Napredujoči ritem propadanja opredeljujejo kot občasni dejavnik odhodi in vrnitve Ivana Raja, obdobja njegove prisotnosti in odsotnosti, kot odločujoči dejavnik pa ga pospešujejo rojstva in smrti Agatinih otrok. Rojstvo prvega nezakonskega otroka deluje kot sprožilec zgodbe in pospeševalec družbenega propada (saj povzroči odhod možkega, ki naj bi zagotavljal prihodnost posestva); podobno se s smrtjo drugega zakonskega otroka konča vsakršno upanje, saj se Ivan Raj h Kapitanovim ne bo več vrnil.

1.2 Vzroki propadanja

Bralec spozna družino v obdobju, ko se njen propad, čeprav komaj viden, že napoveduje, od nje pa se poslovi, ko je že izgubila zemljo in odhaja zadnja posestnica Agata, zdaj pocesnica in vlačuga, s sinom v Zagreb. Podobno kot v prej navedenih romanih, gre torej za popoln propad, vendar dokaj omejenega trajanja (približno petdeset let): če se je začel v času starega Kapitana, se je dovršil v letih, ko sta na posestvu gospodarila Agata in njen mož; ko odrastejo Agatini otroci, je že prepozno. Zgodbi o Agati in propadu družine se tako ne prekrivata v celoti: ko se je Agata možila, je bila hiša »še vedno ugledna in trdna« (Kranjec 1938: 9), čeprav je bila že izgubila svojo nekdanjo moč. Agata je brez dvoma odločilni dejavnik pri njenem propadu, vendar pa ne edini.

1.2.1 Škodljiva vladavina žensk

Družini *Kapitanovih* vladajo ženske, gre za pravi primer avtokratskega matriarhata, kjer so moški potisnjeni na stopnjo kmečkih delavcev. Razmišljanja žensk sestavljajo spletke in kratkoročni računi, moška pa imajo skoraj vrednost prerokb. Ivanovemu odhodu botrujejo predsodki stare Kapitanovke: laž, poniževanje, prepričanje, da bo ostal, ker se je tako »dobro poročil«, vse to govori o zgrešeni strategiji, nezogibno obsojeni na neuspeh. Kratkoročno razmišljanje izkazuje svoje škodljive posledice tudi v naslednjih rodovih ... Tudi Agata, ki naglo menjava ljubimce, ne razmišlja o dolgoročnih posledicah svojih dejanj.

Kapitanovi moški si niso sposobni poiskati pravega mesta v družini in niso dejavni, odgovor na svojo slabost pa iščejo v begu (Ivan) ali vdanosti v usodo (stari Kapitan). Miško Kranjec je ženskam namenil kaj neugledno vlogo: oblastne, površne, podvržene bežnim ljubimkanjem in klateštvu, so v *Kapitanovih* in večini drugih Kranjčevih del vzrok vsakršnih nesreč. Takšno stališče od konca 19. stoletja ni redko, v nekaterih evropskih državah (v prvi vrsti v germanskem svetu) pa zagrizenih sovražnikov žensk (»Frauenhasser«) ni manjkalo, od Schopenhauerja preko Strindberga do Weiningerja. Težko je ugotoviti, odkod izvira mizoginija nekaterih slovenskih

pisatelj, med katere sodi tudi Miško Kranjec. Je treba v njej gledati zapozneli Schopenhauerjev vpliv, do katerega je prišlo s posredovanjem Strindbergovih dram, novel in romanov, prevedenih v slovenščino, ali pa je šlo za njegove slovenske učence (Kraigher, Grum)? Morda pa je odločilno vlogo igralo prebiranje eseja mladega avstrijskega filozofa Otta Weiningerja, *Geschlecht und Charakter*, ki je leta 1936 izšel v slovenskem prevodu?³

1.2.2 Razpad družine

Čeprav jo že od začetka uničuje njena matriarhalna struktura, se družina v resnici razkroji s parom, ki ga tvorita Agata in Ivan Raj. Čutna, ljubezni željna Agata zada družini prvi udarec, ko rodi nezakonskega otroka, »tujega otroka«. Če bi Agatin mož Ivan Raj sprejel pravila igre in zaradi lastne uveljavitve s poroko v bogato družino pogoltnil Agatin greh, bi ostalo pri tem. Ker te igre ni sprejel in je pobegnil, so ostali Kapitanovi v sramoti in brez zakonitega potomstva.

Nasprotje med spoloma in še prav posebej med zakoncema je skupna značilnost »ženskih« romanov 19. stoletja. V Kranjčevem je tako močno, da zakonca večji del romana sploh ne živita skupaj. V nasprotju z Agato, ki zapusti posestvo šele na zadnjih straneh romana, je Ivan namreč osebno posebej neustaljen: v začetku romana zbeži z domačije Kapitanovih, se vrne na bliskovito kratek obisk, zatem na nekaj daljšega, preden odide v vojno; manjka v celem poglavju, spet pride po koncu vojne, odpotuje v Ameriko in se zatem dokončno naseli v vasi. Misliti bi mogli, da se bodo sedaj zadeve uredile in da se bo na nek način ustaljeni Ivan pobotal z ženo. Toda tudi v tem si njuni usodi nasprotujeta: vrnitev obogatelega Ivana povzroči odhod obubožane Agate, zadnjo stopnjo njenega beganja, ki se je začelo z izgubo posestva.

Ker ne živita skupaj, zakonca ne moreta ustvariti družine. Agata postane ljubica lastnega hlapca, saj boljše priložnosti nima (prešuštvo se podvoji z družbenim padcem), in rodi drugega nezakonskega otroka. Pozneje bosta umrla še dva zakonska otroka, ki s seboj odneseta zadnje upanje za rodbino Kapitanovih. Dolg, ki ga je bil hiši nakopal Ivan, ko je še verjel v svojo zvezo z Agato, je le pospešil že začeto propadanje. Ker ga brez Ivanove ali Kristinine pomoči – prvi je bil dokončno odšel, druga ni hotela vlagati v hišo, kjer ne bo nikoli dedovala – ni bilo mogoče poplačati, je zadal dolg družini milostni udarec: njene poslednje člane je pregnal s posestva, Števeka pa prisilil, da se je podal v mesto. Starševsko-potomska para, ki sta se oblikovala ob koncu romana, Ivan in Kristina na eni ter Agata in Števek na drugi strani, ne zadostujeta, da bi bilo moč obnoviti uničeno družino.

³ O recepciji in ideološkem vplivu Strindberga pri Slovencih gl. Katarina Tomazin: Strindberg, antifeminizem in slovenska literatura, *Primerjalna književnost*, 1997/1, 21–42.

2 Nasprotje med posameznikom in družbo: trije načini razreševanja

Največkrat upodabljajo naturalistična dela nasprotje med posameznikom, njegovo biološko in psihološko naravo, in družbo, v kateri živi. To je snov *Beznice*, *Gospa Bovary*, *Ane Karenine* ali pa romanov bratov Goncourt. Kot je pokazal David Baguley, je mogoče razlikovati dva tipa realističnega romana: *goncourtovski* tip, »ki povzema tragični model padca z vidika družbenega propada, podaljšanega v času in izhajajočega iz determiniranih dejavnikov, bolj pisanih na kožo posamezniku od transcendentnih sil plemenite tragedije: dednih obremenitev, živčnih bolezni in družbenih okoliščin«, in *flaubertovski* tip, kjer se »nesreče osrednje osebe pripisujejo nepopolnosti človeškega življenja, kolesju vsakdanjega življenja« (Baguley 1995: 67). V svojem romanu je Miško Kranjec upodobil oba osebnostna tipa. Prvi, uteleša ga Agata, je osrednja oseba romana, katerega usoda strukturira zgodbo in ji daje dinamiko; drugi, Ivan Raj, s svojimi ponavljajočimi dejanji (zaporedni odhodi in vrnitve) zgolj poudarja delovanje osrednje osebe. Upadajočemu napredovanju prve in obrobnosti drugega pridružuje romanopisec vzpon tretje osebe, grbave hčerke.

2.1 Agata ali »usodna ženska« na vasi

Tema usodne, padle ženske, ki jo potiska navzdol njena neobrzdana spolnost, je v naturalističnih delih 19. stoletja tako pogosta, da smemo govoriti o pravem klišeju tega tipa književnosti.

V *Kapitanovih* je slovenski romanopisec upodobil propadanje neke ženske od rojstva njenega prvega nezakonskega otroka do klateštva. Če poznajo naturalisti 19. stoletja v glavnem dve kategoriji usodnih žensk (meščanka, ki se vda prešuštvu, in delavka, ki postane prostitutka), je Miško Kranjec tipsko osebo prilagodil obravnavanemu okolju in jo upodobil kot žensko s podeželja, dedinjo bogatega posestva, ki išče ljubezen iz strasti. Kmečka variacija na temo usodne ženske ima predhodnico, ki jo je Kranjec dobro poznal, Jagno iz *Kmetov* W. S. Reymonta.

Toda usodna ženska naturalističnih avtorjev ni nenevarna osebnost. Ker je ženska od nekdanj temelj družinskega ravnotežja in ohranjanja vrste, zastruplja bolna ženska celotno skupnost, začeni z družino, ki je obsojena na uničenje. Kot je pripomnil David Baguley (1995: 74), »se zdi, če beremo ta besedila, da je v ženskem telesu usodna šibka točka, ki ogroža družbeno in politično telo, kajti iz ženske so naredila garanta in merilo družbenega reda«.

Prav to se dogaja v *Kapitanovih*, kjer je Agata je gibalo propadanja, ki je zadelo hišo. Agate, osrednje osebe romana, ni moč analizirati, ne da bi obravnavali njenih odnosov s skupnostjo, katero ogroža.

2.1.1 Moč narave?

Nekatere usodne ženske – omenimo *Germinie Lacerteux*, *Nano* in *Gospodično Julijo* – so ob enem literarne upodobitve slabosti telesa in trpljenja zaradi dednosti. Pogosto atavistična bolezen je tako fiziološki kot psihološki dejavnik, ki ga je mogoče znanstveno preučevati, ob enem pa eno od gibal fatalizma, okrog katerega so strukturirana omenjena naturalistična dela; v njih se vedno soočamo z junakinjinim propadanjem in padcem.

Na prvi pogled je Agata ženska prebohotne čutnosti, nesposobna živeti brez strasti. Po razgibani mladosti, zaradi katere se je bila prisiljena poročiti, išče Agata, ko mož odide zdoma, novih ljubezni. Za sosedom Donkom in hlapcem Tončem se vrstijo brezimneži. Ko izgubi posestvo, je obsojena na pijančevanje in vlačuganje.

Gospa Kapitanova, njena mati, je pripisovala njeno čutnost naravni lahkotnosti, a oče je, obratno, videl v njej znamenje bolezni: »Ne, saj to ni bilo nič zdravega, bila je težka bolezen, ki se je Agata ne bo nikdar rešila.« (Kranjec 1938: 116.) Ko se je približevala pomladi, se je stari Kapitan ustrašil, saj je vedel, kako »/t/ežko bo Agata odolela pomladi, težko bo ušla življenju« (Kranjec 1938: 115). Če bralec verjame staremu Kapitanu, sledi Agata svojim nagonom, nagnjenjem, kot žival, ki se ne more obvladovati ...

2.1.2 Posameznik proti družbi: Agata upornica

Videz vara. Agata ni nič bolj bolna kot drugi, zavrača pa kmečko življenje brez ljubezni.

Dihotomija med ljubeznijo in zakonom je v družbi, kjer živi Agata, tako močna, da jo sprejemajo vsi njeni člani in ima veljavnost zakona. Miško Kranjec je položil v usta Jožka Dunke, ene od najbolj pozitivnih oseb v romanu, naslednje besede: »Eno je zakon, drugo je ljubezen« (Kranjec 1938: 49). Tudi Ivan Raj ima »čisto ljubezen« za nekaj, kar je kmečkemu zakonu tuje. Sicer pa se h Kapitanovim ni vrnil zaradi ljubezni, temveč z željo, da bi posestvo napredovalo (Kranjec 1938: 87). Še več, ko je začutil poželenje po Agati, se mu je zazdelo v neskladju z njegovim statusom zakonca. Poželenje je pravzaprav občutil, ker je bil za trenutek pozabil, da je z Agato oženjen (Kranjec 1938: 58).

Rahla strast se je prebudila v njem, majhno poželenje po tej ženski. Ko se je poročil z njo, tega ni tako močno in jasno čutil kot ta trenutek. Vendar je ta strast bila drugačna kot strast moža do žene: bila je bolj strast tujega človeka do lepe, zdrave, polne ženske, ki jo sreča v življenju. (Kranjec 1938: 58–59.)

Ivan ve, da tudi Agata čuti enako, »da ji je prav usojeno sovražiti njega kot svojega moža in sovražila bi kogarkoli, ki bi postal njen mož« (Kranjec 1938: 59). Zakon tako zavira poželenje. Ker je trajen, je neskladen s strastjo, ki je trenutna in takojšnja.

V družbi, kjer je ljubezen potisnjena na robje, med napake iz mladosti, je Agata obsojena bodisi na življenje brez nje ali pa na postopno utapljanje v klateštvu. Ko sta jo na silo poročila z Ivanom Rajem, sta ji Kapitanova sama začrtala bodočo usodo. Agata ni v nobenem trenutku prešušnica v pravem pomenu besede. V

obdobju, ko sta zakonca živela skupaj, se je »uredila«, postala delovna in zvesta žena, fizični in čustveni celibat za Ivanove odsotnosti pa jo potiska v naročje novih ljubimcev.

Naj omenimo, da je inverzija vlog moškega in ženske, ki je v matriarhalni ureditvi družine zelo jasna, vidna tudi v Agatinih odnosih do moža – ne gre le za inverzijo vlog, temveč tudi za inverzijo psiholoških značilnosti. Agata ima zato o možu naslednje mnenje:

/M/rzila ga je od vsega početka, ker so ji ga vsilili in ker je bil tako samosvoj človek. Njegova močna postava ni bila v nikakem skladu z njegovo duševnostjo, ki je bila skoraj dorasla, vsaj tako je mislila Agata. Pri njej je sedel tako hladno, kakor da ni moški, prav tako brezstrastno je legel k njej v posteljo. (Kranjec 1938: 27.)

Na pogled mu sicer ni mogla ničesar očitati. Bil je močan, tudi obraza ni bil napačnega, če naj odloča obraz pri ženski ljubezni. Samo vse drugo je bilo Agati zoprno: njegova brezbrizna mirnost, rahla bojzljivost, nezaupljivost, – potem pa: legal je k njej z ravnodušjem upehanega človeka, ki mu ni mnogo do žene. Kadar se je je dotaknil, je bilo, kot bi se bal, da se osmeši. Osmešil se je prav zaradi te bojzani. (Kranjec 1938: 38.)

Kot večina v zakonu nesrečnih žena v evropski književnosti tudi Agata čuti do moža določen odpor, ki pa ni istega izvora: kar mu Agata oponaša, ni njegova starost, niti zunanji izgled, temveč njegov mir in pomanjkanje strasti. Na splošno gre v takšnih primerih za moške, ki so se pred poroko »izdivjali«, in dekleta, ki so šla v zakon, ne da bi kaj dosti vedela o spolnosti. V našem primeru presoja Agata, ki ima »za sabo kos lepega dekliškega, skoraj preburnega življenja« (Kranjec 1938: 38), izvedensko, kakšen je pristop njenega moža v ljubezni, in sklene, da mu primanjkuje zrelosti, celo moškosti.

Agatino osebnost je mogoče razlagati kot kmečko inačico usodne ženske, sicer skoraj klišejske osebnosti naturalizma. Toda Kranjec se distancira od dednostne teorije 19. stoletja: v Agatinem primeru ne gre za nepremagljivo bolezen, ki povzroči družbeni padec, ampak za to, da ji v danem družbenem okviru ni mogoče najti sreče. Iz romana jasno izhaja, da bi Agata v drugačnem družbenem kontekstu mogla biti »poštena« ženska. V tem smislu je Agata bliže tistim naturalističnim osebam, ki jih manj opredeljuje narava kot okolje; takšni sta Flaubertova Emma Bovary in Reymontova Jagna.

2.1.3 Odmik od tragičnega modela: Agatin konec

Več dokumentov priča, da je Miško Kranjec sprva nameraval zaključiti roman z Agatinim samomorom. S takšnim koncem bi se junakinja *Kapitanovih* približala velikim klasičnim ženskim figuram, kakršni sta gospa Bovary ali Ana Karenina. Roman bi se bil mogel končati tudi s fizično in moralno izčrpanostjo ženskega lika. S tem bi se bila Agata pridružila Cankarjevi Francki in Sofki Borisava Stankovića. A Kranjec si je premislil: njegova pripoved se ne zaključi s smrtjo niti s propadom osebnosti, marveč z odhodom Agate in njenega sina Števeka in začetkom njunega novega življenja v Zagrebu. V takšnem koncu moramo najbrž videti način, kako se izogniti zaključku, ki je postal stereotipen in melodramatičen, ne da bi se oddaljili

od naturalizma: Agata je strastna narava, polna življenjske moči, zato ni nikakršnega objektivnega razloga za smrt, še naprej lahko upa.

2.2 Stari Kapitan, Ivan Raj: »šibki spol«

V *Kapitanovih* je moški junak neke vrste »protijunak«, nesposoben vplivati na dogodke, ki jih sicer vidi z večjo jasnostjo od drugih.

2.2.1 Stari Kapitan ali hromčevo oko

Staremu Kapitanu je namenjena vloga jasnovidca, sposobnega predvidevati bližnji propad družine, a nemočnega, da bi ga zaustavil ali vplival na tiste, ki bi se mu mogli zoperstaviti. Za osebo je značilna nebojevitost in kronična vdanost v usodo. Če je bil za njenega življenja povsem podrejen svoji ženi, je zatem postal podrejeni oče, kar predstavlja zadnje dejanje njegove vdaje.

Prvi del romana je posejan z njegovimi razmišljanji, svarili in večnim godrnjanjem:

Tokrat, ko je mati začela gospodariti pri nas, se je začel naš dom krhati. Zdaj živimo na prehodu. Prav za prav že padamo. Konec prihaja počasi. Jaz, upam, ga ne bom doživel. Delal bom, nekoč se boš pa le spomnila: oče je imel prav. (Kranjec 1938: 62–63.)

Toda njegovo opozorilo ni padlo na plodna tla. Agata ga je poslušala le z enim ušesom, kajti: »Njegova beseda ni nikdar obveljala, otroci so delali to, kar je ukrenila mati in tudi sam je to delal.« (Kranjec 1938: 63.)

Stari Kapitan je ukrepal enkrat samkrat, ko je odbrzel v mesto, da bi poiskal Ivana Raja, osebo, za katero je od začetka romana jasno, da ne bo rešitelj družine Kapitanovih.

2.2.2 Ivan Raj ali nepopravljiva neodločnost

Do določene mere se Ivan Raj sooča z istim problemom kot Agata. Če se ona ni bila pripravljena zadovoljiti s »tradicionalnim« kmečkim življenjem, zavrača Ivan Raj vlogo srečnega moža in družinskega očeta, z ženo, ki se z njim ni poročila zaradi njega, in otroci, ki niso njegovi. Razpet je med ljubeznijo do zemlje in odklanjanjem, da bi živel v laži, pozna obdobja zanesenosti, katerim sledijo krize tesnobe. Od tod njegovi stalni odhodi in vrnitve, ki bodisi zavirajo ali pa pospešujejo Agatin padec. Ta je neizogiben, ko se pokaže, da je Ivan odšel za vedno.

Pisatelj je osebnost Ivana Raja poudaril že v prvih besedah romana: »Ivan Raj je stal na podstenu pred vežnim pragom« (Kranjec 1938: 7), torej obenem znotraj in zunaj doma Kapitanovih. Takšna »tranzitna« vloga mu je pridržana vse do konca romana.

2.3 Kristina: ukročena narava?

Na robovih doslej obravnavanih primerov najdemo tudi povsem poseben primer biološkega determinizma, primer Kristine, prvega Agatinega otroka.

2.3.1 Sprejemanje telesa

Za šibko in grbavo Kristino se je že od rojstva zdelo, da je obsojena na smrt, v najboljšem primeru na žalostno životarjenje. Zato njena okolica ne verjame, da bo preživela, in celo želi, da bi umrla:

Tudi mati in vsi drugi pri hiši so vedeli za to, le o tem niso govorili, kakor bi vsi čakali, da se telo počasi izravna. Malce upanja je bilo pri tem: morda otrok umre. Saj je dovolj slaboten. /.../ Bili so prepričani, da bi to bilo za otroka samega najbolje. Kakšno dekle bo to, če bo pohabljeno?! (Kranjec 1938: 39–40.)

Toda proti pričakovanjem je Kristina rasla. Ni le preživela, ampak je bila fizično dosti odpornejša od drugih otrok:

Otrok ni kazal volje, da bi umrl. Šibko telesce je kljubovalo vsem boleznim, vsej nebrižnosti, s katero so ga obdajali. Umirali so zdravi otroci, za katerimi je jokala vsa hiša: Kapitanova Kristina ni hotela umreti. (Kranjec 1938: 40.)

Telo je kasneje sicer ostajalo prav tako izmaličeno, toda oči ne varajo: v Kristininem šibkem in izobličnem telesu se skriva železna osebnost.

2.3.2 Življenje v družbi: boj

Od njenih prvih stikov z družbo se zdi, da Kristino varuje pred hudim njena močna osebnost: »In ta otrok na Kapitanovem vrtu, se je, kot je bil videz, sprl z ono deco, pobegnil domov, in zdaj preko plota kričaje obmetaval Miholove otroke z žaljivkami.« (Kranjec 1938: 55.)

V resnici ji je značaj za ščit pred sovražnim svetom, ki je ne sprejema. Njej se zdi, da ji telesna manjvrednost daje pravico do napadalnosti: »Če pa že živim, se bom menda smela braniti.« (Kranjec 1938: 297.) Življenje je podobno nenehnemu boju na dveh frontah: na defenziven način sovraži vse tiste, ki bi ji mogli biti nevarni, ofenzivno pa preobrača družbena pravila v svojo korist. Dokaz, da je njeno sovraštvo defenzivno, je v tem, ker izgine, ko je mimo vsakršna nevarnost: »Sicer pa je našla svojo življenjsko srečo. Bila je poročena in to je bil njen cilj v življenju. Nič več ni bila zlobna, nemirna.« (Kranjec 1938: 350.) Brž ko je bila zmaga zagotovljena, je postalo sovraštvo nepotrebno obrambno sredstvo, ki ga je Kristina naglo opustila.

V kmečkem okolju, kjer živi Kristina, veljajo invalidi za odvečne, za gospodarsko in družinsko breme. Temu praktičnemu gledanju se pridružujejo etični predsodki: nezakonski in izmačeni otroci so božja kazen. Kristina se tega zaveda (Kranjec 1938: 332), a ima takšne ambicije kot »zdravi« ljudje (1938: 334).

Ker je najstarejši otrok v družini, načrtuje že od otroštva, da bo nasledila posestvo Kapitanovih, se omožila in postala ugledna posestnica. Da bi dosegla svoj cilj, se bojuje na dveh frontah: gospodarsko se osamosvoji (izuči se šiviljske obrti in tako opravlja delo, pri katerem njena fizična hiba ne šteje) in se poroči (z bogatim vdovcem, kar ji podeli ugled, ni pa nevarnosti, da bi rojevala nenormalne otroke, saj je mož kmalu po poroki umrl). Ker je pravila družbe obrnila sebi v prid, je Kristina na obeh frontnih črtah zmagala in se zdi edini resnični zmagovalec v romanu.

Kristina, ki jo je spočetka sama narava obsodila na skoraj gotovo smrt, ni uspela zgolj preživeti, temveč se prav razcveti, saj je na svoji poti navzgor kar se le da najbolje razrešila nasprotje med lastno naravo in svojim okoljem: »Kristina je živela po svoje. Z velikim naporom in s še večjo voljo se je rešila v življenje.« (Kranjec 1938: 343.)

Je treba v Kristini videti nekakšen protiprimer tipizirani naturalistični osebi, katero obvladujeta dednost in okolje? V nobenem primeru, saj je Kristinina jeklena volja naravna reakcija zoper telesno hibo in odklonilno okolje. Kristina je do hipertrofije razvila nagon za preživetje, s katerim kompenzira telesno iznakaženost. Nasprotje med posameznikom in okoljem se še enkrat izteče v posameznikovo superiornost nad okoljem; takšna superiornost je v našem primeru junakinjin cilj. Zato jo doživlja kot zmago, ne kot poraz ali resignacijo.

Kapitanovi torej ponujajo tri tipe naturalističnih osebnosti. Prvi je vaška inačica usodne ženske, ki s svojo dinamično usodo strukturira roman, drugi je neodločnež, ki s svojimi nenehnimi odhodi in vrnitvami poudarja stopnje junakinjinega propadanja. Kot je pokazal David Baguley, se ta dva tipa oseb pogosto pojavljata v naturalističnih delih; Kranjčev roman je izviren v tem, da nastopata hkrati in v istem delu. Njuno srečevanje podeljuje romanu in usodam Kapitanovih neizbežen značaj. Tretja oseba, hčerka s hibo, ki se z uspehom bojuje zoper nenaklonjeno usodo, katero ji je namenila družba, je dokaj izvirna in predstavlja – videzu navkljub – tip notranje močno povezane naturalistične osebnosti.

3 Vaška skupnost

Tretjo raven romana zavzema skupnost v širšem pomenu, vas Gradica, v katero spada ožja skupnost, družina Kapitanovih kot zmanjšana skupnost. V romanu skupnost igra dve vlogi: »zakonodajno« (definira mišljenje in obnašanje posameznikov) in »sodno« (sodi tistim, ki se odmikajo od predpisanega obnašanja).

3.1 »Zakonodajna« vloga

Kot anonimna množica pride skupnost v *Kapitanovih* le redko do besede. Edino besedilo, ki prenaša mnenje slehernika o življenju pri Kapitanovih, spremlja rojstvo drugega nezakonskega otroka. Vloga pa je latentno vendarle prisotna v izjavah različnih oseb, v tem, kar je moč imenovati predsodki, s katerimi ocenjujejo različne eksistenčne situacije.

V *Kapitanovih* so temeljni členi zakona skupnosti naslednji:

- otrok mora imeti očeta, kakršnega koli (mnenje Kapitanovih);
- ljubezen in zakon sta različni stvari (mnenje Kapitanovih, Jožeta Donka, gospe Rajeve, Kristine);
- ločitve ni, ženska ostane poročena, tudi če mož za dolga leta zapusti zakonsko bivališče (mnenje starega Kapitana);
- dopušča se, da ima ženska po nesreči otroka pred poroko, če pa se stvar ponovi, je ženska odrinjena na družbeni rob (mnenje vasi);
- grbave ženske se ne poročajo (Agatino mnenje);
- zemlja je pomembnejša od sreče v zakonu (najprej mnenje starega Kapitana, nato Ivana Raja).

Ti zakoni oblikujejo moralni okvir za življenje in delovanje posameznikov. Ker jih je položil v usta različnih oseb, je Miško Kranjec povečal učinkovanje kolektivne zavesti in s tem ponudil bralcu enega od ključev za interpretacijo realnosti, kar je priljubljena naturalistična tehnika.

3.2 »Sodna« vloga

V večini realističnih romanov nastopa skupnost kot sodnik in cenzor posameznikov, pri *Kapitanovih* pa ostaja njena »sodna« vloga vendarle dokaj omejena. Po rojstvu drugega nezakonskega otroka velja Agata v vasi za marginalko, a v resnici ni izločena iz skupnosti. Če se najprej dozdeva, da sodbi takoj sledi kazen (Agata nikakor ne more najti krstne botre za nezakonskega sina), skupnost pozneje ne izvaja pritiska ali represivnih ukrepov (drugачe kot npr. v *Ani Karenini*). Sodba se oblikuje v govorico, v izjave skupnosti, nikoli posameznikov. Skupnost razsoja, vendar tako rekoč nikoli ne obsodi. Sicer pa je opešala celo njena vloga sodnika: »Življenje samo se je močno sprostilo. Vse, kar je bilo nekoč prepovedano, kar je bilo nekoč nelepo, čeprav mikavno, je zdaj postalo nekaj vsakdanjega. Greh je bil greh samo še v cerkvi, zunaj ga ni bilo.« (Kranjec 1938: 121.)

Nismo več v 19. stoletju. Prva svetovna vojna je povzročila krizo vrednot, obenem tudi ohlapnejšo moralo.

4 Sklep

Kapitanovi so torej oblikovani kot roman na treh ravneh: družinski (usoda družine), družbeni (vaška skupnost, kamor sodi družina Kapitanovih in jo predvsem predstavlja »moralni okvir«) in posameznikovi ravni (usoda oseb, ki so vedno upodobljene z vidika njihovega razmerja z družbenim okoljem, v katerem živijo). Vezi med tremi ravnmi se ustvarjajo z igro medsebojnih vplivanj. Seveda so pri tem najbolj jasno razpoznavne odločujoče vloge, ki jih imajo osebe pri propadu družine, in vpliv družbe v širšem smislu na Agatino življenje. Ko je dal svojemu romanu naslov

Kapitanovi, je Miško Kranjec usmeril bralčevo pozornost na dejstvo, da postavlja po zgledu naturalističnih romanov v ospredje propad neke družine, v kateri se izrazito uresničujejo medsebojni vplivi med posameznikom in okoljem.

Slovenska književnost v tridesetih letih še vedno ni bila zasičena z naturalističnim romanom. Ker so ga prejšnje generacije le deloma udejanile, predstavlja veliki naturalistični roman, kakršnega je razvil Miško Kranjec v *Kapitanovih*, v slovenski književnosti skoraj novo zvrst. Tako s tematskega kot strukturalnega in naratološkega zornega kota se ta roman dobro umešča med najzgodnejše naturalistične romane. Soočenje posameznika in njegovih prirojenih lastnosti z okoljem, upodobitev propada, ubeseditev zgodbe kot »izseka življenja« ter razširjena uporaba personalnega pripovedovalca so namreč prvine, zavoljo katerih je ta roman nedvomno pozna, vendar popolna uveljavitev naturalizma. Presenetljivo ustreza prvim evropskim naturalističnim modelom 19. stoletja in močno odstopa od znanstvenih in literarnih dosežkov 20. stoletja.⁴

Viri

Kranjec, Miško, 1938: *Kapitanovi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Literatura

Baguley, David, 1995: *Le naturalisme et ses genres*. Pariz: Nathan. [Izpopolnjena različica knjige iz leta 1990 *Naturalist Fiction. The Entropic Vision*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.]

Larivaille, Paul, 1974: L'analyse (morpho)logique du récit. *Poétique*, 19, II.

Zdravec, Franc, 1978: Razgledi po Kranjčevem romanopisju. Miško Kranjec: *Kapitanovi*. Ljubljana / Murska Sobota: Mladinska knjiga / Pomurska založba. 389–484.

Zdravec, Franc, 1988: *Poet prekmurskih ravnin. Miško Kranjec 1908–1983*. Murska Sobota: Pomurska založba.

⁴ Naj omenimo, da bi bili mogli z istega zornega kota presojeti tudi Kranjčev roman *Do zadnjih meja* (1941) ali pa roman *Nasedli brod* Toneta Seliškarja (1938).

OCENE IN POROČILA

Katja Mihurko Poniž: *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave (*Knjižna zbirka za ženske študije in feministično teorijo Delta*), 2003. 244 str.

Precej poguma, upornosti, pa tudi drznosti je potrebno, da se mlada literarno-zgodovinska misel loti teme, ki velja že za »raziskano« in poskuša na novo osvetliti delo pisateljice, ki sicer predstavlja prvo pomembnejšo slovensko avtorico, a ji je literarna zgodovina na splošno prej omalovažujoče odrekala kot velikodušno priznavala izrazitejšo umetniško vrednost. Prav takega nehvaležnega početja se je lotila Katja Mihurko Poniž, ena prvih doktoric ženskih študij in feministične literarne teorije na Univerzi v Ljubljani, ki je s svojo knjigo *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti* temeljito in predvsem s predsodki neobremenjeno, zato pa zares na novo ovrednotila literarno delo znane, vendar zaradi stalnega podcenjevanja tudi že iz šolskih učbenikov izginjajoče slovenske pisateljice – »naše Zofke«, kakor je njeni sočasni kritiki po časopisih niso ljubkujoče, temveč nemarno in vničdevajoče imenovali. Kajti ne pozabimo, pisateljski kolegi mlade Zofke Kveder so v njenem času smeli (za)blesteti s svojimi imeni in priimki, kritiki in literarni zgodovinarji pa so nato z vso resnostjo obravnavali njihove spise. Čisto drugače je bilo s pisateljskimi začetki žensk, ki so bili v konzervativno zakrknjenem slovenskem svetu tako redki in nezaželeni, da se je tudi mlada Zofka Kveder sprva upala podpisovati le z »Z«, kasneje pa se je nekaj časa skrivala celo pod moškim psevdonomom. Ali drugače, pisateljska (in intelektualna) dejavnost moških je bila v avtoričinem času – kakor je o tem z bolečino, a tudi s protestom pisala še prenekatera avtorica, med njimi na primer slavna Virginia Woolf – »že tristo let stara, skrbno valjana trata«. Na Slovenskem pa bi lahko to skrbno valjanje, ki je ženske odrinjalo od sleherne učenosti ter posledično od ustvarjalnega dela, razvlekli še za kako dodatno stoletje. In v takih razmerah, tako rekoč iz nič, se je iz ljubečega starševskega objema nekega alkoholika in njegove oblastne žene tam nekje sredi blatnega slovenskega podeželja rodila naša prva pomembnejša pisateljica. Komaj šestnajstletna je zbežala od doma, se zaposlila v različnih pisarnah, varčevala denar za študij, vmes pisala, odšla preko Trsta v švicarski Bern, kajti le v tem mestu so lahko v njenem času študirale tudi ženske, ki niso imele opravljene mature, in od tam v Prago. V nemogočih razmerah, ne kot družinska ženska znamenitost, ki bi jo navdušeno podpiralo sorodstvo ali vsaj kak krajevni župnik (kakor je bilo to včasih v prijazni navadi pri usodah nekaterih nadarjenih slovenskih pisateljev). Ne. Zofka Kveder je vzniknila in morala preživeti povsem samohodno. In prav tako, samorastniško in samohodno, je tudi pisala. Objavljala je, čeravno kritika ni marala žensk, ki so pisale in je z vnaprejšnjim odklonilnim mnenjem zavračala njene spise. Katoliški krogi so jo napadali kot feministko, kar je seveda tudi bila – in najbrž ne da bi se tega posebno zavedala. Njen

feminizem je zrasel iz samoumevne človeške občutljivosti, s katero je opazovala življenje okrog sebe, krivično razdelitev vlog v družbi, pa tudi lastno žensko usodo. Toda biti feministka v njenem času je pomenilo biti obvezna sovražnica moških, kokoš, ki kikirika, slaba mati, lahkoživka in morda še kaj. Zoper take stereotipe pa se je Zofka Kveder vneto borila, včasih tudi zaman in gledano iz današnjega zornega kota pogosto smešno, z nerodnimi argumenti. Toda bila je med prvimi, ki so v slovenskem prostoru razbijali mnoge stereotipne podobe, zlasti ženske in ženskosti, pa tudi najrazličnejših ženskih tradicionalnih vlog, ki jim jih je vsiljevala patriarhalna družba.

Ali dramtiziramo? Nikakor. Vse to in še marsikaj drugega je potrebno vedeti, če želimo razumeti literarno delo pisateljice, kakršna je bila Zofka Kveder. Vsekakor je bila bolj nenavadna in izvirno posebna, kakor se ji je to dolga leta priznavalo, njene intelektualne zmogljivosti pa so premogle globino, ki so jo ocenjevalci v glavnem podcenjevali. Le redko se je v literarni zgodovini našel kdo, ki je skušal povzdigniti glas in ovreči zakoreninjene klišeje v zvezi z njeno literarno podobo (npr. M. Boršnik, tudi S. Borovnik, v Zagrebu pa Z. Kovač), potem pa so ti glasovi spet tihceno poniknili, ne da bi odebeljene sluznice predsodkov in površnih interpretacij tudi zares odstranili. Se bo to zgodilo tudi zdaj, po izidu nove študije o življenju in delu Zofke Kveder, ki jo je napisala Katja Mihurko Poniž? Upamo, da ne. Zakaj težko si predstavljamo, da bi njena natančna, izvirna knjiga o tej slovenski prozaistki in dramatičarki, pa tudi feljtonistki in prevajalki ter preprosto posebni ženski, pustila radovedno bralstvo še naprej hladno. Zofki Kveder je Mihurko Poniževa podelila mesto, ki si ga je ta pisateljica zaslužila že od nekdaj, namreč v skupini slovenskih avtorjev moderne, ne pa med nekakšnimi »naturalisti« ali »spremnimi pojavi«. Njen literarni svet je analizirala kot stičišče med slovensko, nemško in hrvaško poetiko moderne, naklonjeno razkrivanju drugačnega in Drugega. To se je odvijalo v času Ivana Cankarja, Arthurja Schnitzlerja in Egona Schieleja. Premikati se je začelo že cela desetletja pred Simone de Beauvoir in ob spremljavi le nekaterih, še plahih feminističnih literarnih poskusov v nemškem literarnem prostoru. V času, ko je bila večina slovenskih žensk bodisi nepismenih ali pa povsem ponemčenih. V kratkem obdobju, ko je s prizadevanjem prvih slovenskih intelektualk, učiteljic iz tržaške okolice, začel izhajati prvi slovenski ženski časopis *Slovenka* kot štirinajstdnevna priloga *Edinosti*. Takrat, ko je temu listu uspelo pridobiti borih petsto naročnic. Tako da poznavalca časa in razmer zares pošteno zazebe ob spoznanju, kako sama, osamljena je ta »naša Zofka« v resnici bila.

V Predgovoru k svoji knjigi Katja Mihurko Poniž poudarja, da je Zofka Kveder poskušala uresničevati drugačne podobe ženskosti, kot jih je bila pripravljena sprejeti družba ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Svojo študijo o tej posebni pisateljici nadalje razdeli na dva dela, na analizo literarnih del in njihovo umestitev v vzdušje evropske moderne, v drugem delu pa nadaljuje s podrobnim opisom pisateljčine življenjske poti. Prav slednjo je potrebno upoštevati, saj srečujemo v literarnem delu Zofke Kveder številne prepoznavne avtobiografske prvine. Njeno delo sta zaznamovali filozofska in literarna tradicija nemškega govornega prostora, poudarja Mihurko Poniževa spričo manj znanega dejstva, da je Kvedrova svoja besedila pisala in objavljala tako v slovenskih in hrvaških kot tudi v nemško pisanih

literarnih revijah in časopisih. V splošni literarnozgodovinski zavesti pa je ostala bolj znana kot sodelavka že omenjene *Slovenke*, prvega slovenskega feministično obarvanega časopisa. V tem listu je Kvedrova poleg literarnih spisov objavljala tudi svoje najbolj ostre feministične članke. V njih je lucidno analizirala položaj žensk v 19. stoletju. Obdobju *Slovenke* je eno svojih prodornih raziskav posvetila že Marja Boršnik v *Študijah in fragmentih* (1963). V njej je med drugim zapisala, da je bil to čas, ko so se nekatere ženske v javnem življenju že pojavljale, vendar so bile najbolj spoštovane tiste, ki so uresničevale tradicionalne ženske vloge. Zofka Kveder, ki je *Slovenko* omenila celo v nekem literarnem spisu (1899), je bila pogumna sodelavka tega lista. Mihurko Poniževa pri tem opazuje, da literarna zgodovina Kvedrovi nikoli ni odrekala borbenosti pri uveljavljanju novodobnih ženskih pravic, dvomila pa je o njenih literarnih kvalitetah. Njena študija se nadalje posveča prav dokazovanju nasprotnega, to je duhu časa, ki ga delo Zofke Kveder nedvomno odraža, pa tudi inovativnosti, ki jo je vanj pisateljica z vso vnašala. Oboje je ostajalo navadno prezrto.

Čas moderne, v katerem je pisala tudi Kvedrova, so različni literarni zgodovinarji (M. Boršnik, A. Slodnjak, J. Mahnič, F. Bernik, F. Zadravec, A. Ocvirk, D. Pirjevec idr.) različno poimenovali. Že Slodnjak pa je na primer menil, da je bila Kvedrova bližje Cankarju kot Govekarjevemu naturalizmu. Podobno sta razmišljala tudi M. Boršnik in G. Kocijan, na mnoge tematske novosti sem opozorila tudi S. Borovnik, številne druge sodbe pa so le ponavljale mnenja predhodnih literarnih zgodovinarjev. Za analizo del Zofke Kveder je pomembno spoznanje, da so mnogi tuji teoretiki (Le Rider, O. Weininger) dela avtorjev (in avtoric?) ocenjevali kot izraz želje po individualizmu, ki je bil hkrati posledica spoznanja, da je človek na svetu popolnoma sam. V tem obdobju so se širili vplivi Nietzscheja in Macha, na to, kaj opredeljuje ženskost, pa je skušal odgovoriti tudi znameniti S. Freud. Pri tem so zelo pomembne še druge slike, s pomočjo katerih spoznavamo tedanje neliterarno ozadje. Tedanja zelo znana pisateljica Ellen Key, ki jo je brala in poznala tudi Kvedrova, je na primer zavračala intelektualno udejstvovanje žensk, čeprav je veljala za borko za ženske pravice. Številni drugi so ga zavračali z enako vnašajo in o tem pisali (na žalost še danes po tej plati) znamenite spise. Tako je na primer ugledni O. Weininger v svojem delu *Spol in značaj* (*Geschlecht und Charakter*, 1910) dokazoval manjvrednost ženske, ki da je »nesposobna genialnosti«, torej vrhunskih intelektualnih dosežkov. Ženska po Weiningerju zato ne more biti osebnost, temveč je zanjo primerna le vloga pasivnega objekta. Weiningerjevo mnenje pa je bilo zelo razširjeno, saj se je opiral na spoznanja uglednih psihiatrov svojega časa. Tako se je oblikovala in ustalila slabšalna, ponižujoča podoba ženskosti, zoper katero tudi ne tako redke kritike uglednih osebnosti (npr. Rose Mayreder, ki je bila sopotnica Huga Wolfa) niso prav nič zalegle. Katja Mihurko Poniž ob tem za ilustracijo pomenljivo pripominja, da tudi v delih pisateljev slovenske moderne le redko zasledimo tako reprezentacijo ženskosti, ki bi žensk ne prikazovala v njihovih tradicionalnih vlogah. Nasprotno pa se v delih pisateljic iz tega obdobja ženske pojavljajo tudi v vlogi emancipirank. Njena primerjava s sočasnimi liki v delih nemško pišočin, v glavnem avstrijskih, in slovenskih pisateljic pa ponuja v tej knjigi eno najbolj zanimivih in izvirno raziskovanih mest. Mihurko Poniževa tako ugotavlja, kako so tudi ženski liki

v delih Zofke Kveder nastali iz prepričanja, da je potrebno v literaturo vnesti drugačne, neolepšane podobe ženskosti. Poudarja, da so na pisateljčino ustvarjanje vplivale tako impresionistične kot simbolistične posebnosti Cankarjevega dela, ki pa so v njenih delih le manj intenzivne. V naslednjih poglavjih Mihurko Poniževa dokazuje, kako sta inovativnost pri izbiri tematike ter njena podobnost s sodobniki in sodobnicami iz nemškega govornega prostora ostajali v glavnem neopaženi.

Novosti v delih Zofke Kveder analizira Katja Mihurko Poniž v poglavjih z naslovi Tematizacija ženske identitete, Reprezentacije materinstva, Reprezentacije ženske ljubezenske želje in Reprezentacije ženske želje po izobrazbi. Za tematizacijo ženske identitete se je Kvedrova odločila, ker je v filozofiji, sociologiji in literaturi pisatelj na prelomu stoletja, vsekakor pa tudi v čisto konkretnem, vsakdanjem življenju naletela na prepričanje, da ženska moškemu ne more biti enakovredna. Enako kot znamenita francoska antropologinja Simone de Beauvoir je Kvedrova že mnogo pred njo izražala prepričanje, da je ženskam v zahodnoevropski tradiciji dodeljen »položaj Drugega«, piše Poniževa. Primerljivo pa je tudi razmerje Zofke Kveder do ženskega telesa. V njeni literaturi najdemo namreč številne slike, ki pričajo, da je ženska v lastno telo ujeta in da je njeno telo vir občutka o lastni manjvrednosti (take so pri njej nove, a opazno številne slike poroda, pri katerem ženska zaradi bolečin ali spolne zlorabe svoje telo občuti kot tuje). Primerljiva opažanja pa navaja Mihurko Poniževa, ko razišče tudi sočasno literaturo avtoric v nemško piščem prostoru (pri F. Reventlow, E. Kotanyi, E. Asenijeff). Tudi njihova dela namreč izražajo boleče neskladje med dušo in telesom. Omenjeni temi je Kvedrova dodala še nove, socialno obarvane slike nezaželenih materinstev, neplodnosti, posilstev in podobnega.

Poleg proletarskih ženskih usod in usod tistih s socialnega dna jo je vznemirjala tudi usoda ženske, ujete v navidezno prijeten in urejen meščanski dom, kar je še posebno razvidno v njenem romanu *Hanka*. Toda Hanka se svoji vnaprej določeni vlogi upre, medtem ko se v drugih delih Zofke Kveder pogosto pojavljajo ženske, ki zblaznijo, ker ne morejo zaživeti zunaj okvirov patriarhalne skupnosti. Veliko njenih likov se zato odloči za samomor, kar so kritiki Kvedrovi pogosto očitali kot pretirano črnogledost in prezrli, da ju pisateljica izvaja iz silovite ženske želje po uresničitvi lastnega jaza, nato pa iz katastrofalnega spoznanja, da so obsojene na nemoč in podrejanje. V zvezi z analizo romana *Hanka* kot pisemskega romana pa je zanimivo opozorilo Mihurko Poniževe, ki je v skladu s teoretično literaturo na temo t. i. ženske pisave (Silvia Bovenschen: *Umišljena ženskost – Imaginierte Weiblichkeit*, 1979) ugotovila, da so ženske s tem, ko jim je bila pripoznana sposobnost pisanja pisem, osvojile tudi že drugo obliko, obliko romana, pri čemer pa je pot v literaturo vodila pogosto prav preko pisemskega romana. Kajti tak roman da je dopuščal tematiziranje privatnega življenja in izražanje osebnih občutij. Obenem pa, piše teorija (Wolfgang Jeske: *Pisemski roman – Der Briefroman*, 1981), je pisemski roman omogočal navzočnost Drugega, omogočal je izpoved, saj so bila »pisma« – tako tudi v *Hanki* – le navadna pretveza in so ostala v resnici neodposlana. Ženska pisava je tista, ki prisluhne raznolikosti glasov Drugega, je v enem svojih del zapisala znana H. Cixous, ena od utemeljiteljic sodobne feministične literarne teorije. In opazno je, poudarja Poniževa, da je naša samohodna Zofka Kveder o problematiki spolne iden-

titete razmišljala že na začetku dvajsetega stoletja, in to tako v smislu biološkega kot družbenega spola, torej povsem moderno.

V poglavju Reprezentacije materinstva Mihurko Poniževa ugotavlja, da predstavljajo materinski liki v delih Zofke Kveder pomembno novost v slovenski literarni tradiciji. Kvedrove namreč niso zanimale matere, ki bi v obliki idealiziranih likov utelešale patriarhalne predstave o dobri ženi in vzorni materi, o taki, ki zatira lastne interese, seksualnost in ki živi predvsem za svoje družinske člane. V vseh obdobjih, pišejo znane teoretičarke (npr. R. Mohrmann), je prevladovala stilizirana podoba materinstva, izoblikovana pod vplivom krščanskega lika marijanske dobre matere. Zofka Kveder je s tradicijo prelomila tudi na tem področju.

Materinskih likov ni slikala črno-belo, to je bodisi kot žrtve ali tako, da bi jih povelečevala, temveč je nakazovala številne probleme, s katerimi se je srečevala ženska kot mati. Že S. Borovnik (*Pišejo ženske drugače?*, 1995) pa sem opozorila, da je Kvedrova oblikovala tudi odkrite, tedaj redke motive nosečnosti in poroda, skupaj z razkrivalnimi liki mater, ki jih je življenje prignalo v neizmerno stisko in brezizhodnost (v številnih črticah, pa tudi v romanu *Njeno življenje*, v katerem srečamo celo lik matere morilke). Znano je obenem tudi, da Zofka Kveder ni bila zagovornica tako imenovanega materinskega nagona. Porodne bolečine so bile zanjo navadno biološko dejstvo, ne pa kakršno koli »uresničevanje ženskosti«. Tako je polemizirala s kvaziteorijo, ki je bila v znanstvenih spisih njenega obdobja še močno prisotna. Zanjo je bilo materinstvo čustvo, ki ga v odnosu do otroka ženska šele izoblikuje, ne pa izraz nekakšnega nagona, ki naj bi ga ženske samoumevno posedovale. Zofka Kveder se je za izrazito moderno izkazala tudi takrat, kadar je za dogajališče svojih črtic izbirala porodnišnico, to je kraj, kjer so v njenem času rojevale ženske s socialnega roba. Te je družba zaničevala, kajti bile so v glavnem nezakonske matere. Tako je pisateljica zmeraj znova kazala na dvoličnost patriarhalne družbe, ki je na primer dovoljevala živahno življenje v bordelih, na drugi strani pa kot nesnogo zavrгла ženske, ki jih je doletela nosečnost.

Pisateljčino ukvarjanje z motivi rojstva otrok in smrti mater ob porodu, poudarja Mihurko Poniževa, je treba povezovati z motivno mrežo, kakršno je ustvarila umetnost evropske moderne. Podobam nosečnosti in poroda so namreč precejšnje pozornost posvečale tudi pisateljice iz nemškega govornega prostora, oboje pa je našlo svoje izrazito mesto tudi na znamenitih slikah avstrijskega slikarja E. Schieleja. Slovenka Zofka Kveder je ob takih motivih pokazala še dodatno socialno občutljivost, saj je oblikovala tudi celo paleto ženskih likov kot mater, ki jih nosečnost in materinstvo nista osrečevali, temveč sta bili zanje predvsem vir novega trpljenja. Ob likih sebičnih mater, ki so izviralni tudi iz njenega travmatičnega odnosa z lastno materjo, je načenjala nove teme o odnosu med materjo in otrokom, pri tem pa nadaljevala s prikazovanjem zamolčanih plati ženskega življenja. Številne druge pisateljice iz istega obdobja, poudarja Mihurko Poniževa, so bile zlasti pri ubesedovanju takih tem še popolnoma ujete v tradicionalne vzorce (in o čemer je Mihurko Poniževa tudi v *Jeziku in slovstvu* že pisala, namreč v članku Slovenske pisateljice – sodobnice Zofke Kveder, *JiS* 1999/2000, 4, 121–132).

V poglavju Reprezentacije ženske ljubezenske želje nudi raziskovalki Katji Mihurko Poniž izhodišče za razmišljanje o oblikovanju te teme pri Zofki Kveder delo

Mary Wollstonecraft z naslovom *Zagovor pravic ženske*, ki je v slovenskem prevodu izšlo 1993. Ta je žensko seksualno poželenje kot razdiralno zavračala, povezovala pa ga je z neprimerno vzgojo deklet, ki so jih tudi v času Zofke Kveder pripravljali predvsem za poroko. O tem je v članku Naš hiperidealizem leta 1900 v *Slovenki* pisala tudi Kvedrova. V svojih delih je pisala o mladih ženskah, nesrečnih zaradi poroke, ki je niso želele. Take prisilne poroke so tvorile izhodišče v eni od črtic v *Misteriju žene*, v romanu *Njeno življenje*, pa tudi v nekaterih dramskih besedilih, na primer v zbirki enodejank z naslovom *Ljubezen*. Mnogo je tudi besedil, v katerih je pripovedovala o neizpolnjeni ljubezni. Že v svojem prvencu pa je pisateljica prikazala tudi ženske, ki si upajo svoje seksualne želje uresničiti, a jih zato doleti družbeni prezir. Zofka Kveder je pokazala torej na ujetost žensk tudi na tem področju. Zlasti kritiki iz katoliških krogov so se zato pogosto spotikali ob pisateljiciine svobodomiselnosti. Z njimi je namreč bralcem jasno namigovala, da je moški na ljubezenskem področju veliko svobodnejši od ženske, obenem pa je lucidno ugotavljala, da mora ženska najprej spremeniti svoj odnos do sebe, da bi v ljubezni do moškega lahko uresničevala lastno identiteto. Kako je bila Kvedrova pri tem razmišljanju sodobna, pa je razvidno iz domala podobnih misli pri francoski teoretičarki Luce Irigaray v delu *Etika spolne razlike* (1984), ki pa je nastalo kar osemdeset let pozneje. Motiv tragične ljubezni, ki korenini v osebnem življenju, opozarja Mihurko Poniževa, srečujemo tudi pri drugih slovenskih avtoricah iz istega obdobja, na primer pri Lei Fatur in Marici Nadlišek Bartol. Opazno žensko željo po emancipaciji pa so tematizirale še številne avtorice iz nemškega govornega prostora, kar ponovno dokazuje, da ni Zofka Kveder prav nič zaostajala za njimi.

V zadnjem poglavju prvega dela svoje knjige z naslovom *Reprezentacije ženske želje* po izobrazbi Katja Mihurko Poniž navaja, da se v delih Zofke Kveder pojavljajo tudi številne uradnice in študentke, ki uresničujejo želje po znanju in izobrazbi. Moderna je namreč odpirala tudi vprašanje, ali je ženska upravičena do univerzitetnega študija ali ne. Na koncu 19. stoletja je bil ta problem zelo aktualen in vedno več žensk je želelo študirati. Na drugi strani pa je močan ženski ideal predstavljala »ne preveč izobražena ženska«. Toda ženskam so se vrata študija odprla – denimo na Dunaju – šele leta 1897, med zadnjimi v monarhiji, medtem ko Slovenci v tistem času lastne univerze še sploh nismo imeli. Zofka Kveder pa je bila novodobno moderna tudi na tem področju. V *Slovenki* je 1901 objavila članek z naslovom *Emancipacija*, v katerem je obsodila oviranje žensk pri njihovi želji po izobrazbi. Resno oviro pri tem pa je videla v pomanjkanju denarja, kar je nenazadnje izkusila tudi na lastni koži. Izobražena ženska v slovenskem prostoru je bila v njenem času redka kot bela vrana, da pa je bila nezaželena in zasmehovana, vidimo celo pri Ivanu Cankarju, ki je tak lik v eni od svojih črtic grobo ironiziral.

V drugem delu študije, ki nosi naslov *Po poteh življenja*, pa se Mihurko Poniževa v slogu, ki spominja na odličnost Marje Boršnik, natančno posveča življenjskemu ozadju, ki je pogojevalo in marsikdaj onemogočalo delo edinstvene pisateljske osebnosti, kakršna je bila Kvedrova. Ta del knjige, ki je nastal tudi na osnovi še neobjavljenega gradiva iz zapuščin različnih, z Zofko Kveder povezanih osebnosti, ni napisan samo z literarnozgodovinskim, temveč že kar z literarnim talentom. Kaže na zavzeto znanstvenično željo, da bi bralec Zofko Kveder vendar že spoznal v vsej

njeni širini. Obenem sledijo njeni biografski opisi prepričanju, ki ga lahko najdemo tudi v siceršnji sodobni feministični literarni zgodovini in kritiki, namreč da je potrebno ob analizi njihovih literarnih del še zlasti upoštevati tudi čisto konkretne življenjske razmere žensk, saj so se le-te v preteklosti bistveno razlikovale od tistih, v katerih so ustvarjali moški. Tako se tudi to, sicer znanstveno zasnovano delo o Zofki Kveder, zaključi kot pretresljiva zgodba o ženski, ki je svoje izstopanje iz monolitnih kolektivov drago plačala: z osamljenostjo, boleznijo in s smrtjo. Ta poglavja, piše Mihurko Poniževa, dokazujejo, da je Zofka Kveder v svojem delu preživljala vse tiste reprezentacije ženskosti, o katerih je pisala. Z nobeno ji ni bilo prizaneseno, pa naj je šlo za tolikanj kritizirano svobodno ljubezen, težke družinske odnose, krčevito željo po izobrazbi ali za bolečino matere ob smrti lastnega otroka. Njena literarna obdobja so bila svetla in temna, toda zapuščenost in nepriznavanje sta jo dokončno pahnila v temo.

Ob koncu naj Katji Mihurko Poniž čestitamo za njen izvrstni prvenec, ki se zlasti v drugem delu bere kot napet roman. Javnosti, predvsem znanstveni in strokovni, pa naj zastavimo vprašanje: Kdaj se bo tudi Zofka Kveder, prva pomembnejša slovenska literarna ustvarjalka, smela umestiti v paradno serijo *Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev*? Ena in edina?

Silvija Borovnik
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta
kds.mlacnik@siol.net

Slovenski roman: mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana, 5.–7. december 2002. Uredila Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. 724 str.

Slovenski roman je zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija Obdobja, ki je potekal v Ljubljani decembra 2002. Je zelo obsežen, saj prinaša kar 76 prispevkov na 724 straneh. Gradivo je razdeljeno na enajst tematsko zaokroženih razdelkov (in ne trinajst, kot nas poskuša prepričati uvodnik; očitno je, da je po nastanku uvodnika prišlo še do nekaterih sprememb pri razvrščanju prispevkov). Slovenski roman je obravnavan iz različnih zornih kotov, saj so svoj pogled nanj prispevali mnogi slovenski in tuji literarni zgodovinarji različnih metodoloških usmeritev, pa tudi predstavniki drugih strok (npr. računalništva, filozofije in muzikologije). Kar dvanajst prispevkov je v celoti v tujih jezikih (z izvlečkom v slovenščini), kar daje zborniku dodatno mednarodno razsežnost.

Prvi razdelek je posvečen slovenskemu romanu v 19. stoletju. Avtorji raziskujejo vpliv izročila evropskega sentimentalizma na začetke slovenskega romana (**K. Bogataj Gradišnik**), opisujejo dve ideološki usmeritvi slovenskih piscev v 19. stoletju (**S. Bonazza**) in sledijo liku desetega brata v slovenski literaturi od Levstika do Cankarja (**V. Nartnik**). **N. Petkovsko** zanima primerjava ljubezenske zgodbe slovenskega izobraženca v Jurčičevem *Desetem bratu* s tisto v Virkovem romanu

1895, *potres*, **T. Pogačarja** pa odražanje liberalne politične usmeritve Ivana Tavčarja v njegovem delu *Visoška kronika*.

Drugi razdelek prinaša prispevke o Ivanu Cankarju ter njegovih sodobnikih Izidorju Cankarju in Franu Govekarju. Avtorje zanima predvsem Cankarjeva metaforika (**J. Čeh**) ter odražanje pojmov doma in ceste/poti v njegovih romanih (**T. Čepelevska**). **J. Lipnik** se ukvarja s povezavo med krajevnimi imeni v *Martinu Kačurju* in usodo osrednje osebe romana, **I. Živančević Sekeruš** pa s črtico *Nenapisani romani*, ki je primer zgodnje pripovedi samozavedanja. **K. Marinčič** v prispevku o Cankarjevih sodobnikih postavlja tezo, da Izidor Cankar z uporabo določenih dekadentnih elementov v romanu *S poti* ironizira naturalistični roman. **E. Koren** doslej literarnozgodovinsko še neevidentirane različice Govekarjevega romana *V krvi* iz leta 1944 primerja z originalno verzijo.

Tretji razdelek je posvečen ženskemu vprašanju in Zofki Kvedrovi. Poleg kratke predstavitve sodobnega slovenskega ženskega romana in njegovih avtoric, ki jo prinaša prispevek **S. Borovnik**, v tem razdelku najdemo obravnavo mitologizacije ženske v Cankarjevih romanih *Na klancu* in *Gospa Judit* (**A. Jensterle Doležal**), pogled na odnos med materjo in hčerjo v sodobnem slovenskem romanu ob delih Berte Bojetu, Maje Novak in Brine Švigelj Mérat (**M. Pezdirc Bartol**) in medkulturno interpretacijo dveh romanov Zofke Kveder, *Njeno življenje* in *Hanka* (**Z. Kovač**). **K. Mihurko Poniž** roman *Njeno življenje* obravnava še z vidika sodobne feministične literarne teorije.

Razdelek o žanrih je najobsežnejši. Največ prispevkov se ukvarja z zgodovinskim romanom, nekaj pozornosti pa je posvečeno tudi mladinski književnosti (**D. Harnija, Z. Jan**), (avto)biografiji (**A. Koron, I. Samide, M. Stanovnik**), kriminalki oz. detektivki (**B. Pregelj Balog, P. Svetina**) in potopisu (**A. Zupan Sosič**). Zanimiva je sistematizacija žanrov v daljši slovenski prozi na podlagi žanrskih oznak literarne kritike, ki jo prinaša prispevek **A. Belšak**; ta pokaže, da se daleč najpogosteje pojavljata zgodovinski in kmečki žanr.

Razdelek o sodobnem romanu je sestavljen iz zelo raznovrstnih prispevkov. **E. Popovska** in **J. Pszczoła** se posvečata romanom Draga Jančarja, **L. Bošković Menuetu za kitaro** Vitomila Zupana, **Z. Konstantinović Zmotam dijaka Tjaža** Florjana Lipuša, **M. Peserl** pa *Veliki živali samote* Evalda Flisarja. Ostale raziskovalce sodobnega slovenskega romana zanima, kakšno funkcijo opravljajo v njem meščanstvo (**M. Štuhec**), slovstvena folklor (M. Stanonik) in prepletanje realističnih elementov s fantastičnimi (**F. Zadravec**); sprašujejo se še, na kakšen način so se romani, nastali pred osamosvojitvijo Slovenije, oddaljevali od ideologije (**J. A. Sozina**) in kako je v romanih, ki so izšli v zadnjih nekaj letih, predstavljen človekov notranji svet (**H. Glušič**).

Prispevki, ki so se znašli v literarnoteoretskem razdelku, se med drugim posvečajo medbesedilnosti, postopku, imenovanemu *rewriting* (**P. Scherber**), razmerju med fikcijo in resničnostjo, ki je povezano s problemom tožb zaradi obrekovanja v fikciji, še zlasti z znanim primerom Matjaža Pikala (**M. Juvan**), lirizaciji romana (**I. Novak Popov**) in grškemu romanu kot predhodniku novoveškega (**J. Vrečko**). Nekateri (npr. prispevek **J. Škulj**) slovenski roman postavljajo v evropski kontekst.

V naslednjem razdelku je v ospredju zanimanja jezik. Avtorji se besedil Ivana Cankarja, Cirila Kosmača, Josipa Jurčiča in Ivana Tavčarja med drugim lotevajo z nizkoentropijskim jezikovnim modelom (**P. Jakopin**), medbesedilno analizo (**M. Mercina**) in analizo ključnih besed (**F. Premk**). Prispevek **M. Jesenška** se posveča sopomenskosti v Cafovem prevodu *Robinsona Mlajšega* iz češčine.

Razdelek, ki sledi, sooča slovenski roman z evropskim. Prispevki obravnavajo prevode slovenskih avtorjev v tuje jezike (zlasti prevod Tavčarjevih del v italijanščino – **F. Ferluga - Petronio** in Cankarjevih v madžarščino – **I. Lukács**) in obratno (prevod Gombrowiczevega *Trans-Atlantika* iz poljščine v slovenščino – **B. Tokarz**), literarne vplive na Miro Mihelič (**F. Gacoïn - Marks**) in Frana S. Finžgarja (**T. Smolej**), nemško literaturo na Slovenskem v 19. stoletju (**M. Birk**)... Dva prispevka sta posvečena Bartolovemu *Alamutu* (**M. Mitrović, T. Petzer**), eden pa Šeligovemu *Stolpu*, postavljenemu v evropski kontekst (**G. Polanc Podpečan**).

Naslednjih nekaj prispevkov obravnava nekoliko ožji, južnoslovanski prostor. Poleg tega da med seboj primerjajo določene avtorje (**B. Brlenić - Vujić** primerja Cirila Kosmača z Vladanom Desnico, **N. Radičeski** pa Franceta Bevka s Stojanom Hristovom), se posvečajo tudi sodobnemu slovenskemu in južnoslovanskemu zgodovinskemu romanu (**V. Osolnik**) ter vprašanju zastopanosti slovenske književnosti na južnoslovanskem trgu po naši osamosvojitvi (**Đ. Strsoylavec**).

Poseben razdelek je posvečen slovenskemu romanu in angleščini. Kot je pričakovati, so tudi tu v središču pozornosti problemi prevajanja in literarni vplivi (**D. Čerče** piše o vplivu Johna Steinbecka na Cirila Kosmača), pomembno mesto ima tudi obravnavo izseljenske literature, zlasti del Louisa Adamiča, s katerimi se ukvarjata **H. R. Cooper, Jr.** in **T. Kurent**.

Zadnji razdelek, ki nosi naslov Bralci romana in druge discipline, prinaša nekaj prispevkov s področja didaktike (**M. M. Blažić** se posveča pouku književnosti v osnovni, **A. Žbogar** pa v srednji šoli), filozofije (**J. Muhovič** se sprašuje, kakšna je vloga umetnosti v postmodernem času, **C. Tóth** raziskuje vpliv Schopenhauerja na Slovence) in muzikologije (**G. Pompe** piše o operni obdelavi slovenskih romanov). Veliko pozornosti je posvečeno recepciji literarnih besedil oz. temu, koliko in kaj Slovenci pravzaprav beremo.

Že na prvi pogled je očitno, da so prispevki v zborniku vsebinsko in metodološko zelo raznoliki. Njihovo razvrščanje po razdelkih gotovo ni bilo lahka naloga, še posebno ker bi bilo mnoge prispevke glede na tematiko mogoče uvrstiti v dva ali več razdelkov (obravnavajo mitologizacije ženske v Cankarjevi prozi **A. Jensterle Doležal** se npr. nahaja v razdelku, posvečenem ženskemu vprašanju, čeprav bi bila seveda enako na mestu med drugimi razpravami o Ivanu Cankarju). Končni rezultat je vsekakor dovolj pregleden in smiseln ter bralcu omogoča, da hitro najde prispevke s področij, ki ga še posebej zanimajo.

V središču zanimanja udeležencev simpozija je zgodovinski roman, saj tega obravnava daleč največje število prispevkov. Tudi sicer jih veliko pristopa k literaturi z žanrskega vidika. Proza 19. stoletja je tema, ki očitno še ni izčrpana, saj mnogi avtorji ponujajo nove poglede nanjo, za njimi pa seveda prav nič ne zaostajajo

raziskovalci sodobnega romana. Med romanopisci je najpogosteje obravnavan Ivan Cankar, sledijo pa mu Ciril Kosmač, Ivan Tavčar, Vladimir Bartol in Drago Jančar (kar že samo po sebi kaže na dejstvo, da so literarne zgodovinarje zanimali tako starejši kot sodobnejši avtorji). Veliko je primerjav slovenskih del z romani drugih nacionalnih literatur (kar glede na število tujih udeležencev simpozija seveda ni presenetljivo), obravnav prevodov in literarnih vplivov. Pogoste so še obravnave žensk (kot avtoric ali literarnih oseb) in pogledi na literaturo z vidika bralca. Zelo pozitivno je, da so k obravnavi literature pristopili tudi strokovnjaki z drugih področij in nanjo pogledali z nekoliko manj običajnih zornih kotov – jezikoslovnega, računalniškega, sociološkega, filozofskega.

Avtorji so se večinoma potrudili, da bi svoje raziskovanje tako ali drugače povezali z naslovno temo zbornika, torej slovenskim romanom – ni pa mogoče spregledati dejstva, da je v nekaj primerih ta povezava zgolj posredna. Bralec se ne more popolnoma znebiti občutka, da nekaj prispevkov v ta zbornik ne sodi, ker je področje njihove obravnave predaleč od slovenskega romana, da bi ga bilo mogoče povezati z njim (to velja predvsem za nekatere prispevke iz literarnoteoretskega razdelka). Priznati pa je treba, da je število takšnih prispevkov zelo majhno in da se je – še posebno ob tako široki temi – najbrž bolje sprijazniti z nekaterimi odstopi kot postavljati prestroge omejitve, saj bi ob njih gotovo trpela raznolikost metodoloških pristopov.

Urednika v uvodniku povesta, da je bil namen zbornika »demonstrirati pluralnost aktualnih raziskovalnih pristopov k romanu in njihovo odprtost za interdisciplinarna soočenja« (XIX). Lahko jima le pritrdimo, da je bil ta namen dosežen. Obravnavani zbornik od drugih podobnih publikacij odstopa že po svoji obsežnosti in raznolikosti, poleg tega pa prinaša vrsto zanimivih in svežih pogledov na slovensko literaturo. Nedvomno ga lahko označimo kot pomemben prispevek k raziskovanju slovenskega romana, pa tudi romana na splošno.

Andreja Musar
Portorož
andreja.musar@siol.net

Branja 4: berilo in učbenik za 4. letnik gimnazij in štiriletnih strokovnih šol. Ljubljana: DZS, 2003. 408 str.

Šolsko leto 2003/04 je za srednješolski pouk književnosti pomembno, saj je septembra izšel zadnji zvezek DZS-jevega projekta z naslovom *Branja*. Učbenik in berilo antologijskega tipa za gimnazije in 4-letne strokovne šole je pod uredništvom in redaktorstvom Majde Degan Kapus didaktično in vsebinsko zasnovala Boža Krakar Vogel, v njem pa so kot avtorji posameznih poglavij sodelovali Darinka Ambrož, Vinko Cuderman, Jana Kvas, Adrijana Špacapan in Marjan Štrancar pri prvem zvezku (2000), Vinko Cuderman, Silvo Fatur, Samo Koler, Rajko Korošec, Mojca Poznanovič in Adrijana Špacapan pri drugem (2001), Darinka Ambrož,

Majda Degan Kapus, Boža Krakar Vogel, Irena Novak Popov, Marjan Štrancar, Katarina Torkar Papež in Alojzija Zupan Sosič pri tretjem (2002) ter pri četrtem (2003) Jana Kvas in Irena Novak Popov (pesništvo), Darinka Ambrož, Mojca Poznanovič in Alojzija Zupan Sosič (pripovedništvo) ter Marjan Štrancar (pripovedništvo in dramatika). Koncept razkriva, da se avtorji zavedajo kvalitet sodobnega učbenika za književnost, ki naj bi v uravnoteženem razmerju prinašal tako z učnim načrtom predpisane literarnovedne informacije kot primeren didaktični instrumentarij, ki se kaže v vprašanjih in nalogah. Informacijsko vrednost učbenika dviguje bogata tehnična oprema, in sicer premišljeno izbrano slikovno gradivo (poleg urednice so pri izboru sodelovali še Vesna Velkovrh Bukilica, Igor Gedrih in Tanja Viher), vrhunska likovno-grafična oprema (Ksenija Konvalika) – k tej uvrščam vrsto papirja in tiska (velikost črk, razmike med črkami oz. besedami), vezavo in format, literarnovedni instrumentarij (bio- in bibliografske podatke, literarnozgodovinske in literarnoteoretične podatke, preglednice in tabele) ter druge prvine strokovnega instrumentarija (vsebinsko, stvarno, imensko kazalo, seznam virov in literature). Ker je naštetu na visoki strokovni ravni, lajša (in spodbuja) naslovnikovo komunikacijo z vsebinami, hkrati pa se funkcionalno povezuje z informacijami in vsebinami, kar vodi k temeljnemu cilju pouka književnosti, tj. dejavnemu stiku z leposlovjem. Vprašanja in naloge so zasnovane tako, da omogočajo komunikacijski pouk književnosti: dijaki se o prebranih besedilih pogovarjajo in razpravljajo, se usposablajo za samostojno govorno predstavljanje (pripovedujejo, recitirajo, glasno berejo, raziskujejo, uprizarjajo) ter se vadijo v pisanju. Zapostavljeno ni niti ponavljanje in utrjevanje znanja. Berilo temelji na metodi izkušenskega učenja, naravnane v recepcijo literature in ustvarjalno preoblikovanje umetnostnih besedil (vaje spodbujajo k uprizarjanju, ustvarjalnemu pisanju, uglasbitvi ipd.). Vprašanja in naloge so zasnovane tako, da dopuščajo odprte rešitve, torej spodbujajo ustvarjalno in kritično mišljenje, kar je eden od ciljev pouka književnosti.

Učbenik prinaša 160 besedil 85 sodobnih slovenskih avtorjev, od tega 39 sodobnih slovenskih (in izseljenskih) pesnikov s 107 besedili, 37 pripovednikov s 49 besedili in 14 dramatikov s prav tolikimi besedili. Kot zanimivost povejmo, da konkurenčni gimnazijski učbenik *Svet književnosti 4*, katerega avtorji so univerzitetni učitelji Janko Kos, Tomo Virk, Gregor Kocijan, Lado Kralj in Matevž Kos (strokovna sodelavka Nada Barbarič), prinaša le z učnim načrtom predpisana besedila, tj. 36 pesniških besedil (27-ih avtorjev), 27 pripovednih besedil (26-ih avtorjev) ter 10 dramskih besedil (prav tolikih avtorjev), skupaj torej 73 besedil 63-ih avtorjev. V *Branjih 4* so avtorji večinoma zastopani z več kot enim besedilom, pri čemer je prikazana raznovrstnost njihovega literarnega delovanja (npr. Gregor Strniša kot pesnik, esejist in dramatik, Milan Jesih kot pesnik in dramatik, Edvard Kocbek kot pesnik in pripovednik itn.). Poleg esejev prinaša učbenik tudi scenarij Branka Šömnja in Matjaža Kmecla (*Poet*) ter intervjuje (npr. s Ferijem Lainščkom *Sem regratova lučka*), s posebnim opozorilom, da ni naloga dijakov, naj preberejo in analizirajo vsa besedila, pač pa med izbirnimi le tista, ki se jim zdijo vznemirljiva in za katera bodo imeli dovolj razpoložljivega šolskega (ali domačega) časa.

V nasprotju z *Branji*, ki ne predpostavljajo že izoblikovane bralne kulture, zato jo želijo razvijati in negovati, stremi učbeniški sestav *Svet književnosti* k razvijanju

širše kulturne razgledanosti gimnazijcev, ki naj bi že imeli določeno bralno kulturo. Če primerjamo njuno didaktično vrednost in analiziramo vprašanja in naloge ob posameznih besedilih, lahko ugotovimo, da v *Svetu književnosti 4* vaje niso prenosniško definirane (to pomeni, da ni določeno, ali naj jih dijaki napišejo, se o njih pogovarjajo itn.). Prenosniške dejavnosti bolj definirano od *Sveta književnosti 4* spodbujajo *Branja 4*, zlasti pogovor, kar dokazuje, da uresničujejo sodobno načelo o komunikacijskem pouku književnosti.

Kljub odličnosti so se ob prvem natisu v *Branja 4* vtihotapili nekateri tiskarski skratje, za katere obljublajo, da bodo ob ponatisu odpravljeni, tako npr. natančnejši pregled poglavja o sodobni slovenski pripovedni prozi pokaže, da ni jasno razlikovanje med dvema kratkima pripovednima vrstama (novelo in kratko zgodbo) in da je mestoma vrstno pojmovanje po mojem mnenju celo sporno, npr. pri zbirki *Nekatere ljubezni* Vinka Möderdorferja, ki je najbrž preplet novel (v prvem delu z naslovom *Nekatere ljubezni*) in kratkih zgodb (drugi del *Vsakdanje ljubezni*). Glede na sodobna spoznanja o kratki zgodbi (prim. Tomo Virk, Aleksander Kustec, Alenka Žbogar) se zdi definicija te literarne vrste preohlapna, obravnavana ob primeru, ki se ne zdi izrazito šolski: moja raziskava ne potrjuje, da je Kleč »sodobni slovenski prozi prispeval največ kratkih zgodb« (284), hkrati pa se zdi didaktično površno operacionalizirana. Posledica so vaje, vprašljive npr. z literarnoteoretičnega stališča:¹ tako sedma vaja (285) terja, naj dijak napiše kratko zgodbo s presenetljivim koncem (vemo, da konec v kratki zgodbi ni presenetljiv, čeprav se zgodba res presenetljivo obrne, pač pa je – v nasprotju z novelističnim – odsekan, nezaokrožen, brez moralne poante).

Kar zadeva izbor vsebin, je ta vedno subjektiven in težak, posebej ko gre za sodobno književnost, ki je zob časa še ni pretresel in zgodovina še ni ločila zrnje od plevla.² Vendarle se sprašujem, kako da med izbranimi kratkozgodbarji ni ali Andreja Blatnika, Igorja Bratoža, Alekse Šušulića, Marta Lenardića, Milana Dekleve oz. Andreja Rozmana Roze ali kake ženske predstavnice, npr. Maje Novak, Lele B. Njatin, Lidije Gačnik Gombač ali Silvije Borovnik. Uporabnikom učbenika bi bila koristna tudi informacija, po katerem ključu so izbirali razmerje med pripovednimi vrstami in določili razmerje med pesniškimi, pripovednimi in dramskimi besedili – zlasti zato, ker recepcijske raziskave kažejo, da je pripovedništvo komunikativnejše od pesništva (prim. Tanja Jelenko, 2000: *Modeli motivacije pri domačem in šolskem branju za dijake z zaključnim izpitom: magistrsko delo*, Ljubljana).

Kot predvideva učni načrt, zajemajo *Branja 4* sodobno slovensko književnost po letu 1945, a ne zgolj predpisanih besedil, pač pa mnogo več – tudi izbirna besedila (literarna, pol- in neliterarna), ki jih učitelj lahko ustvarjalno izrabi za najrazličnejše

¹ Prim. tudi str. 264, kjer beremo, da so pisci kratkih zgodb Cankar, Čehov in Maupassant.

² Prim. članek Irene Novak Popov Sodobna slovenska poezija: odprta vprašanja kanona in poučevanja (*Slovenski jezik, literatura in kultura v izobraževanju: zbornik predavanj*, 39. SSJLK, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003), kjer piše: »Še posebej zapleteno je vzpostavljati kakovostno hierarhijo do časovno najbližjih del, ob katerih (še) ne zmoremo nepristranskega pogleda, čeprav zaradi skupnih zunajliterarnih okoliščin in kontekstov morda bolje razumemo njihov nastanek, kroženje, izmenjavo, sprejemanje in obdelavo.« (128.)

oblike dela v razredu: »individualna ali skupna branja so motivacija za govorne vaje, referate, raziskovalno delo, ustvarjalno pisanje« (7). Obveznost oz. izbirnost besedil za posamezni program je označena s posebnimi znamenji. Boža Krakar Vogel je s skupino avtorjev ponovno uveljavila antologijsko berilo, »preizkušen/o/ pred reformo in med učitelji kasneje močno pogrešan/o/«;³ ugotavlja namreč, da so v nasprotju z zahtevami prakse »v času usmerjenega izobraževanja in kasneje avtorji, sledeč priporočilu, da je treba pri pouku krčiti obseg snovi, krčili tudi izbor besedil v berilih na obvezni minimum« (prav tam). Analiza pokaže, da antologija res spodbuja pester pouk književnosti z razvijanjem prenosniških (jezikovnih) in spoznavno-sprejemnih dejavnosti ob širokem izboru reprezentativnih literarnih besedil iz slovenske in svetovne književnosti po razvojnih obdobjih, s spontano povezanimi obveznimi in izbirnimi besedili, ki so naslovnikom v dopolnilno in alternativno branje in obravnavo. Novost in preseganje tradicionalne antologijske zasnove srednješolskih beril so žanrska besedila in osvežen ter mlademu bralcu obsegovno, vsebinsko in književno perspektivno prilagojen izbor besedil in odlomkov. Boža Krakar Vogel poudarja, da avtorji načrtujejo tudi avdiovizualna dopolnila, kot so videokasete in elektronska gradiva.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da so *Branja 4* odlično sodobno, privlačno in predvsem uporabno učno sredstvo, usklajeno s cilji, vsebinami in standardi znanj, ki jih predvidevata učna načrta za gimnazije in druge 4-letne srednje strokovne in tehniške šole, ter ustrezno prilagojeno bodisi za individualno bodisi skupinsko razredno delo. Učbenik in berilo je plod dela izkušenih srednješolskih in univerzitetnih profesorjev, ki so dokazali ne le visoko stopnjo praktične usposobljenosti, pač pa tudi temeljito poznavanje literarne vede in sodobnih spoznanj didaktike književnosti. Tako je delo skladno z znanstvenimi pedagoško-psihološkimi spoznanji stroke in premišljeno metodično-didaktično zasnovano. Učbenik gradi in spodbuja doseganje temeljnega cilja pouka književnosti, tj. dejavnega stika bralca z leposlovjem, in to postopoma, prek izkušnjskega učenja. Posebnost je privlačna likovno-grafična podoba, ki omogoča prostorske in vizualne predstave o avtorjih, dobi in literarnih besedilih. *Branja 4* so zato vsebinsko ustrezno in metodično-didaktično primerno učno sredstvo, ki zmore četrtošolce in njihove profesorje zapeljati v izjemne bralne pustolovščine.

Alenka Žbogar
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
alenka.zbogar@ff.uni-lj.si

³ Boža Krakar Vogel, 2003: Učbeniki za književnost kot del šolske prenove. Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Slovensko-hrvaško slavistično srečanje: zbornik referatov z Drugega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete. 259.

Antica Menac, Željka Fink Arsovski in Radomir Venturin: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003. 414 str.

Novi hrvaški frazeološki slovar, ki obsega 2.258 najpogostnejših hrvaških frazemov (avtorji kriterija pogostnosti ne navajajo), celovito predstavlja hrvaško frazeologijo; leta 1982 je Josip Matešić izdal obsežen enojezični slovar *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (12.000 frazemov), duša novega slovarja hrvaških frazemov pa je akademikinja Antica Menac, utemeljiteljica zagrebške frazeološke šole. Pod njenim uredništvom je izšlo več slovarjev, med katerimi je najobsežnejši *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (A–H 1979, O–Ja 1980). Pri Zavodu za lingvistiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu je od leta 1985 do 1998 izšla tudi serija slovarjev *Mali frazeološki rječnici* (1000–1200 frazemov).¹

Slovaropisci novega slovarja izhajajo iz definicije minimalne enote frazema, ki je po A. Menac »fonetična beseda, to je ena samostojna beseda, na katero se naslanjajo proklitike in enklitike (*za dlaku, od davnine ... milo mi je*)«. ² V Predgovoru obravnavanega slovarja pa o tem na 6. strani beremo še:

Frazemi so ustaljene besedne zveze, ki se uporabljajo v že izoblikovani obliki in se ne tvorijo med govornim procesom in pri katerih je vsaj ena sestavina spremenila svoj pomen, tako da pomen frazema ne ustreza seštevkju pomenov njegovih sestavnih delov. Med pomembnimi značilnostmi frazemov so njihova ekspresivnost, slikovitost in konotativnost.

Frazeologija, ki jo predstavlja slovar, je tako definirana prav s svojo konotativnostjo. Slovar predstavlja frazeme, ki se uporabljajo v sodobnem hrvaškem jeziku, še zlasti v pogovornem, ne navaja pa arhaičnih in vulgarnih. Prikazuje zveze besed, pri katerih sta vsaj dve samostojni in naglašeni, zveza med njima pa je lahko odvisna, kot npr. v frazemih *zlato rudnik, dirati stare rane*, ali neodvisna, npr. *ni živ ni mrtav, milom ili silom*; in tudi t. i. fonetične besede, kot npr. *ne bez razloga, ni u ludilu*, ter frazeme, ki imajo obliko stavka, npr. *ne cvijetaju ruže komu; trla baba lan da joj prođe dan*. Frazemi prvih dveh tipov so sestavni del stavka, lahko so osebek, predmet ali povedek, npr. *sitna riba, kovač svoje sreće*, glagolsko povedkovno funkcijo imajo npr. frazemi *zasukati rukave, doći do riječi*, prislovno funkcijo frazemi *na brzu ruku, u sitne sate*, lahko pa nastopajo izven stavka kot replike v zvezi s predhodnim besedilom, npr. *Za babino brašno – replika k vprašanju Zakaj?*

V Predgovoru A. Menac pojasnjuje, da so frazemi različnega izvora. Mnogo je takih, ki so nastali s frazeologizacijo prostih besednih zvez. Posamezne komponente besedne zveze lahko ohranijo svoj pomen, lahko pa so frazeološko vezane. Veliko frazemov je biblijskega in religioznega izvora, kot npr. *nositi svoj križ, mana s neba*, srečamo pa tudi literarne, kot npr. *biti ili ne biti*. Precej frazemov izhaja iz zgodovinskih in zemljepisnih virov, npr. *kocka je bačena, i mirna Bosna (Bačka)*. Frazemi so postali tudi termini, ki se uporabljajo na različnih področjih človekove dejavnosti,

¹ *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* 1, Zagreb 1985; *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* 2, Zagreb 1986; *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* 3, Zagreb 1986; *Hrvatskosrpsko-slovenski frazeološki rječnik* 4, Zagreb 1992.

² Antica Menac: Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije, *Filologija* 8 (1978). 221.

npr. *svesti/svoditi na zajednički nazivnik, prva violina, nizak udarac, baciti sidro*, nemalokrat so prišli iz dialektov, npr. *ni frigan ni pečen, imati putra na glavi*. Marsikateri frazem je prišel v hrvaško frazeologijo iz tujega jezika, npr. *pod mus, tip-top*.

Na štirih straneh ima slovar navodilo, kako ga uporabljamo. Če je v frazemu samostalnik, ga ima slovar za jedrno besedo in ga navaja kot geslo. Ta so razporejena po abecednem redu. Če je v frazemu več samostalnikov, se za geslo vzame prvi. V primerih, ko ni samostalnika, je geslo pridevnik, če še tega ni, prislov itd. Frazem *udaren mokrom krpom (čarapom)* je tako naveden dvakrat, in sicer pod geslom *KRPA*, ki ji sledi pojasnilo, in pod geslom *ČARAPA*, kjer stoji oznaka v. K-190 (K označuje besedo, ki ji sledi pojasnilo, 190 je zapovrstje znotraj navedenega besedišča). Pri geslih z isto fonemsko zgradbo in z istim naglasom stojita eksponenta ¹ in ², to pa zato, da se označi njihov različni osnovni pomen (nefrazemski), npr. *KONAC*¹ ('svršetak') in *KONAC*² ('nit'). V poglavju Slovnična podoba gesla A. Menac pojasnjuje, da v primeru, ko je v frazemu samostalnik kot jedrna beseda naveden v imenovalniku ednine, to predstavlja celotno samostalniško paradigmo ednine in množine, npr. *odskočna daska*. Če pa je naveden samostalnik v imenovalniku množine, npr. *zli jezici*, pa to pomeni, da je realizacija frazema omejena na množinske oblike. Na 11. strani beremo: »Če je pridevnik jedrna beseda, stoji v imenovalniku ednine moškega spola in predstavlja tudi oblike ženskega in srednjega spola ter njihovo množino.« Tako je npr. s frazemom *živ i zdrav*, ki predstavlja oblike *živa i zdrava, živi i zdravi* itd. Posebej je v poglavju Besede, oklepaji in interpunkcija v geselskem članku razložena podoba geselskega članka s tega vidika, kar je za celovito razumevanje geselskega članka izjemnega pomena.

Zgledi, ki pojasnjujejo geslo, so vzeti iz proznih del sodobnih hrvaških pisateljev po drugi svetovni vojni, nekateri pa tudi iz časnikov od leta 1990 naprej; ti imajo oznako (N), npr. *Svima je jasno, da je Plenčina nova knjiga obična drljotina i ti NISI OTKRIO nikakvu AMERIKU (Cvitan). Nije lud da ZAIGRA i ovu POSLEDNJU KARTU – kakve bi šanse onda imao?* (N). V geselskem članku slovar sistematično navaja ne le zglede rabe, ampak v oglatem oklepaju tudi tipične kolokatorje. Na koncu slovarja je kazalo obravnavanih frazemov z oznako, v katerem geselskem članku je frazem pojasnjen, npr. *baciti (dobaciti) kost* komu K-125.

Novi hrvaški frazeološki slovar je slovar sodobnega hrvaškega jezika in je pomemben prispevek za hrvaško in širše gledano slovansko frazeološko misel. Zanimivo je, da so ga sestavili trije znani zagrebški rusisti, prav tako kot je rusist tudi avtor monografske predstavitve bosanske frazeologije (o slednjem je *Jezik in slovstvo* poročal v zadnji številki lanskega letnika). Sestavljavci obravnavanega slovarja so opravili zahtevno delo, za kar jim čestitamo.

Jurij Emanuel Rojs
Maribor

40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

(Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, od 28. junija oziroma 5. do 17. julija 2004)

Letošnji 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ki ga organizira Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, bo potekal od 28. junija (za začetnike) oziroma 5. julija do 17. julija 2004.

Seminar slovenskega jezika, literature in kulture že štirideset let skrbi za to, da so slovenski jezik, literatura in kultura, s tem pa tudi slovensko življenje po svetu poznani in prepoznavni. Žetev je bogata. To ne pomeni, da ni treba več sejati. Ravno nasprotno: zaradi vse večjega mednarodnega zanimanja za slovenistiko je seminar skupaj z drugimi dejavnostmi Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik tako rekoč prisiljen nenehno širiti in prilagajati svojo vsebinsko in organizacijsko ponudbo novim potrebam, seveda ob zagotavljanju visoke strokovne ravni.

Seminar se je rodil sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja, v zelo ustvarjalnem obdobju slovenistike. Tudi sodobna slovenistika se razvija, tako v državnem kot mednarodnem okviru. V njenih temeljnih strokah, jezikoslovju in literarni vedi, se dogajajo opazni premiki. Naš cilj je udeležencem in udeleženkam predstaviti sodobna strokovna spoznanja na komunikativen in prijazen način. Ob tem seminar ponuja učinkovite in raznolike jezikovne tečaje slovenščine ter seveda bogat spremljevalni program.

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, ki prireditve financira, omogoča večini kandidatov udeležbo s štipendijami – le-te so podeljene v tujih državah preko meddržavnih pogodb in sporazumov, neposredno slovenskim zamejskim organizacijam ali jih posameznikom podeli seminarski odbor.

Letošnji seminar bo vsebinsko uglašen na temo *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Tema je večplastna, njen namen pa je ponuditi kritičen in aktualen razmislek o tem, kaj je tisto, kar Slovence in Slovenke še posebej mika in vznemirja v sodobnosti, kaj jih je privlačilo in vodilo v preteklosti in kaj lahko iz vsega tega sklepamo za prihodnost. Prireditelji si želimo štiridesetletnico seminarja praznovati delovno: iskreno vas vabimo, da se nam pridružite.

Predsednik letošnje prireditve je izr. prof. dr. Marko Stabej, za organizacijo skrbita Mojca Nidorfer Šiškovič in Tjaša Alič. Več informacij o prireditvi je na voljo na spletni strani www.ff.uni-lj.si/center-slo.

Marko Stabej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

marko.stabej@ff.uni-lj.si

23. simpozij Obdobja

Metode in zvrsti: Slovenska kratka pripovedna proza

(Ljubljana, 9.–11. december 2004)

Simpozij Obdobja 23 bo potekal 9.–11. decembra 2004 v organizaciji Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Z njim nadaljujemo tradicijo vsakoletnih mednarodnih znanstvenih srečanj, posvečenih slovenskemu jeziku, literaturi in kulturi. V okviru raziskovanja literarnih vrst, pomembnih za konstituiranje nacionalne književnosti in njeno sedanjo živost, bomo po obravnavi soneta in sonetnega venca (1995), romantične pesnitve (2000) in slovenskega romana (2002) v letu 2004 pozornost usmerili na slovensko kratko pripovedno prozo.

Utemeljitev izbire teme

Slovenska kratka pripovedna proza še ni bila sistematično znanstveno pretresana z vidikov, ki jih predvideva programska usmeritev simpozija. Od srede 19. stoletja dalje je to razvojno prvenstvena literarna vrsta, ne le najbolj recepcijsko uspešna, temveč tudi presečišče literarno-estetskih teženj zgodovinskih obdobj, v sodobnem času pa aktualnih vprašanj posameznikove in skupnostne identitete, medkulturnih in medjezikovnih stikanj ter oplajanj. Tu se najprej razpirajo razmerja med tradicijo in inovacijami, individualno ustvarjalno svobodo in družbenimi normami, obrobjem in vzorci dominacije, literarnimi in drugimi družbenimi govoricami, protislovja posameznikovega in kolektivnega obstajanja.

Kratka pripovedna proza je bistveno vplivala na evolucijske, naratološke, tematske, slogovne in druge posebnosti slovenskega pripovedništva. V zadnjih desetletjih se prek prevodov z njo udeležujemo tudi svetovnega literarnega dogajanja. Izbrana tema pomeni logično nadaljevanje raziskav zadnjega književnosti posvečenega simpozija o slovenskem romanu in se prav tako zavestno omejuje na določilo »slovenski«. S tako usmeritvijo želimo premisliti izhodišča, specifično slovensko zgodovinsko in sodobno literarno ustvarjalnost, ki jo bo mogoče osvetliti z literarno-zgodovinskih, literarnoteoretskih, komparativnih, jezikoslovnih, didaktičnih, kulturoloških in družboslovnih vidikov. Predvidevamo, da bo simpozij o slovenski kratki pripovedni prozi spodbudil oblikovanje novih in natančnih zgodovinskih in teoretskih razlikovanj, medliterarnih primerjav, medjezikovnih in medkulturnih povezav, družbenoliterarnih in estetskih funkcij ter umestitve v šolsko prakso.

Temeljne vsebinske usmeritve

Simpozij želi prispevati k celovitejši podobi in bolj celostnemu vrednotenju pomena kratke pripovedne proze v slovenski književnosti: oceniti njeno razvojno vitalnost, repertoar in modifikacije postopkov, žanrov, snovno-tematskih vzorcev, učinek družbenih okoliščin, legitimiranje umetniških tokov in generacij.

Zato bi bilo treba izdelati natančnejšo opredelitev značilnosti kratke pripovedne proze glede na posamezna obdobja oziroma stilne formacije in v njih uresničene

oblikovno-vsebinske, naratološke in zgradbene zakonitosti, kot so razmerje med epskim, dramskim in lirskim, specifične lastnosti pripovedovalca, pripovedne perspektive, pripovednega in pripovedovanega časa, prostora, literarno oblikovanje osebe in vprašanja kompozicije: začetka, konca, preobrata, odprtosti, monološkosti, enovitosti, strnjivosti; enotnje s ciklično, okvirno, mozaično organizacijo zbirk.

Razgrnili naj bi vrstno in žanrsko razlikovanje ter terminološke zadrege v zgodovinskem in sodobnem kritiško-teoretskem diskurzu, avtorskih oznakah ter poskušali najti natančnejše opredelitve, tudi razloge za današnje rahljanje in širjenje pomena oznake »zgodba« za novelo, *short story*, fabulo, pripoved. V okviru teoretske sistematizacije naj bi osvetlil povezanost in razlikovanje – glede na razvojne težnje – z drugimi oblikami pripovedništva (srednje dolga in dolga pripoved: roman, povest; lirski proza; najkrajše pripovedne vrste) na Slovenskem, v zamejstvu, izseljenstvu in v svetu.

S teoretskimi, primerjalnimi, kulturološkimi in translatološkimi metodami naj bi opredelili zveze slovenske kratkoprozne produkcije v različnih obdobjih, od realizma do postmodernizma in onkraj, s tistimi v drugih evropskih književnostih. Ob tem bi bilo treba raziskati vplive, stike, koincidence, prevajanje in antologiziranje.

Natančneje bi morali opisati zgodovinske in današnje zveze ter prehajanja med pisnimi umetniškimi in ustnimi folklornimi vrstami kratkega pripovedništva.

Odprli naj bi jezikovnozvrstna in jezikovnostilna vprašanja kratke pripovedne proze, v kateri se ustvarjalna svoboda uveljavlja kot načelo stopnjevanje jezikovnozvrstne raznolikosti, svežine, odprtosti in aktualnosti, in raziskali spremenljivo nihanje med zahtevami umetnostne retorike pripovedovanja ter poustvarjanja žive govorne resničnosti.

Ob zgodovinskih in teoretskih vidikih se simpozij namerava posvetiti tudi pedagoškemu vidiku in nakazati možnosti za učinkovito didaktično vključevanje kratkoproznih žanrov v vzgojno-izobraževalni proces na različnih stopnjah.

Pozornost bi želeli nameniti tudi družbenim razsežnostim kratke pripovedne proze: distribuciji, kanonizaciji, (re)aktualizaciji, (pre)interpretaciji in prevajanju v neverbalne, zlasti sodobne vizualne medije.

Tematski sklopi

1 Literarnoteoretski vidiki

- Vrstna diferenciacija znotraj kratkopripovedne proze. Poimenovalna raznovrstnost (terminologija) v slovenski literarni zgodovini in sodobnosti; *differentia specifica* in razmerja med novelo in kratko zgodbo, črtico in vinjeto, malo zgodbo, anekdoto, pesmijo v prozi.
- Količinska in strukturna določila kratkopripovednih vrst: hierarhija značilnosti (dogajalni konflikt; prostor in čas, oblikovanje literarne osebe oz. način karakterizacije; pripovedovalec, pripovedna perspektiva, fabula, vzdušje, ton, zgradba, začetek in zaključek).

- Načini zbiranja, urejanja in enotenja kratkih pripovedi: uokvirjanje, cikličnost, mozaičnost.
- Receptijski vidiki izoblikovanosti kratke prozne pripovedi: popularnost, enoviti učinek na bralca, koncentracija pozornosti, čas branja in časovni razpon dogodkov, pripovedni in pripovedovani čas.
- Vrsta modelnosti in fluidnost, razmerje med epskim, lirskim in dramskim: lirizacija, dramtizacija, esejizacija, refleksivnost, dokumentarnost, ludičnost, sporazumevanje in nesporazumi.
- Parodija, metafikcija, avtotematskost, intertekstualnost v slovenski kratki pripovedni prozi.
- Kritiški in teoretski diskurz o kratki pripovedni prozi: zgodovina, tipologija, morfologija in strukturna specifika.

2 Literarnozgodovinski vidiki

- Vloga kratke pripovedi v zgodovinskih obdobjih, smereh, tokovih slovenske književnosti: v baročnih pridigah; realistična in naturalistična, simbolistična in impresionistična, ekspresionistična, socialnorealistična, modernistična, postmodernistična, minimalistična.
- Snovno-tematski tipi kratkopripovednih vrst v zgodovinski perspektivi in sodobni pojavnosti: ljubezenska, politična, zgodovinska, socialna, umetniška, literarna, družabna, kriminalna, fantastična, znanstvenofantastična, pravljica, čudežna, didaktična, satirična, humoristična, utopična, večžanrska oz. hibridna.
- Razvojna produktivnost kratkoproznih vrst v zgodovini slovenske književnosti: legitimiranje novih generacij skozi kratko prozo (od Vajevcev do »nove« in »mlade« proze), vloga kratke pripovedne proze v preobrazbi drugih pripovednih vrst.
- Središčnost ali marginalnost kratkopripovednih vrst v »obrobem položaju« slovenske književnosti v Italiji, Avstriji, na Madžarskem, v položaju izseljenskega literarnega ustvarjanja.
- Receptija slovenskih kratkih pripovedi v sočasni kritiki in teoriji.
- Estetska odličnost in pomembnost kratke proze pri posameznih ustvarjalcih: začetna ustvarjalna faza, romanu ali povesti vzporedna kontinuiteta, prevladujoča izbira, obrobnost ali odsotnost kratke proze: S. Jenko, F. Erjavec, J. Mencinger, J. Jurčič, J. Kersnik, J. Stritar, I. Tavčar, I. Cankar, M. Pugelj, Z. Kveder, I. Pregelj, S. Grum, L. Mrzel, P. Voranc, F. S. Finžgar, V. Bartol, D. Lokar, M. Mihelič, E. Kocbek, C. Kosmač, A. Hieng, P. Zidar, M. Rožanc, L. Kovačič, R. Šeligo, F. Lipuš, M. Dolenc, M. Švabič, B. Gradišnik, U. Kalčič, D. Jančar, M. Kleč, A. Morovič, F. Frančič, J. Virk, A. Blatnik, M. Lenardič, I. Bratož, M. Novak, V. Möderndorfer, D. Čater, B. Simoniti, M. Žižmond - Kofol idr.

- Literarno konstruiranje konkretne družbene resničnosti: sociološki in socialni vidiki, upodobitev disharmoničnega razmerja med posameznikom in družbo: uporniki, oporečniki, obrobneži, prestopniki, socialno dno oz. podzemlje, eksotika, vprašanje moderne in zmehčane subjektivitete, identitete, indeterminance.
- Feministično branje kratke pripovedne proze: spregledana in nova vprašanja v ženskih študijah, prezrte ali marginalizirane vrednote v literaturi, ki jo pišejo ženske, pozabljene avtorice, sodobni razcvet, rezultati natečajev Urada za žensko politiko.
- Zgodovinska aktualnost/berljivost in aktualizacija, antologizacije, znanstvena pozornost, (pre)interpretacije.
- Žanrske, vsebinske in morfološke posebnosti starejše in sodobne mladinske kratke pripovedne proze.

3 Literarnoprimerjalni vidiki

- Slovenska kratka proza v kontekstu srednjeevropske, južnoslovanske, nemške, ameriške idr.; »vpliv« Gogolja, Čehova, Kafke, Poeja, Hemingwaya, Nabokova, Robbe-Grilleta, Borgesa, ameriške metafikcije, minimalizma.
- Zgodovina, kulturološki pomen in načini prevajanja tuje kratke proze v slovenščino.
- »Izvoz« kratkih pripovedi slovenskih avtorjev in prevajanje v tuje jezike, recepcija in interpretacija v novih kontekstih, prevajalci, posredniki in sestavljalci antologij slovenske kratke pripovedne proze.

4 Jezikovnozvrstni in jezikovnostilni vidiki

- Specifični literarni jezik kratkopripovednih vrst kot posledica intenzitete, strnjivosti, enovitosti, stopnjevitosti, omejenosti.
- Načelni verizem in razmerje vzornega, izpiljenega ter neokrašenega, pogovornega, publicističnega, strokovnega jezika; subjektivizem; eliptičnost, paradoksnost, zgoščenost, osredotočenost, fragmentarnost, epizodnost; simbolnost in metaforičnost kratke proze; večjezičnost na besedilni in avtorski ravni.

5 Razmerje med umetn(išk)im in ljudskim

- Folklorni pripovedni žanri nekoč in danes: pripovedka, pravljica, legenda, sodobna urbana pripovedka itd.
- Posledice vezanosti na ustno, govorno situacijo za oblikovanje pripovedi.
- Popularne (trivialne, lahkotne) različice kratke proze v 19. stoletju in v sodobnosti.

6 Kratka pripovedna proza v izobraževanju

Nastajanje in preoblikovanje (šolskega) kanona, didaktični vidiki: izbiranje (kriteriji, razmerje domača – tuja, klasična – trivialna, starejša – sodobna), procesiranje, šolska interpretacija, recepcijska sprejemljivost, diferenciacija, metode obravnave, načrtovanje (in doseganje) izobraževalnih in funkcionalnih ciljev pouka književnosti, kratka pripovedna proza v učnih sredstvih, literarnovrstno, žanrsko poimenovanje, umeščanje v literarnozgodovinski kontekst.

7 Družbene razsežnosti

Načini objavljanja, trženja; popularnost in popularizacija: natečaji, antologije, empirične raziskave branosti, vloga pisateljskih delavnic oz. šol ustvarjalnega pisanja.

8 Intermedialni vidiki

Filmskost kratke pripovedi in prevedljivost v avdio-vizualne medije, ekranizacija, digitalizacija, ilustracija.

Predlagane teme zarisujejo področja predvidenega razpravljanja na temo slovenske kratke pripovedne proze, vendar se ne zapirajo pred morebitnimi dopolnilnimi predlogi.

Člani programskega in organizacijskega odbora

Predsednica simpozija:

Irena Novak Popov (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani)

Člani:

Ada Vidovič Muha, Miran Hladnik, Tomo Virk (vsi Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani), Gregor Kocijan, (Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, v. p.), Silvija Borovnik (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru), Zvonko Kovač (Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu), Božena Tokarz (Šlezijska univerza v Katowicach), Miran Košuta (Filozofska fakulteta Univerze v Trstu), Janez Strutz (Univerza v Celovcu), Bojana Stojanović - Pantović (Univerza v Novem Sadu);

Strokovna tajnica simpozija: Mojca Nidorfer Šiškovič

Tehnična urednica publikacij simpozija: Meta Lokar

Prireditve bo potekala v starem delu mesta Ljubljane, v prostorih glavnega poslovanja Univerze v Ljubljani na Kongresnem trgu 12 v Ljubljani. Udeležba na srečanju bo priložnost za predstavitev in izmenjavo strokovnih mnenj ter druženje s kolegi s slovenskih, evropskih in drugih tujih univerz.

Izvillečki prispevkov bodo pred začetkom prireditve objavljeni v posebni brošuri, celotni prispevki pa v zborniku leta 2005.

Več o prireditvi je mogoče izvedeti na spletni strani www.ff.uni-lj.si/center-slo.

Irena Novak Popov
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
irena.novak-popov@ff.uni-lj.si

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce: knjiga in zvočna zgoščanka*. Maribor: Aristej. 156 str. + zgoščanka.

Predstavljena knjiga (z zgoščenko) je praktičen pravorečni priročnik, ki je nastal na osnovi dolgoletnih izkušenj avtoric na Radiu Slovenija in v gledališču. Po besedah avtoric je namenjen javnim govorcem, ki morajo glede na svoj govorni položaj uporabljati t. i. zborna slovenščina. Priročnik na nazoren in strokoven način prikaže pravorečna pravila iz znanstvenih priročnikov (predvsem iz *Slovenske slovnice*, *SSKJ* in *SP* 2001, primerjalno pa tudi *SP* 1962), temu pa so dodane vaje, ki so ponazorjene z zvočnim zapisom (bereta znana napovedovalca in govorna mentorja Ivan Lotrič in Ajda Kalan). (H. T.)

Monika Kalin Golob, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro. 244 str.

V sociolingvistični okvir druge polovice 19. stoletja je avtorica uvrstila analizo poročevalskih besedil; ta razkriva, kako so se v razvoju slovenskega poročevalstva oblikovali besedilni vzorci, včasih s filigransko natančnim razmislekom, včasih spontano. Z zamejitvijo na poročevalska besedila avtorica potrjuje tezo, da je za učinkovito besedilno analizo nujna preusmeritev z jezikovnozvrstne v besedilnovrstno analizo, ki zares lahko razkriva tipološke besedilne lastnosti. Za slovensko poročevalstvo je posebej velik razvojni izziv pomenil prihod prvega dnevnika, ko se pisci vsakodnevno srečujejo z izzivom, kako na kratko, a hkrati tudi zanimivo obveščati bralstvo o dogodkih. Avtoričina monografija je tako zanimiv prispevek k slovenskim besedilnoslovnim razpravam, hkrati pa pomemben segment celovitega vpogleda v zgodovino slovenskega knjižnega jezika. (V. G.)

Marko Pohlina, 2004: *Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*. Znanstvenokritična izdaja. Uredil Jože Faganel, prevedla Jože Stabej in Luka Vidmar, bibliografijo sestavil Marko Kranjec. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Fundacija dr. Bruno Breschi). 651 str.

Knjiga sodi v knjižno serijo, s katero Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU skrbi za dostopnost del in gradiva s področja starejše slovenske književnosti. Glavni sestavini knjige sta faksimila Pohlina del s prevodi v slovenščino. Predgovor je prispeval akademik Kajetan Gantar. V dodatku je dragocena bibliografija tiskanih in rokopisnih del Marka Pohlina ter literature o njem, ki jo je sestavil Marko Kranjec, in redakcijsko poročilo urednika Jožeta Faganela ter prevajalca *Biblioteke Kranjske* Luke Vidmarja. Urednikova oznaka dela: »pričujoča izdaja dveh temeljnih del Marka Pohlina ima značaj znanstvenokritične izdaje s poudarkom na tekstološki predstavitvi vira za znanstveno raziskovanje«. (M. S.)

Igor Grdina, 2003: *Poti v zgodovino*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 120 str.

Knjiga ima za sabo zanimivo usodo, še preden je bila objavljena v sedanji obliki. *Poti v zgodovino* je prvič izšla 2003 kot privatna edicija, ki se jo je dalo le dobiti v dar. Zaradi »pobudne recepcije«, kot v uvodu zapiše avtor, jo je kasneje uvrstila v program Založba ZRC. Knjiga ima kljub majhnemu obsegu veliko razsežnost: trem historiografskim razpravam (*Zgodovinski in zgodovinarski čas, Kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino, Menjave svetov v strategiji mišljenja zgodovina*) v dodatku sledi razprava *Prešeren, čas in zgodovina*. V drugem delu knjige se pod skupnim naslovom *Zgodovina ob poti* zvrsti štirinajst krajših Grdinovih refleksij, ki so bile prvotno namenjene kolumnam dnevnega časopisja, tu pa zaživijo novo, manj minljivo življenje. (M. S.)

Valerija Vendramin, 2003: *Shakespearove sestre: feminizem, psihoanaliza, literatura*. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave (*Knjižna zbirka za ženske študije in feministično teorijo Delta*). 247 str.

Knjižni prvenec Valerije Vendramin, prve doktorice ženskih študij in feministične teorije na ljubljanski Univerzi, se že v naslovu navezuje na razmišljanja Virginie Woolf, predhodnice feministične literarne teorije. Knjiga je poskus, kako osmisliti povezave med literaturo, Freudovo psihoanalizo in feministično teorijo preko konkretnega modela – Williama Shakespeara oz. njegovih dram. Avtorica se – opremljena z izčrpnim sklicevanjem na relevantno strokovno literaturo – loteva raziskovanja bolj ali manj prefinjenih Shakespeareovih seksualnih namigov, struktur (pre)oblačenja na elizabetinskem odru, dvojnikov in dvojčkov, grozečih mater in nestalnih identitet. (M. Z.)

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XLIX

številka 2

mar.–apr. 2004

VSEBINA

Razprave

- Simon Krek
Slovarji serije COBUILD in formalizacija definicijskega jezika 3
- Hotimir Tivadar
Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave
(na primeru analize fonoloških parov) 17
- Jerica Vogel
Razvijanje razumevanja in vrednotenja govornega besedila 37
- Silvija Borovnik
Prozaist Kajetan Kovič 57
- Jožica Čeh
Dunajska predmestna deklica pri Ivanu Cankarju in Arthurju Schnitzlerju 63
- Florence Gacoïn - Marks
Slovenski roman po sledovih evropskega naturalizma – usode posameznikov
in socialna vprašanja v *Kapitanovih* Miška Kranjca 73

Ocene in poročila

- Silvija Borovnik
Katja Mihurko Poniž, *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*.
Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave (*Knjižna zbirka za ženske študije
in feministično teorijo Delta*), 2003 85
- Andreja Musar
*Slovenski roman: mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana,
5.–7. december 2002*. Uredila Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana:
Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko
Filozofske fakultete, 2003 91
- Alenka Žbogar
Branja 4: berilo in učbenik za 4. letnik gimnazij in štiriletnih strokovnih šol.
Ljubljana: DZS, 2003 94
- Jurij Emanuel Rojs
Antica Menac, Željka Fink Arsovski in Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki
rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003 98
- Marko Stabej
40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: *Moderno v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi* 100
- Irena Novak Popov
23. simpozij Obdobja – metode in zvrsti: *Slovenska kratka pripovedna proza* 101

V branje vam priporočamo 107

Abstracts 109

JEZIK IN SLOVSTVO

Volume XLIX

Number 2

Mar.–Apr. 2004

CONTENTS

Articles

- Simon Krek
Dictionaries of the COBUILD Series and the Formalization of the Whole-sentence
Definition Language 3
- Hotimir Tivadar
Design, Implementation and Significance of Perception Tests for Phonetic
and Phonological Research (the Case of Phonological Pairs) 17
- Jerica Vogel
Developing Understanding and Evaluation of Spoken Language 37
- Silvija Borovnik
Writer Kajetan Kovič 57
- Jožica Čeh
Vienna Suburban Girl in the Works of Ivan Cankar and Arthur Schnitzler 63
- Florence Gacoin - Marks
Slovene Novel Following the Footsteps of European Naturalism – the Fates
of Individuals and Social Questions in *Kapitanovi* (*The Capitan's*) by Miško Kranjec 73

Reviews and Presentations

- Silvija Borovnik
Katja Mihurko Poniž, *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*
(*Daringly Different: Zofka Kveder and Images of Femininity*). Ljubljana:
Društvo za kulturološke raziskave (*Knjižna zbirka za ženske študije*
in feministično teorijo Delta), 2003 85
- Andreja Musar
Slovenski roman: mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana,
5.–7. december 2002 (Slovene Novel: International Symposium Obdobja –
Methods and Genres). (eds.) Miran Hladnik and Gregor Kocijan. Ljubljana:
Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko,
Filozofska fakulteta, 2003 91
- Alenka Žbogar
Branja 4: berilo in učbenik za 4. letnik gimnazij in štiriletnih strokovnih šol
(*Readings 4: Reading Textbook for Year 4 of Grammar and Vocational Schools*).
Ljubljana: DZS, 2003 94
- Jurij Emanuel Rojs
Antica Menac, Željka Fink Arsovski and Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki*
rječnik (Croatian Dictionary of Phraseology). Zagreb: Naklada Ljevak, 2003 98
- Marko Stabej
40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: *Moderno v slovenskem jeziku,*
literaturi in kulturi (Fortieth Seminar of the Slovene Language, Literature
and Culture: *Modern in the Slovene Language, Literature and Culture*) 100
- Irena Novak Popov
23. simpozij Obdobja – metode in zvrsti: *Slovenska kratka pripovedna proza*
(Twenty-third Symposium Obdobja – Methods and Genres: *The Slovene Short Story*) 101

Book Recommendations 107

Abstracts 109

ABSTRACTS

Simon Krek, Dictionaries of the COBUILD Series and the Formalization of the Whole-sentence Definition Language, *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 3–16

A decade and a half ago, English monolingual dictionaries from the COBUILD series initiated a mini-revolution in (English) monolingual lexicography. A few years ago, a series of bilingual dictionaries called the COBUILD BRIDGE dictionaries have emerged, which included the *English-Slovenian Bridge Dictionary*. The article presents the theoretical concept behind the COBUILD series with its specific corpus origins and whole-sentence definition style, as well as its transfer into a bilingual environment.

Hotimir Tivadar, Design, Implementation and Significance of Perception Tests for Phonetic and Phonological Research (the Case of Phonological Pairs), *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 17–36

The perception tests illustrated in the article, designed according to the Prague School of Phonetics, are an attempt to make the research and appropriate evaluation of spoken language objective, which will undoubtedly contribute to the research of the Slovene language as something that can be empirically tested. What is really important in listening comprehension is an adequate design and implementation of testing certain phonetic properties. The focus of research was the recognition of certain segments (phonemes /e/ and /ɛ/, and /o/ and /ɔ/) and supra-segmental features (the phonological length of phonemes /a/, /i/, /u/).

Jerica Vogel, Developing Understanding and Evaluation of Spoken Language, *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 37–56

The main question posed in the article is whether it is enough for the development of communicative ability to have experience in communication, or should the practice also be reflected on and described. The findings on the process of understanding and the skills enabling effective listening are examined; areas causing misunderstanding are also presented. Based on the findings that such areas can be avoided only through reflection (meta-cognition), the aims, contents and methods of developing listening comprehension in the first year of grammar school are created, and, based on a valid syllabus and textbooks, a method for the incorporation of extracurricular activities is formed.

Silvija Borovnik, Writer Kajetan Kovič, *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 57–61

The article points out that Kajetan Kovič is far too frequently researched »only« as an outstanding poet, who provides contemporary Slovene poetry with classic, harmonious beauty, colour and tone. Unfortunately, more frequently than not, his interesting prose work is neglected, although it can undoubtedly be considered among the best prose written at the end of the 20th century.

Jožica Čeh, Vienna Suburban Girl in the Works of Ivan Cankar and Arthur Schnitzler, *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 63–72

At the turn of the 19th century into the 20th century, Ivan Cankar and Arthur Schnitzler chose as their main theme the Vienna suburbs and a girl living in that milieu, most frequently coming from the proletarian or bourgeois background. Cankar's suburban girl is not familiar with the erotic frivolousness and melancholic charm of Schnitzler's »süßes Mädel«; she is still half-child, although aged, still absorbed in thoughts, burdened with care for survival, frequently a witness to, or a victim of sexual abuse. From an ugly body and ordinary life in the suburbs, which she is experiencing as a prison, she escapes into the yearning world of pure beauty, though this often leads to her death. Great differences can be found between the Slovene and Austrian authors in the portrayal of this suburban female figure; however, the frequently employed topic of death correlated to art, identity crisis, and aestheticism of life are the themes linking the two authors.

Florence Gacoin - Marks, The Slovene Novel Following the Footsteps of European Naturalism – the Fates of Individuals and Social Questions in *Kapitanovi* (*The Capitan's*) by Miško Kranjec, *Jezik in slovstvo*, Vol. 49, no. 2, March–April 2004, 73–84

Kapitanovi is written as a novel on three levels: on a family level, a social level and the level of the individual. Following the example of the naturalist novel, this novel foregrounds the decay of a family in which the interpersonal effects of a relationship between an individual and the environment are clearly achieved. In the thirties of the previous century, Slovenia had not yet been saturated with naturalist novel writing. A great naturalist novel, as developed in some other literatures at the end of the 19th century, is almost a new genre within Slovene novel writing. From both the thematic, as well as the structural and narrative viewpoint *Kapitanovi* is placed among the earliest naturalist novels; the facing of an individual and their inborn traits with the environment, the portrayal of decay, writing the story as »a slice of life« and the extensive use of a personal narrator, are all features which make this novel an undoubtedly late, but complete assertion of naturalism.